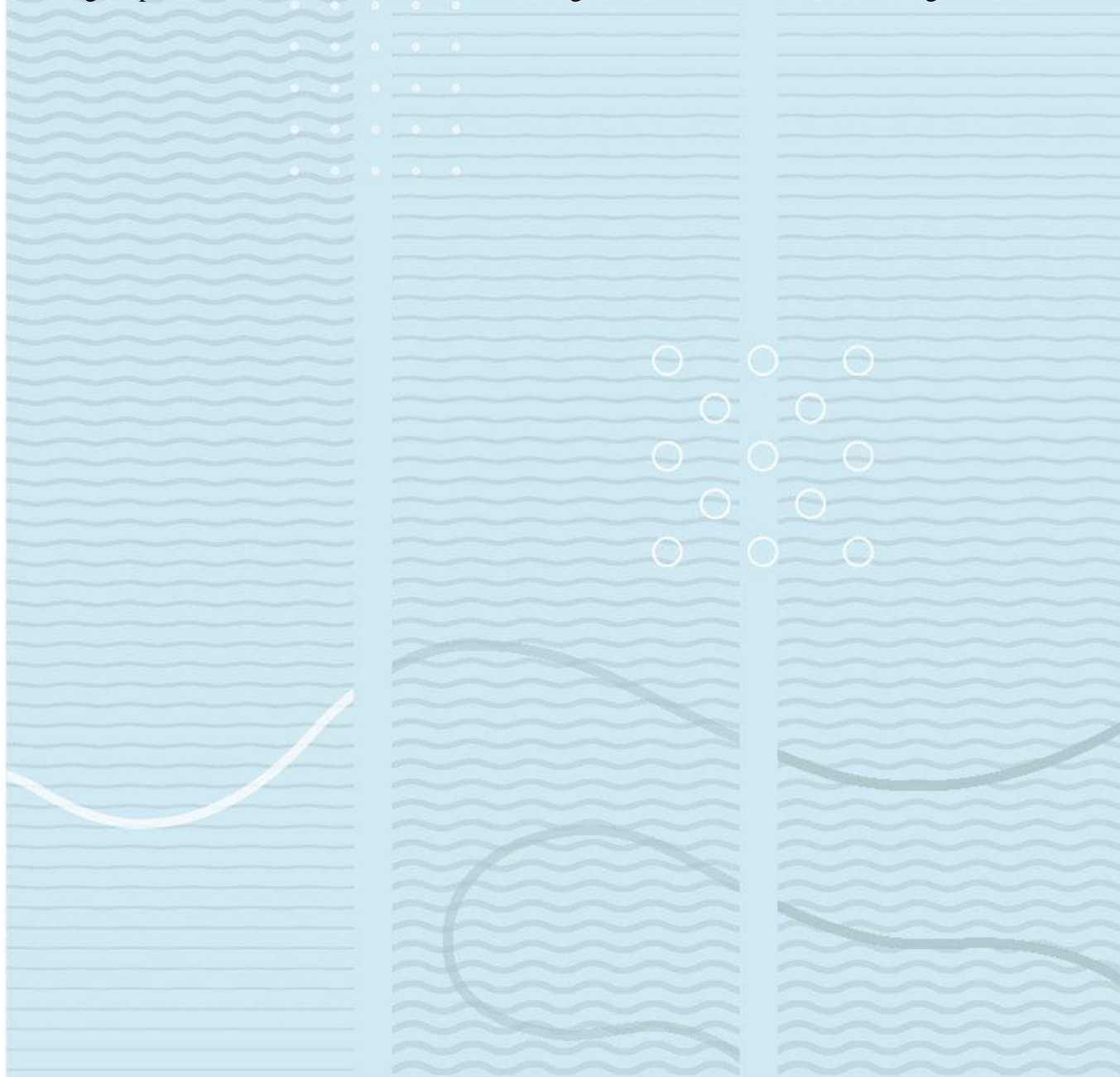

Maja Hammer Skjevik

De siste åtte månedene i den mest grusomme fangeleiren på norsk jord: SS-Strafgefangerenlager Falstad.

En undersøkelse av tilstanden i Falstad fangeleir fra oktober 1944 til mai 1945. De fem forholdene som blir studert er mat, underholdning, arbeid, straff og tanker og følelser. Med formål om å finne endringer i perioden fra oktober 1944 til mai 1945 og hva som forårsaket disse endringene.

Universitetet i Sørøst-Norge
Fakultet for Handelshøyskolen
Institutt for økonomi, historie og samfunnsvitenskap
Postboks 235
3603 Kongsberg

<http://www.usn.no>

© 2022 Maja Hammer Skjevik

Denne avhandlingen representerer 60 studiepoeng
Antall ord: 33562

Sammendrag

Denne oppgaven ser på forholdene i fangeleiren på Falstad de siste åtte månedene den eksisterte. Oppgaven tar utgangspunkt i fire dagbøker hvor fem temaer blir undersøkt: mat, underholdning, arbeid, straff og tanker og følelser. Disse temaene blir kartlagt måned for måned. I analysedelen ser jeg på forandringene som skjer på de fem punktene. For å se om det er noen endringer over tid. I tillegg vil jeg også se på frigjøringen av Falstad sammenlignet med andre leirer i Europa. Temaet for analysen er: Skjedde det noen endringer i leiren i denne perioden, og hva var eventuelt årsakene til endringene?

Maten fangene fikk i leiren i denne perioden var stort sett fiskemåltider til middag. De fikk blant annet flyndre, spekesild, kokt sild, saltfisk og kokt sei. På søndager hadde de konsekvent: kjøttlapskaus. Det var også kjøttlapskaus på julaften og nyttårsaften, da de to helligdagene var på søndag. Frokosten og aftensmaten bestod som regel av to brødskiver, med noe pålegg.

Underholdningen i leiren er delt opp i tre underkategorier. Den første var underholdningen fangene sto for selv for å få tiden til å gå. Det var ting å gjøre sammen med medfanger eller alene. Aktivitetene kunne inkludere alt fra kortspill, lesing og sjakk til treskjæring. Den andre kategorien var arrangert underholdning som fangene kunne se eller høre på. Det inkluderte musikk, konserter, kabaret og foredrag for å nevne noe. Den siste forekom sporadisk, og var besøkene fangene fikk av familie, venner og bekjente.

Det er nevnt mange ulike typer arbeid i dagbøkene. Alt fra snømåking, strøing, skiftarbeid på kjøkkenet til vasking av boliger, brakker og stuer. Det var også arbeidsoppgaver som var psykisk og fysisk tunge. Noen av de fysisk tunge arbeidsoppgavene var fjellarbeid, snekring og bunkerarbeid, for å nevne noen. Det psykisk tunge arbeidet var blant annet piggrådarbeid, det gikk ut på å gå rundt fangeleiren å se at piggrådgerdet var i orden og foreta eventuelle reparasjoner på det som stod mellom de selv og friheten.

I hovedsak forekom det to ulike typer straff på Falstad fangeleir i denne perioden. Den ene var kollektiv straff. Denne straffen rammet hele, eller deler av anlegget. En slik straff ble gitt av flere grunner, om fangene ikke overholdt ro-tiden på kvelden, at noen brøt kvinneforbudet eller rømte fra leiren. Den kollektive straffen kunne være pakke- og

besøksforbud, straffeeksersis eller at de ikke fikk aftensmat. Individuell straff var den andre typen, hvor gjerningsmannen eller gjerningsmennene ble straffet. Årsaken til denne straffen var mange: rømningsforsøk, møte for sent til appell, smugling eller brudd på kvinneforbudet, for å nevne noen. Straffen var alt fra å bli plassert på celle eller mørkecelle, fratatt mat for en periode til straffeeksersis med hunder løpende etter seg. De to typene straff ble også kombinert, avhengig av hvor alvorlig lovbruddene var. Når dette skjedde ble det kollektivstraff for anlegget, og gjerningsmennene fikk en tilleggsstraff.

Fangene var innom hele følelsesregisteret i løpet av de åtte månedene som blir studert. De følte på håp i forbindelse med å slippe fri. Noe de følte på gjennom hele oppholdet, men som var sterkere i perioder. Fangene brukte en del tid på å spekulere rundt friheten, og når de skulle slippe fri. De kjente i tillegg på lengsel, en lengsel for å slippe fri og en lengsel etter familien. Andre følelser de uttrykte var sinne, frustrasjon, optimisme, glede, spenning og tristhet.

I sammenligningen av frigjøringen av Falstad fangeleir og andre leirer i Europa ser det ut til å være noen forskjeller på hvordan frigjøringen skjedde og når den fant sted.

Innholdsfortegnelse

1	Innledning	10
1.1	Forskningsstatus.....	12
1.2	Kilder	13
1.3	Avgrensning	13
1.4	Problemstilling	15
1.5	Metode og metodediskusjon	15
1.6	Oppgavens struktur	22
2	Tilstanden innenfor piggrådgerdet	24
2.1	Ankomst til leiren.....	24
2.2	Oktober 1944.....	24
2.2.1	Mat	24
2.2.2	Underholdning	25
2.2.3	Arbeid.....	25
2.2.4	Straff.....	25
2.2.5	Tanker og følelser	25
2.3	November 1944.....	25
2.3.1	Mat	25
2.3.2	Underholdning	26
2.3.3	Arbeid.....	26
2.3.4	Straff.....	27
2.3.5	Tanker og følelser	28
2.4	Desember 1944	29
2.4.1	Mat	29
2.4.2	Underholdning	29
2.4.3	Arbeid.....	30
2.4.4	Straff.....	30
2.4.5	Tanker og følelser	30
2.5	Julen 1944	31
2.5.1	Lillejulaften	31
2.5.2	Julaften	31
2.5.3	Første juledag	33
2.5.4	Andre juledag	35

2.6	Romjulen.....	36
2.7	Nyttårsaften.....	37
2.8	Første nyttårsdag.....	39
2.9	Januar 1945.....	39
2.9.1	Mat.....	39
2.9.2	Underholdning.....	40
2.9.3	Arbeid.....	41
2.9.4	Straff.....	42
2.9.5	Tanker og følelser.....	43
2.10	Februar 1945.....	44
2.10.1	Mat	44
2.10.2	Underholdning	44
2.10.3	Arbeid	45
2.10.4	Straff	45
2.10.5	Tanker og følelser.....	46
2.11	Mars 1945.....	46
2.11.1	Mat	46
2.11.2	Underholdning	46
2.11.3	Arbeid	47
2.11.4	Straff	47
2.11.5	Tanker og følelser.....	48
2.12	April 1945.....	48
2.12.1	Mat	48
2.12.2	Underholdning	48
2.12.3	Arbeid	49
2.12.4	Straff	49
2.12.5	Tanker og følelser.....	49
2.13	Mai 1945.....	50
2.13.1	Mat	50
2.13.2	Underholdning	50
2.13.3	Arbeid	50
2.13.4	Straff	51
2.13.5	Tanker og følelser.....	51

3	Analyse av de siste åtte månedene i SS-Strafgefengenenlager Falstad	52
3.1	Analyse av mat.....	52
3.2	Analyse av underholdning	64
3.3	Analyse av arbeid.....	70
3.4	Analyse av straff	76
3.5	Analyse av tanker og følelser.....	82
3.6	Frigjøringen av leirene i Europa	92
4	Konklusjon.....	95
4.1	Mat	95
4.2	Underholdning	96
4.3	Arbeid.....	97
4.4	Straff.....	97
4.5	Tanker og følelser	98
4.6	Frigjøringen.....	99
5	Referanseliste.....	100

Forord

Det har vært en meget lærerik og spennende prosess å skrive denne masteroppgaven. Jeg har møtt på flere utfordringer underveis, men med god hjelp har jeg klart å håndtere de. Det flere som fortjener en stor takk for at for at jeg har kommet i havn. Jeg vil starte med å takke veileder min, Lasse Sonne, for at han har vært tålmodig og geleidet meg gjennom denne prosessen. Jeg vil gjerne takke Falstadsenteret for samarbeidet. En ekstra takk til Ingeborg Hjorth som har gitt meg tilgang til dagbøkene, hjulpet meg med å finne en *case*, og svart på de spørsmålene jeg har hatt angående fangeleiren. Helt til slutt vil jeg takke Gry og Frøydis som gitt bistått med korrekturlesing.

Porsgrunn, 13. mai 2022

Maja Hammer Skjevik

1 Innledning

Falstad fangeleir, også kalt *SS-Strafgefengenenlager Falstad*¹, var en fangeleir som lå på Ekne, i Skogn kommune i Trøndelag. Fangeleiren på Falstad har blitt omtalt som den mest brutale fangeleiren på norsk jord, og det har ikke vært noe verre før eller siden.² Til tross for dette har fangeleiren fått liten plass i norsk historie.

Frem til 1941 var murbygningen på Ekne et skolehjem. Det var en oppdragsanstalt for uoppdragne gutter. Guttene var «ødelagte», og trengte hjelp. De som kom til skolehjemmet ble satt der på bakgrunn av at de hadde gjort noe straffbart, eller at de var mishandlet og utstøtt av egen familie.³

I 1941 ble deler av skolehjemmet beslaglagt av nazistene, og fangeleiren *SS-Strafgefengenenlager Falstad* ble etablert.⁴ *Reichkommissar* Terboven innførte unntakstilstand i Norge i september 1941. Det førte til en rekke arrestasjoner og dødsdommer. Fra 10. november var leiren i full drift.⁵ I løpet av leiren sin eksistens var det fanger fra mer enn 15 nasjoner der. Et nøyaktig antall fanger som satt på Falstad er ukjent, men frem til frigjøringen i mai 1945 hadde mer enn 4200 personer vært fengslet og sittet på Falstad. Omtrent 5% av fangetallet var kvinner.⁶

Forholdene i leirene ble betraktelig verre i løpet av våren 1942. Det brutale livet på Falstad gjenspeiler Hitler-regimets syn på Norge som et viktig område å beseire.⁷ Strategisk sett var Trøndelag meget viktig siden det ligger midt i landet, og kontroll i dette området ville dele det langstrakte landet i to – nord og sør. Allerede i mars 1942 ble de første politiske dødsdommene i Trøndelag kunngjort.⁸

Forholdene i leiren i 1942-1943 har av tidligere fanger blitt omtalt som meget brutale.⁹ Fangevokterne, vaktmannskapet og SS-offiserene var også mer brutale og voldelige i

¹ SS-Strafgefengenenlager var begrepet tyske okkupasjonsmyndigheter brukte om leiren. SS er forkortelse for den nasjonalsosialistiske organisasjonen som eksisterte fra 1925 til 1945.

² Ulateig, Egil. (1984). *Falstad en konsentrasjonsleir i Norge. Et glimt av helvete*. Oslo: Ernst G.

Mortensens forlag A.S. https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digibok_2007071201067?page=3

³ Falstadsenteret.no. (u.å.). «Falstad skolehjem». Hentet 05.04.2022 fra

<https://falstadsenteret.no/historie/falstad-skolehjem>

⁴ Nilssen, Trond Risto & Reitan, Jon. (2021). *Falstad. Fangleirer i diktatur og demokrati 1941-1949*. Oslo: Scandinavian Academic Press. 2021: 23

⁵ Nilssen & Reitan 2021:24

⁶ Falstadsenteret.no. (u.å.). «Falstad fangeleir». Hentet 07.04.2022 fra

<https://falstadsenteret.no/historie/falstad-fangeleir>

⁷ Nilssen & Reitan 2021: 81

⁸ Nilssen & Reitan 2021: 82

⁹ Nilssen & Reitan 2021: 81

denne perioden.¹⁰ Unntakstilstanden i Midt-Norge var fra 6.-12. oktober 1942. Dette påvirket også tilværelsen i fangeleiren. I 1942 og 1943 kan ikke leiren ses separat fra Falstadskogen. Falstadskogen er en del av Falstad fangeleir og ligger rett ved siden av leiren. Fra 1942 til 1943 ble over 200 fanger henrettet i skogen og plassert i massegraver. Både nordmenn, sovjetere og jugoslaver ble skutt i Falstadskogen. Alle nordmennene ble henrettet under unntakstilstanden i Trøndelag mellom 6. og 12. oktober.¹¹

I oppgaven undersøkes den siste perioden i leiren, perioden strekker seg fra oktober 1944 til frigjøringen i 1945. Ved å undersøke den siste tiden i fangeleiren, skal jeg se på hvordan utviklingen er i leiren de siste åtte månedene. Dette blir gjort ved å se hva som hender i de ulike månedene på fem ulike punkter. Deretter setter jeg sammen de ulike punktene og ser på utviklingen fra oktober til mai.

Falstad var langt fra den eneste fangeleiren i Norge under andre verdenskrig. Fangeleirer var heller ikke unikt for Norge, da de eksisterte i hele vesten. Ikke alle gikk under betegnelsen *Fangeleir*, noen var *konsentrasjonsleirer*. Store norske leksikon definerer fangeleir slik: «En fangeleir er en leir for personer i fangenskap, særlig krigsfanger, men også andre personer som er internert i forbindelse med væpnet konflikt.»¹² Definisjonen de bruker for å forklare konsentrasjonsleir er: «Konsentrasjonsleir er en sterkt bevoktet, brutal fangeleir, særlig for sivile.»¹³ Det er store likheter mellom de to typene, den største forskjellen er brutaliteten.

Holocaust er en kjent betegnelse. Den blir brukt om nazistenes folkemord på jødene både før og under andre verdenskrig. I Norge var det om lag 2100 jøder da krigen brøt ut, under én prosent av den totale befolkningen i landet.¹⁴ Falstad fangeleir og Falstadskogen er en del av Holocaust. Mange av jødene fra Trøndelag ble innlosjert i leiren før de ble sendt videre til Auschwitz eller henrettet i Falstadskogen. Ingen andre fangeleirer i Norge hadde den samme grusomheten som Falstadskogen, hvor

¹⁰ Nilssen & Reitan 2021: 80

¹¹ Falstadsenteret. (u.å.). «Falstadskogen». Hentet 12. april 2022 fra <https://falstadsenteret.no/historie/falstadskogen>

¹² Cooper, Camilla Guldahl. (2020, 17. september). «Fangeleir». Store norske leksikon. Hentet 5. mai 2022 fra <https://snl.no/fangeleir>

¹³ Storeide, Anette. (2020, 24. februar). «Konsentrasjonsleir». Store norske leksikon. Hentet 1. mai 2022 fra <https://snl.no/konsentrasjonsleir>

¹⁴ Nilssen & Reitan 2021: 116

raseutryddelsen ble praktisert.¹⁵ Det vil bli forsøkt å sette Falstad i en større kontekst ved å sammenligne fangeleiren med andre leirer i Europa.

1.1 Forskningsstatus

For å få en oversikt over tidligere verk som omhandler samme tematikk som min oppgave ble det tidlig gjennomført en søkeprosess i ulike elektroniske databaser. Det kan hende det finnes bøker, artikler og andre kilder som ikke har blitt plukket opp i løpet av arbeidet, noen kilder kan ha gått under radaren min. Det finnes flere oppgaver og bøker som tar for seg Falstad fangeleir. Her presenterer jeg noen av de bidragene som ligger nærmest min egen oppgave.

Her må særlig Trond Risto Nilssen og Jon Reitan sin bok *Falstad. Fangeleirer i diktatur og demokrati 1941-1949*.(2021) trekkes frem. Boken binder sammen empiriske studier, forskning og forskningsstatus. Den setter Falstad fangeleir inn i et nasjonalt og internasjonalt perspektiv. Noe som ikke er gjort før.

Jon Reitan (2015) illustrerer i sin doktorgradsavhandling; «Møter med holocaust Norske perspektiver på tilintetgjørelsens historiekultur», hvordan Holocaust i Norge har blitt forstått, tolket og brukt av ulike aktører i ulike tider. Oppgaven viser at gjennom etterkrigstiden økte det norske samfunnets interesse for Holocaust gradvis, og den norske Holocaust-diskursen var i stor grad en refleksjon av internasjonal diskurs.

Masteroppgaven til Jørstad (2020); «*Fred på jord, fryd på jord: julefeiring blant fangene i SS-Strafgefengenenlager Falstad under andre verdenskrig.*» er nærliggende min avhandling når det gjelder generelt innhold. En stor forskjell er forskningsområdet. Jørstad (2020) ser på det religiøse ved juletiden og julefeiringen, i de ulike årene Falstad fangeleir eksisterte.

Dokumentarboken *Falstad en konsentrasjonsleir i Norge. Et glimt av helvete* av Egil Ulateig (1984) dokumenterer hvordan noen av fangene opplevde livet i fangenskap i Falstad fangeleir. Denne boken vil jeg si er nærliggende mitt arbeid i denne masteroppgaven, hvor avhandlingen min kan ses på som en forlengelse av Ulateig sitt arbeid.

¹⁵ Nilssen & Reitan 2021:111

1.2 Kilder

Når det kommer til kildemateriale som foreligger er det tatt beslutninger om hvilke som skal bli brukt. Det er en del kilder om Falstad, men for det området som skal undersøkes i denne sammenheng er det begrenset med kilder tilgjengelig. Jeg har fått tilgang på fire dagbøker av Falstadsenteret, som de har anbefalt på bakgrunn av at de er lite sett på tidligere og ikke analysert i sin helhet. Det er 4 dagbøker skrevet av mannlige motstandsarbeidere som satt på SS-Strafgefengenenlager Falstad fra oktober 1944 til mai 1945. Disse dagbøkene er meget omfattende og gjør at mye annet kildematerialet utelukkes.

Kildematerialet jeg skal undersøke er fire dagbøker skrevet av fanger på Falstad i den gjeldende perioden. Basert på det jeg finner her vil jeg ta i bruk ulike bøker og kilder omhandlende de spørsmålene som undersøkes. For å kunne sammenligne og se utviklingen i fangeleiren på Falstad fra oktober 1944 til mai 1945 har jeg valgt disse fire dagbøkene som det er forsket lite på tidligere.

Basert på de spørsmålene som oppstår underveis vil jeg se på Nilssen og Reitan (2021) sin bok *Falstad. Fangeleirer i diktatur og demokrati 1941-1949*. Boka tar for seg Falstad, men også andre fangeleirer både i Norge og Europa. Ved å bruke denne vil jeg få et bilde av Falstad fangeleir generelt, men også et innblikk i fangeleirene i Europa. Videre ser jeg på boken til Bridgman (1990) *The end of the Holocaust: The liberation of the camps*. Som tar for seg frigjøringen av flere leirer i Europa, deriblant Auschwitz og Sachsenhausen. Bridgman (1990) vil også bli brukt til å se om frigjøringen av Falstad fangeleir kan bli plassert inn en av hans fire kategorier av frigjøring.

Det blir også brukt en rekke kilder for å forsøke finne svar på de spørsmålene som dukker opp underveis i analysen, for å se om det er noen årsaksforklaring på de endringene som skjer i leiren i løpet av perioden. Temaene for disse kildene er krigens tilstand, krigen i Norge og Europa, Holocaust og krigsmat for å nevne noen.

1.3 Avgrensning

I denne avhandlingen vil det bli fremstilt noen tyske begreper og straffemetoder som ikke er allmenn kjent. Disse vil bli forklart i fotnoter underveis.

Det foreligger utrolig mye kildematerialer som kunne blitt brukt i avhandlingen min. Andre verdenskrig er et tema det er skrevet mye om og forskningsfeltet er stort. Derfor

må det foretas noen avgrensninger slik at kildematerialet blir overkommelig. Noen av avgrensningene har vært frivillige, mens andre har vært ufrivillige. Begrensningene mine knyttet til kildemateriale har vært språk. Språkferdighetene mine begrenser meg i form av at kildene må være på norsk eller engelsk. Dette betyr at kildene er skrevet på andre språk enn dette må utelukkes fra oppgaven. Til tross for mine begrensninger, er det fortsatt et stort kildemateriale. Med tanke på hva en har plass til i en master, må det fortsatt avgrenses mer.

Det er mye litteratur tilgjengelig, og jeg har derfor vært opptatt av å forsøke å finne de mest relevante bøkene og tekstene. For å snevre inn kildemateriale avgrenses tidsperioden oppgaven ser på. Fangeleiren ble opprettet i 1941 og holdt fanger fram til mai 1945, men hele denne perioden er for omfattende å undersøke.

Når det kommer til kildemateriale som foreligger er det også tatt beslutninger om hvilke som skal bli brukt. Det er en del kilder om Falstad, men for akkurat det området som skal undersøkes i denne sammenheng er det begrenset hva som finnes av dagbøker tilgjengelig. Som nevnt innledningsvis har jeg valgt fire anbefalte dagbøker, primærkilder. Ut fra dette valget blir også perioden jeg undersøker avgrenset til oktober 1944 til mai 1945, siden primærkildene er skrevet i det tidsrommet. Ved å gjøre en slik avgrensning vil oppgaven bli mer håndterbar, og kildematerialet mindre.

Opgaven vil ta for seg fem punkter som påvirker livet i fangenskap: mat, underholdning, arbeid, straff og tanker og følelser. Grunnen til at valget falt på disse temaene var kildene. Det er den informasjonen jeg får i dagbøkene og dermed er det de jeg har historisk kildemateriale til å undersøke.

Primærkildene er for omfattende til å redegjøre dem alle i sin helhet. Det er derfor gjort et utvalg for å gi analysen en mest mulig helhetlig og fullstendigsyn på hverdagen i fangeleiren. Relevant informasjon kan ha «glippet» på grunn av omfattende kildemateriale og utfordrende håndskrift. En annen grunn er at tre av dagbøkene er skrevet for hånd, av og til med en butt blyant, noe som gjør det utfordrende å lese og tolke hva som står. En tredje utfordring er at fangene ikke alltid utdyper det de skriver. De skrev ofte kort om en hendelse som skjer, noe som gjør det utfordrende å tolke konteksten for hendelsen. Språket har forandret seg noe fra da dagbøkene ble skrevet til nå, noe som gir for feiltolkning.

Falstad var tøffest for sovjetiske krigsfanger og jøder, men siden dagbøkene er skrevet av fire norske menn har jeg valgt å fokusere på deres opplevelser og hverdagsliv i

leiren. Det utelukker andre fangegrupper i stor grad, men dagbøkene gir noen få innblikk i hvordan andre fangegrupper hadde det i leiren. Jeg har valgt å utelukke kvinnene som satt på kvinneavdelingen på Falstad fangeleir, på bakgrunn av at Nilssen og Reitan (2021) i stor grad har tatt for seg dette temaet.

Til tross for alle undersøkelser og kildesøk kan det være relevant materiale jeg ikke har fanget opp. Kildesøkene og søkestrengene jeg har benyttet kan ha medført begrensinger i søkene. Det kan være på grunn av kildesøkene mine og at søkestrengene har ekskludert noe som kan ha vært relevant.

1.4 Problemstilling

Hensikten med denne masteroppgaven er å kaste lys over hvordan fangetilværelsen fortonte seg i krigens siste fase fra flere fangers perspektiv, og se hvordan tilstanden i leiren endret seg fra oktober 1944 til mai 1945. Min overordnede problemstilling er:

Hvordan var tilstanden i Falstad fangeleir fra oktober 1944 til mai 1945? Var det kontinuitet eller brudd når det gjaldt mat, underholdning, arbeid, straff og tanker og følelser? Ble forholdene i leiren gradvis bedre, eller var de bedre i perioder? Er det likhetstrekk mellom SS-Strafgefengenenlager Falstad og andre leirer i Europa på noen av punktene? Hvordan var frigjøringen av Falstad fangeleir sammenlignet med andre leirer i Europa?

Oppfølgingsspørsmålene tar utgangspunkt i at det skjedde noen forandringer i leiren i løpet av perioden: *Hva var årsaken til forandringene som skjedde i leiren? Og hvorfor var noe bedre i perioder, mens noe ble gradvis bedre?*

Årsaken til min interesse for Falstad fangeleir er en undring over at de grusomme hendelsene i leiren har fått så liten plass i den lokale og nasjonale krigshistorien. De fleste vet at det var fangeleirer i Norge under andre verdenskrig, uten at de vet hva som faktisk foregikk i leirene. Gjennom denne masteroppgaven ønsker jeg å belyse hvordan fangetilværelsen var i krigens siste fase. Det blir også forsøkt å plassere Falstad fangeleir inn i et større perspektiv - *holocaust*.

1.5 Metode og metodediskusjon

I arbeidet med denne oppgaven har de viktigste kildene vært de fire dagbøkene som ble skrevet av Hansen, Jenssen, Otnes og Faanes. De var fanger som satt på Falstad

fangeleir i deler av eller hele perioden, fra oktober 1944 til mai 1945. Samspillet mellom dagbøkene har vært sentralt i arbeidet. Funnene jeg gjorde underveis i kildene ble brukt som utgangspunkt for litteratursøkene. Den metodiske fremgangsmåten jeg har brukt er tekstanalyse. Jeg identifiserte først hva dagbøkene nevnte om de fem temaene jeg skal undersøke. Deretter leste jeg målrettet rundt dette. Videre har jeg brukt det som kom frem i arbeidet med primærkildene til å foreta litteratursøk. Deretter blir det foretatt en analytisk sammenligning hvor formålet er å finne variasjoner eller systematiske forskjeller mellom det som sammenlignes.¹⁶ Jeg sammenligner ett og ett tema for å se hvordan de utvikler seg, og endrer seg i løpet av de åtte månedene. På de punktene det skjer endringer vil jeg bruke kildesøk for å forsøke å finne årsaksforklaringer på det som endrer seg.

Det å velge kildematerialet er ikke uproblematisk. Utvalget er stort. Ved alle type kilder finnes det fordeler og ulemper. Det er viktig å vurdere utvalget av kilder før en velger hva en skal bruke. I denne oppgaven stod det mellom å bruke muntlige kilder eller skriftlige kilder.

Et annet alternativ ville vært å bruke de intervjuene som foreligger av fangene som satt i fangeleiren på Falstad, som kilder. Det er flere årsaker til at jeg har valgt å ikke bruke disse. For det første er det ikke jeg som er intervjuer, noe som gjør at jeg ikke ville fått svar på de spørsmålene jeg lurer på. Noe kunne dog blitt oppklart ved å høre mange av intervjuene for å få med det som er relevant for denne oppgaven. Men det ville vært meget tidkrevende og det ville muligens ført til flere spørsmål enn svar. En vet heller ikke hvordan relasjonen mellom intervjuer og informant var i disse intervjuene, noe som kan ha påvirket informasjonen om kommer frem.¹⁷ For det andre ble intervjuene gjort lenge etter at intervjuobjektene satt på *SS-Strafgefengelsen* Falstad. Noe som gjør at erindring spiller en rolle. Kjeldstadli (2019) har et godt poeng når det kommer til erindring «[...] minnene er beretninger om forhold som ligger forut i tid. Dermed er det nødvendigvis et innslag av glemsel og av feilerindring.»¹⁸ Når det har gått flere år siden ting skjedde kan datering være et problem. Det kan skje at intervjuobjektet blander sammen ulike hendelser, dager eller måneder. Noe som gjør at det er viktig å ha andre kilder en kan se det i sammenheng med.

¹⁶ Myhre, Jan Eivind. (2014). *Historie en introduksjon til grunnlagsproblemer*. Oslo: Pax Forlag. 2014: 101

¹⁷ Christoffersen & Johannessen 2012: 78

¹⁸ Kjeldstadli, Knut. (2019). *Fortida er ikke hva den en gang var: En innføring i historiefaget*. (2. utg.). Oslo: Universitetsforlaget. 2019: 196

En annen ulempe med intervjuer er at forestillingen av fortiden kan være farget av senere erfaringer.¹⁹ Det kan være hendelser som de opplevde, som de ser annerledes på i ettertid. De kan ha fortrenget minnene eller endre det de tenkte i fortiden til hva de mener i samtid.²⁰ Noen minner kan være så vonde at fangene ikke vil snakke om dem, og de kan undertrykke følelsene de hadde under oppholdet på Falstad. Det kan også være at informanten ønsker å føre en særlig historie frem, dette kan også forekomme i dagbøker. Det kan være å sette seg selv i et bedre lys, ta avstand fra det som skjedde eller utelukke å fortelle om noen hendelser.²¹ Det er derfor viktig å være kritisk og se det opp mot andre kilder, slik at en ikke stoler blindt på det personen sier eller skriver. En ulempe med intervju er å finne informanter som er gode og representativ, da de er gamle eller døde i dag.²² Intervjuers tanker på forhånd om temaet kan farge intervjuet, noe som kan skje i form av spørsmålene som stilles fører til at informanten ikke får snakke fritt om temaet.²³ Informasjon kan derfor gå tapt, ved at en kun får svar på det man spør om og etterlater lite rom for «løs» prat mellom de to partene. Det kan derfor være viktig å stille oppfølgingsspørsmål, be informanten gi detaljerte svar og følge opp svarene.²⁴

Hvis en skulle brukt intervju ville det vært et ustrukturert intervju, som hadde egnet seg da intervjuet ville vært nærmere en samtale hvor fremgangsmåten er mer fleksibel for endringer underveis i intervjuet.²⁵ For intervjuer kan det være krevende å grave etter informasjon som informanten har. Det å bringe frem minner fra en grusom tid i fangenskap, stille vanskelige og gravende spørsmål om en vond tid, kan være ubehagelig. Intervjuer må tenke på informanten å forsøke å ta hensyn. Det kan være at informanten har noen begrensninger, at det er ting han ikke vil snakke om. Her er det viktig av forskeren ikke er for pågående og tar hensyn til informanten.²⁶ Et intervju om livet i *SS-Strafgefengenenlager Falstad* kan vekke triste minner og vonde tanker hos intervjuobjektet.

¹⁹ Kjelstadli 2019:196

²⁰ Grove, Knut., & Heiret, Jan. (2018). *Å arbeida med munnlege kjelder*. I L. Melve, & T. Ryymin (Red.). Historikerens arbeidsmåter (s. 122-147). Oslo: Universitetsforlaget. 2018: 128

²¹ Kjelstadli 2019: 196

²² Grove & Heiret 2018: 195

²³ Kjelstadli 2019: 196

²⁴ Christoffersen, Line. & Johannessen, Asbjørn. (2012). *Forskningsmetode for lærerutdanningene*. Oslo: Abstrakt forlag. 2012: 83

²⁵ Christoffersen & Johannessen 2012: 78

²⁶ Christoffersen & Johannessen 2012: 82

Det er flere ting som er unikt ved intervju som metode. En av disse er at de muntlige kildene oppstår gjennom kommunikasjon mellom to mennesker, intervjuer og informant.²⁷ Det er samspillet mellom de to som former innholdet. «Intervjuerens ideologi, hans eller hennes forestillinger om hvordan informanten vil reagere, styrer problemstilling som reises.»²⁸ Som intervjuer ville det vært jeg som hadde styrt informasjonen. En fordel med dette er at man får svar på de spørsmålene en stiller og muligheten til stille oppfølgingsspørsmål, men det kan også føre til at annen relevant informasjon ikke kommer fram. I en slik situasjon er det viktig å stille åpne spørsmål, noe som kan føre til at mer informasjon kan komme frem.²⁹

Intervju kan være nyttig ved at de kan utfylle det skriftlige kildematerialet som foreligger.³⁰ Ved at en har arbeidet med de skriftlige kildene, så kan man i et intervju stille spørsmål rundt det som står i kildene for å få informanten til å utdype og gi mer informasjon om situasjonene. Det kan også føre til nye opplysninger som ikke er skrevet ned tidligere. Kjeldstadli (2019) poengterer at i et intervju kommer fangenes egne beretninger frem, og det gir den som intervjuer mulighet til å forstå og føle på det som skjedde. En får et klarere bilde av hvordan ting var, og et innblikk i hvordan stemningen, opplevelsen, klimaet og atmosfæren i leiren var i den tiden.³¹ Noe som er meget unikt og ikke kan skapes på tilsvarende måte i skriftlige kilder. Dette er ikke noe som vises kun gjennom tale.

I en intervjusituasjon kan man se på informanten sin mimikk og kroppsspråk. Ansiktsuttrykket vedkommende har når de snakker om det som skjedde kan også gi et innblikk i hvordan de opplevde det. Når intervjuer stiller spørsmål, har intervjuer mulighet til å se hvordan informanten reagerer til det man spør om.³² Se de fortvilet ut? Blir informanten trist? Uttrykker de sinne? Blir de glad? Kroppsspråk er en annen ting man kan se på i en slik situasjon, og gir innblikk i hvordan informanten har det.³³ Er det ubehagelig å snakke om? Unngår informanten blikkontakt? Sitter de «lett og ledig»? Spenner de alle musklene i kroppen? Ut ifra dette kan intervjuer også si noe om

²⁷ Kjeldstadli 2019:196

²⁸ Kjeldstadli 2019:196

²⁹ Christoffersen & Johannessen 2012: 83

³⁰ Kjeldstadli 2019:193

³¹ Kjeldstadli 2019: 194

³² Christoffersen & Johannessen 2012: 83

³³ Christoffersen & Johannessen 2012: 83

situasjonen i fangeleiren på Falstad og ikke minst om hva som har gjort inntrykk på informanten på godt og vondt.

Et intervju kan i tillegg rette opp skjevhetene i de skriftlige kildene som foreligger på flere måter.³⁴ Det skriftlige materialet som eksisterer fra denne tiden og frem til 1980-tallet er primært skrevet av menn. Dette gjelder og de fire dagbøkene som blir brukt, de er alle skrevet av norske menn. Gjennom intervjuer skapes materiale aktivt og man kan fylle hullene som er til stede.³⁵ Dette kan gjøres ved å intervjuer kvinnene som satt i kvinneavdelingen på Falstad fangeleir, for å få frem kvinnestemmene som i lang tid ikke spilte en rolle. Et annet alternativ ville vært og intervjuet noen av de andre gruppene som satt i Falstad fangeleir. Det kunne eksempelvis vært russere eller jugoslaver. Deres perspektiv på det hele ville trolig vært annerledes enn de norske motstandsarbeidene sitt. Igjen kunne dette ført til nye opplysninger og flere perspektiv – særlig knyttet til temaet straff.

Dagbøkene er primærkilder og kan brukes som både «beretninger» og «levninger». Årsaken til dette er at de forteller om det som skjedde i samtiden, samtidig som de fungerer som et vitnesbyrd over hvilke forestillinger som rådet, og hvem som stod for dem.³⁶ I denne avhandlingen vil jeg primært anvende dagbøker som «levninger» og heller bruke sekundærkilder for å gi et innblikk i de historiske begivenhetene.

Jeg har valgt å anvende dagbøkene som kildemateriale. Når man bruker tekst er det viktig som Kjeldstadli (2019) skriver; «En forståelse av teksten må for det første hvile på en viss innsikt i personen.»³⁷ For å forstå dagbøkene og personene bak dem er det viktig å stille spørsmål som gir økt forståelse. Spørsmålene som «Hvilken kontekst stod han i? Var han ute etter å oppnå noe spesielt? Var det grunn til å tro at han ville måtte skjule sin egentlige mening?» eller skjedde det noe før teksten ble skrevet ned?³⁸

Dagbøker er en primærkilde, men også en subjektiv kilde. Derfor er det både en god og en problematisk kilde. Den informasjonen som kommer fram i en dagbok bør dermed sjekkes opp mot andre kilder, slik at man ikke legger all sin lit til ett individ.

³⁴ Kjeldstadli 2019: 194

³⁵ Kjeldstadli 2019: 194-195

³⁶ Bull, Edvard.(1929). *Den moderne pressen som historisk kilde. Nogen grunnlinjer, ut fra norsk materiale*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.

³⁷ Kjeldstadli 2019: 185

³⁸ Kjeldstadli 2019: 185-186

Det er to store fordeler ved å bruke dagbøker fremfor andre metoder. De gir tilgang til informasjon det er vanskelig å få tak i og fenomener det er vanskelig å observere.³⁹

Dagbøkene kan også hjelpe til med å overkomme hukommelsesproblemer. Den største fordel er at den gir informasjon, selv når informanten ikke lenger lever – slik som i mitt tilfelle. Under slike omstendigheter gir dagbøker et innblikk i hvordan personene oppførte seg og oppfattet verden.⁴⁰

En annen fordel ved å bruke dagbøkene er at de er originalkilder som tillater historikere å se, høre og lese om individenes erfaringer og følelser på en måte bearbejdede kilder ikke kan. Det at de er skrevet fortløpende i den situasjonen som forskes på fører til at man får et innblikk i hvordan hverdagen i fangeleiren var. Dagbøkene er personlige og viser tankene til den som skrev den. Det gjør det lettere for leseren å danne et bilde av hvordan fangene opplevde tiden i *SS-Strafgefengelsenlager*. Informasjon som kommer fram i dagbøkene viser hva som var viktigst for individet. Ved at det blir dokumentert hverdag i dagbøkene gir leser inntrykk fra både de gode og dårlige dagene. Personene bak dagbøkene bretter ut om sine tanker og følelser. Bøkene oppleves som veldig personlige og gir leseren innblikk i fangehverdagen. Samtidig som det også kan gi innblikk i temaer som fangene kanskje ikke ville fortalt i ettertid.

Det at dagbøker blir loggført dag for dag gir også troverdighet til kilden. De er derfor mer presise, enn å stole på «husk» i form av intervju som ble foretatt mange år etter hendelsene fant sted. I dagbøkene var trolig det som gjorde størst inntrykk på fangene det som ble skrevet ned. Her igjen kommer man inn på det personlige ved en dagbok. Det er individuelt hva som gjorde sterkest inntrykk på fangene. Noe som tydelig sees i framtoningen av de ulike hendelsene på de samme datoene i de forskjellige dagbøkene. Ved å dokumentere det som skjedde fortløpende i en dagbok vil trolig lite av informasjonen om det som skjedde frafalle på grunn av hukommelse. De ulikhetene som fremkommer i de ulike dagbøkene, gir et bilde av hvordan fangene opplevde oppholdet på Falstad fangeleir i de åtte månedene og hva de brukte tiden på. Tidsperspektivet er også meget nøyaktig. Det blir nevnt klokkeslett, hendelser blir plassert i et tidsrom og stemmer når man kryssjekker dagbøkene.

Som historiker gir dagbøkene et unikt innblikk i hverdagen i fangeleiren på Falstad. Informasjonen som kommer frem er noe som ikke lar seg observere. Den eneste måten å

³⁹ Alaszewski, Andy. (2006). «Conclusion: exploiting the potential of research diaries». In *Using diaries for social research* (s. 112-122). London: SAGE Hentet fra <https://dx.doi.org/10.4135/9780857020215>

⁴⁰ Alaszewski 2006

kunne sette seg inn i situasjonen er ved å lese det fangene har skrevet ned. Dagbøkene gir innsideinformasjon som kun fangene viste og ikke minst opplevde. Bøkene gir oss som ikke opplevde det en mulighet til forståelse og dybde av interaksjonen i situasjoner vi ikke direkte kan observere.

Det er ikke bare fordeler med å bruke dagbøker som kildemateriale. Ulempene ved å bruke dagbøker som kilder er mange og viktige å ta i betraktning når man arbeidet med materialet som foreligger. En av ulempene er at dagbøker er subjektive, noe som gjør at kildene ikke alltid er troverdige. Når man bruker dagbøker som kilde er det viktig å spørre seg selv om hva personen ønsker å oppnå med å skrive dagboken. Personen kan ønske å føre en særlig historie frem eller sette seg selv i et bedre lys. Ulike mennesker kan også legge vekt på forskjellige hendelser, finne på hendelser eller overdrive det som skjer. En slik kilde kan ikke stå alene og bør sjekkes mot andre kilder. I dette tilfellet kan noe av det avkreftes ved at det er fire ulike dagbøker. Dette kan gjøres ved at de fire ulike dagbøker nevner de samme hendelsene, den samme maten og underholdning. Noe som kan bekrefte ulike situasjoner og styrke påstanden om at det faktisk skjedde. Samtidig som det viser hvordan samme hendelser oppleves ulike av de ulike fangene. En annen utfordring ved å bruke dagbøkene er at muligheten for å stille spørsmål og søke oppklaring ikke er til stede, slik som i en intervjusituasjon.

En av utfordringene ved å bruke dagbøkene som kilder er at tre av de er håndskrevet og er på dialekt. Dette gir rom for feiltolkning. Håndskriften i de ulike dagbøkene må leses og sette seg inn i for å forstå og finne ut av hva som står. Noen av ordene var ikke lesbare, men lot seg tolke basert på konteksten de stod i. Den fjerde dagboken er skrevet på skrivemaskin, problematikken knyttet til feiltolkning av skrift er derfor ikke et faktum i denne dagboken. Dialektene er en utfordring i alle fire dagbøkene. Noen ord kan ha en annen betydning på dialekt, og noen ord kan ha en annen betydning nå enn tidligere.

Grunnen til at valget falt på disse fire dagbøkene er at de er lite sett på tidligere.

Dagbøkene er brukt ved to tilfeller; i en masteroppgave i teologi «*Fred på jord, fryd på jord: julefeiring blant fangene i SS-Strafgefengenenlager Falstad under andre verdenskrig.*» av Janne Grete Jørstad (2020) og i boken *Falstad. Fangeleirer i diktatur og demokrati 1941-1949* av Nilssen og Reitan (2021). Boken til Nilssen og Reitan (2021) beskriver kun i grove trekk leirhistorien i denne perioden. Masteroppgaven til Jørstad (2020) bruker dagbøkene, men fokuserer på julen, det religiøse perspektivet og

hvilken betydning den hadde for fangene. Det er derfor et ganske urørt kildemateriale som ingen har analysert som i sin helhet.

En annen grunn til dette valget er at det ville vært vanskelig å sette seg inn i situasjonen i fangeleiren uten å ha noen kilder som kan gi et direkte innsyn i hverdagen. En mulighet kunne vært å bruke både dagbøkene og intervju, men det ville blitt for omfattende. Og siden disse kildene ikke har blitt sett mye på vil arbeid med dem kunne fylle et hull i forskningen.

For at kildematerialet skal bli håndterbart har jeg valgt å bruke dagbøkene, og ikke en kombinasjon av intervju og dagbøker. Bakgrunnen for valget er at dagbøkene er originalkilder og er skrevet fortløpende gjennom de åtte månedene jeg studerer. Det var disse menneskene som opplevde det jeg undersøker. De levde bak piggrådsgjerdene på *SS-Strafgefanganenlager Falstad*. I tillegg er det naturlig å bruke primærkildene fra perioden. Det er en unik kilde for å få svar på konkrete spørsmål om hva som egentlig skjedde innenfor piggråden på Falstad i perioden fra oktober 1944 til mai 1945. En annen årsak til at jeg valgte å benytte dagbøkene fremfor intervjuer er at de som satt i fangeleiren på Falstad i dag enten er veldig gamle, eller døde. Et alternativ hadde vært å intervju familie og nære av de som satt i fangenskap på Falstad. Det kan innebære at noe informasjon faller bort. Mange av de som levde under andre verdenskrig unnlot ofte å snakke om grusomhetene de opplevde. Hvis de snakket om det, er det usikkert om det var noe de unnlot å fortelle til nære og kjære for å beskytte dem fra historien. Derfor kan det i en intervjusituasjon med venner og familie av fangene være vanskelig å få svar på de spørsmålene en lurer på. Samtidig er det ofte lettere å glemme noe en har fått fortalt, kontra det en selv har opplevd.

Valget falt også på dagbøkene da Falstadsenteret ga meg en *case* de mente det kunne være interessant å undersøke og forske på. *Casen* handlet om «å kaste lys» på hvordan fangetilværelsen fortonet seg i den siste fasen av krigen fra flere fangers perspektiv. For å finne svar på spørsmål og årsaksforklaringer på de endringene som dukket opp underveis i arbeidet med primærkildene, gjennomførte jeg en rekke kildesøk. Hvor jeg fant litteratur som viste seg å være nyttig i denne undersøkelsen.

1.6 Oppgavens struktur

Jeg har valgt å disponere oppgaven i tre kapitler. Det første viser en oversikt over hva som foregikk på *SS-Strafgefanganenlager Falstad*, fra oktober 1944 til mai 1945, basert

på funn i dagbøkene. Oppbyggingen i det første kapittelet er kronologisk, men også tematisk. Månedene blir sett på hver for seg i kronologisk rekkefølge, delt opp i fem kategorier: mat, underholdning, arbeid, straff og tanker og følelser. Det andre kapittelet er analysen. Denne delen er delt opp i de fem temaene. Målsettingen er å finne endringer og hvorfor endringene skjer. Analysen inneholder også en sammenligning mellom frigjøringen av Falstad og andre leirer i Europa. Til slutt kommer konklusjon. Når det gjelder kilder er det de fire dagbøkene felles for de to første kapitlene. I andre del er det også brukt annen litteratur for å få bredere bilde over perioden og for å forsøke å finne årsaksforklaringer på endringene som skjer. Valget falt på de fem temaene: mat, underholdning, arbeid, straff, tanker og følelser med utgangspunkt i dagbøkene. Det var disse temaene dagbøkene ga mest informasjon om. Det er ikke grunnlag for å forske på noe annet enn det vi har historiske kilder til.

Den konkrete inndelingen av kapitlene i oppgaven er gjort på følgende vis: første kapittel handler om å få et overordnet bilde av Falstad fangeleiren i perioden fra oktober 1944 til mai 1945. Hvordan var forholdet i leiren på de fem punktene: mat, underholdning, arbeid, straff, tanker og følelser? Deretter, i kapittel to, foretar jeg en analyse av de fem forholdene. Skjedde det noen endringer på noen av de fem punktene? Hvis det skjedde endringer vil jeg forsøke å finne svar på hvorfor endringene skjedde, var det spesielle hendelser som førte til endringen? Samtidig vil *SS-Strafgefangenenlager Falstad* bli satt inn i et større bilde for å se om leiren skiller seg fra andre konsentrasjonsleirer, og eventuelt hva som gjør SS-Strafgefangenenlager Falstad unik. Det siste kapittelet er konklusjonen, hvor jeg oppsummerer funn og hovedtrekk i oppgaven.

2 Tilstanden innenfor piggrådgerdet

Hvordan opplevde fangene livet i fangeleiren på Falstad? Ved å studere dagbøkene måned for måned, får man et innblikk i hvordan tilværelsen var i leiren i den siste fasen av krigen. De fem aspektene som blir studert er; mat, underholdning, arbeid, straff og tanker og følelser, fra oktober 1944 til mai 1945.

2.1 Ankomst til leiren

Hansen ankom fangeleiren på Falstad i oktober i 1944. 24. oktober ble Hansen arrestert og sendt til Vollan⁴¹, sent på kvelden 26. oktober ble han transportert fra Vollan videre til Falstad.⁴² Dagen etter ble han innlosjert på en tomannscelle. I dagboken blir tomannscellen beskrevet slik; «[...] 2 m langt og 1,5 m bredt og 3m hög. Plassen vi har til å röre oss på er 0,75m². Det bli 0,375 m² pr mann.»⁴³ Med andre ord, et rom hvor det er plass til å komme seg i sengen og ut igjen. Faanes ble i likhet med Hansen arrestert 24. oktober og sendt til Vollan. Deretter ble han transportert fra Vollan 26. oktober, med ankomst på Falstad 27. oktober.⁴⁴ Otnes ble også arrestert i oktober og ble først sendt til Vollan. Han var på Vollan en måned, først 6. november ble han overført til Falstad.⁴⁵ Jenssen ankom *SS-Strafgefengenenlager* på formiddagen 2. november, han ble først tildelt en tomannscelle i murbygningen tre dager senere.⁴⁶ Rett etter ankomst i leiren var Jenssen i forhør. Jenssen skrev også noen dager etter ankomst flere av fangene både ble fotografert og tatt fingeravtrykk av.⁴⁷

2.2 Oktober 1944

2.2.1 Mat

I oktober ble det dokumentert lite om maten. Det ble først nevnt i dagboken til Jenssen, hvor han skrev at han mistet «kaka» ned i toalettbøtten og han fikk en ny porsjon.⁴⁸

⁴¹ Vollan kretsfengsel var et fengsel i Trondheim.

⁴² Hansen, Hilmar. (24. oktober 1944 – 7. mai 1945). Dagbok. Arkivnr.: F-00330-001-001. 24.-26.10.1944

⁴³ Hansen 27.10.1944

⁴⁴ Fanger. (u.å.). «Sverre Ottar Faanes». Hentet 10. oktober.2021 fra <https://www.fanger.no/persons/24167>

⁴⁵ Otnes, Hans. (9. november 1944 – 24. desember 1944). «Hans Otnes' dagbok fra Falstad 1944». Hentet fra <https://api.fanger.no/files/72a52d02-3e34-4a9a-865d-d0bea79a57b2.pdf> 09.11.1944

⁴⁶ Jenssen, Karl Johan R. (2. oktober 1944 – 14. mars 1945). Dagbok. Arkivnr.: F-00360-001-001. 02.11.1944; 05.11.1944

⁴⁷ Jenssen 16.11.1944; 17.11.1944

⁴⁸ Jenssen 23.10.1944

Hansen dokumenterte mer hyppig om maten de fikk i fangeleiren. Det var mye fisk på menyen, deriblant fiskelapskaus, fiskebettasuppe og salt sei, men også supper.⁴⁹ Tirsdag 31.oktober skrev Hansen at de fikk to brødskiver til frokost og aftensmat.⁵⁰

2.2.2 Underholdning

Den eneste underholdningen som kom frem av dagbøkene i oktober var at cellekameratene spilte kortspillet bridge sammen.⁵¹

2.2.3 Arbeid

Det ble ikke dokumentert noe arbeid denne måneden.

2.2.4 Straff

Det eneste som kan ligne på straff i oktober, ble skrevet av Jenssen; «I dag den 17.10 på förmiddagen var det litt strengere, men senere vart det som vanligt.»⁵²

2.2.5 Tanker og følelser

De eneste tankene og følelsene som var dokumentert i oktober var av Hansen. Han var optimistisk, og håpet på frihet.⁵³

2.3 November 1944

2.3.1 Mat

I november ble det til frokost og kvelds servert brødskiver, «14 timer til neste to brødskiver.» og «6 ½ time på to brødskiver og en skrelt kaffe surrogat.»⁵⁴ Til middag var det fisk av ulike slag. Sildsuppe, flyndre, sild, saltfisk, fiskelapskaus, kokt sei og fiskesuppe, dette ble servert en eller flere ganger i løpet av måneden. Fisken kunne bli servert med og uten poteter.⁵⁵ Et annet tilbehør var suppe, som Hansen skrev i dagboken at de hadde opptil flere ganger denne måneden; «Fisklapskaus og mye suppe.» og «Fisk og suppe».⁵⁶

⁴⁹ Hansen 28.10.1944– 31.10.1944

⁵⁰ Hansen 31.10.1944

⁵¹ Hansen 28.10.1944 – 29.10.1944

⁵² Jenssen 17.10.1944

⁵³ Hansen 30.10.1944

⁵⁴ Hansen 07.11.1944; Otnes 16.11.1944

⁵⁵ Jenssen 13.11.1944

⁵⁶ Hansen 03.11.1944; 09.11.1944

2.3.2 Underholdning

Mye av underholdningen som foregikk måtte fangene «arrangere» selv.

Cellekameratene spilte ofte bridge sammen.⁵⁷ Annen underholdning fangene kunne delta på var sangøvelse, noe blant annet Hansen var med på.⁵⁸ En annen hobby noen av fangene hadde var treskjæring.⁵⁹ Det forekom at medfanger fremførte kåseri om ulike temaer, noe de beskrev som meget underholdene.⁶⁰ Det ble holdt andakt i leiren flere ganger denne måneden, fangene fikk velge om de ville delta på dem.⁶¹ Fangene deltok også på et kurs.⁶² Hvilket kurs det var nevnes ikke. Flere kvelder i november var det kabaret som fangene kunne se på, både Jenssen, Otnes og Hansen var og så på flere.⁶³ Otnes likte forestillingen godt og det var stor begeistring rundt den.⁶⁴

Det hendte også at fangene fikk besøk, noe som var veldig gledelig og underholdene siden de ofte ikke hadde sett hverandre på lang tid. På sin fødselsdag hadde Otnes besøk av kona og sønnen sin, noe han satte stor pris på.⁶⁵ Noe annet fangene verdsatte var bøker og blader som de fikk i pakker fra de hjemme.⁶⁶ Disse hadde stor underholdningsverdi. Flere ganger skrev Otnes at han lå og leste. Han leste en roman, og boken *Asylet* av Elias Kræmmer.⁶⁷

2.3.3 Arbeid

I dagbøkene var det dokumentert en del arbeid i november. Jenssen skrev om pussing og vasking av stuer, grunnen til det arbeidet var at de skulle flyttes til en annen stue.⁶⁸ Jenssen deltok også på snekring.⁶⁹ Flere dager var Jenssen med til kommandantboligen for å bygge tak over en trapp.⁷⁰ Otnes hadde første arbeidsdag 9. november. Han var med på murarbeid under brakken, arbeidet tok fem arbeidsdager å fullføre.⁷¹ Piggtrådarbeid var neste arbeidsoppgave for Otnes, men hva dette innebar nevnes

⁵⁷ Hansen 02.11.1944; 24.11.1944; 27.11.1944

⁵⁸ Hansen 24.11.1944; 28.11.1944

⁵⁹ Otnes 17.11.1944

⁶⁰ Otnes 13.11.1944

⁶¹ Hansen 26.11.1944; 27.11.1944; 30.11.1944; Otnes 12.11.1944

⁶² Jenssen 29.11.1944

⁶³ Hansen 25.11.1944; 26.11.1944; 30.11.1944; Jenssen 26.11.1944; Otnes 10.11.1944; 26.11.1944

⁶⁴ Otnes 26.11.1944

⁶⁵ Otnes 10.11.1944

⁶⁶ Otnes 25.11.1944

⁶⁷ Otnes 10.11.1944; 21.11.1944

⁶⁸ Jenssen 18.11.1944

⁶⁹ Jenssen 30.11.1944

⁷⁰ Jenssen 23.11.1944; 25.11.1944; 26.11.1944; 27.11.1944

⁷¹ Otnes 09.11.1944-13.11.1944

ikke.⁷² I løpet av måneden fikk Otnes skiftarbeid på kjøkkenet, noe han omtalte som en «Stor sensasjon [...]».⁷³ Han var meget fornøyd med dette, selv om det var travelt i slaktetiden.⁷⁴

For Hansen var det variert arbeid. Han var ute på jakt, men om de fikk felt noen dyr denne dagen dokumenteres ikke.⁷⁵ Ut fra Otnes sin dagbok kommer det frem at det ble felt noen dyr i løpet av måneden, siden de på kjøkkenet lagde pølser. Men om det var fra jakt eller om det var griser eller kyr som ble slaktet kommer ikke frem.⁷⁶ Annet arbeid Hansen gjorde var å sortere poteter, han arbeidet med det i to dager.⁷⁷ Jenssen drev i tillegg med andre småting hvor han blant annet lagde en ause og en hylle.⁷⁸ Disse tingene laget han for medfanger og fikk betaling i form av penger, mat eller tobakk.

2.3.4 Straff

I november var både Jenssen og Hansen i forhør.⁷⁹ Dette var standard etter at fangene ankom fangeleiren. Målsettingen med avhørene var å finne ut hvem som var skyldig i hva og fiske etter navn på flere medskyldige. Etter avhørene ble de flyttet fra celler til brakker.⁸⁰ Hansen var siktet for «[...] utdeling av illegale skrifter.»⁸¹ Etter avhørene var målet å få merket fangene basert på hvem de var og hvilken gruppe de hørte til, men noen dager senere hadde Hansen enda ikke fått noe merke.⁸²

Merker på fangenes troyer :
T = Terrorister og kommunister
Ubåt. = Tyskfientlig
Y = Gisler
firkant = Tyver
I = Fluktforsök
Husmerke = Mannfolkelskere
+ = spioner
oppnedtrekant = Arbeidssky
P = Norsk politi
R = Russere

⁷² Otnes 14.11.1944; 15.11.1944

⁷³ Otnes 17.11.1944

⁷⁴ Otnes 17.11.1944

⁷⁵ Hansen 03.11.1944

⁷⁶ Otnes 17.11.1944

⁷⁷ Hansen 28.11.1944; 29.11.1944

⁷⁸ Jenssen 27.11.1944; 28.11.1944

⁷⁹ Hansen 22.11.1944; Jenssen 02.11.1944

⁸⁰ Jenssen 02.11.1944

⁸¹ Hansen 22.10.1944

⁸² Hansen 25.11.1944

Vi har ennå ikke fått noe merke.
(Hansen, dagbok, 25. november 1944)

Otnes dokumenterte at det forekom to tilfeller av straff denne måneden. Den ene var at noen russere ble satt på celle for å ha stjålet og fratatt mat i en periode.⁸³ En annen russer ble plassert i mørkecelle for å ha tittet på kvinner, noe som var ulovlig.⁸⁴

2.3.5 Tanker og følelser

Tankene til fangene gikk ofte hjem. I starten av måneden lengtet Hansen hjem, og håpet på å slippe fri og gjenforenes med familien.⁸⁵ Han spekulerte på hvor lenge han måtte sitte i fangenskap, og mente at usikkerheten rundt dette var uutholdelig da de ikke fikk noe informasjon om det som foregikk utenfor piggråden.⁸⁶ Tre uker etter Hansen ankom leiren skrev han igjen at han lengtet hjem, han hadde en dyster tanke; «For 3 uker sia ikveld la jeg meg heime for siste gang. Kanskje for alltid.»⁸⁷ Hansen fryktet at han aldri kom hjem igjen. Det var mange dager med lengsel hjem og trist sinn hvor han spekulerte på når livet i fangenskap var over.⁸⁸ Selv om Hansen var omringet av medfanger og de hadde et minimalt område å bevege seg på, følte han seg ensom– en slik ensomhet som han aldri hadde kjent på før.⁸⁹

Det var også noen lysglimt i hverdagen for fangene. Det var blant annet når de mottok pakker.⁹⁰ Otnes skrev i dagboken sin at han sendte vennlige tanker hjem, for alle pakkene og omsorgen han hadde mottatt.⁹¹ Hansen var veldig takknemlig for det han fikk og håpet at han en dag fikk muligheten til å gi tilbake alt han skyldte.⁹² Hansen skrev i dagboken «Min kjære Emilies fødselsdag.», tankene gikk hjem og minnene fra fortiden kom.⁹³ Noen dager senere var Hansen i forhør, selv mente han at han ikke hadde noe å frykte da han var uskyldig. Tankene hans gikk derfor direkte til frihet; «Det har jeg ikke gjort og må da vel bli fri ? Ja, nu er det over.»⁹⁴ Hansen anså hver dag som

⁸³ Otnes 24.11.1944

⁸⁴ Otnes 24.11.1944

⁸⁵ Hansen 04.11.1944; 06.11.1944; 08.11.1944

⁸⁶ Hansen 10.11.1944

⁸⁷ Hansen 13.11.1944

⁸⁸ Hansen 16.11.1944; 17.11.1944; 20.11.1944; 22.11.1944

⁸⁹ Hansen 18.11.1944

⁹⁰ Jenssen 09.11.1944; 14.11.1944; Otnes 09.11.1944; 10.11.1944

⁹¹ Otnes 09.11.1944

⁹² Hansen 14.11

⁹³ Hansen 19.11.1944

⁹⁴ Hansen 22.11.1944

gikk som et steg nærmere frihet, og håpet i han levde.⁹⁵ Otnes tenkte og spekulerte også på når alt kom til å være over; «Kommer vi hjem til jul?».⁹⁶

2.4 Desember 1944

2.4.1 Mat

Til middag i desember var det havregrynsgrøt, fiskelapskaus, betasuppe, sild, grøt og lapskaus. Disse seks rettene var det de fikk servert frem til jul. Rasjonene i starten av desember omtalte Otnes som små, men Hansen skrev ved flere tilfeller gjennom måneden at han var mett.⁹⁷ Hansen skrev «Er mett hver dag nu.».⁹⁸ I desember fikk fangene pakker hjemmefra. Disse pakkene inneholdt klær, mat, julekaker, blader og hvis de var ekstra heldige fikk de tobakk.⁹⁹ Pakkene bidro til at fangene hadde litt mer mat enn ellers. Otnes skrev at pakkene ga han; «- Mat for lang tid.».¹⁰⁰ Fangene arrangerte «spleiseaften» med maten de fikk fra pakkene. Da Otnes hadde fått pakken sin hjemmefra skrev han; «I det hele lever jeg nu faktisk bedre hvad mat angår på Falstad enn hjemme.».¹⁰¹

2.4.2 Underholdning

Før jul fikk flere av fangene besøk av familie eller venner. Det gjaldt blant annet Otnes som hadde besøk av kona si.¹⁰² Det ble satt opp en bridgeturning som gikk over flere dager. Hansen deltok i turneringen, og noen dager senere skrev han igjen at han spilte bridge og endte på sjetteplass.¹⁰³ Det var mange forberedelser som måtte ordnes før jul. De måtte organisere underholdningen som skulle være i julen, deriblant julekabaret, sangkor, strykekvartett, hornmusikk og julefest.¹⁰⁴ Julekomiteen hadde ansvaret for underholdningen, hvor blant annet Otnes var med som sjef for julekabareten.¹⁰⁵ For å få gjennomført underholdningen trengte de instrumenter. Flere fanger sendte brev hjem for å få tilsendt ulike instrumenter.¹⁰⁶ Frem mot julen ble kveldene brukt til å spill, synge

⁹⁵ Hansen 23.11.1944; 28.11.1944

⁹⁶ Otnes 27.11.1944

⁹⁷ Hansen 01.12.1944 – 03.12.1944; Otnes 06.12.1944

⁹⁸ Hansen 12.12.1944

⁹⁹ Jenssen 04.12.1944; 17.12.1944

¹⁰⁰ Otnes 20.12.1944

¹⁰¹ Otnes 20.12.1944

¹⁰² Otnes 09.12.1944

¹⁰³ Hansen 13.12.1944

¹⁰⁴ Otnes 04.12.1944; 08.12.1944

¹⁰⁵ Otnes 08.12.1944; 02.12.1944

¹⁰⁶ Otnes 02.12.1944

og øve til julekabaretten.¹⁰⁷ Hansen var med i hornmusikken, og han dokumenterte at han var på øving flere ganger før jul.¹⁰⁸ Det var hektisk før jul på Falstad og fangene jobbet hard for å få klar underholdningen til jul.¹⁰⁹

2.4.3 Arbeid

Arbeidsoppgavene i desember varierte. Jenssen drev med noen småting. Han laget blant annet matkasser for medfanger og fikk han matvarer for bryet.¹¹⁰ I tillegg deltok Jenssen på snekring i veveriet før jul, hvilket snekkerarbeid det var ble ikke nevnt.¹¹¹

Potetsortering og potetskrelling var noe av arbeidet Hansen gjorde i starten av desember.¹¹² Resten av månedene dokumenterte Hansen at han vasket tøy, rundvasket og drev med madrass-stopping. Otnes kappet ved og arbeidet på kjøkkenet.¹¹³ Resten av måneden ble det dokumentert sporadisk om arbeid. Otnes skrev i dagboken at han 17. desember hadde jobbet nattskift på kjøkkenet en måned, og arbeidsdagene var på 13 timer.¹¹⁴ De siste dagene før jul var det mye å gjøre for Otnes. Det var juleforberedelser, øving til kabaret, økt arbeidsmengde på kjøkkenet, vasking av brakker og dekorering med julepynt.¹¹⁵

2.4.4 Straff

Det er ikke nevnt noe straff i desember, heller ikke i julen. Det var ett tilfelle på nyttårsaftnen hvor en fange forsov seg og havnet i mørkecelle.¹¹⁶

2.4.5 Tanker og følelser

Fangene hadde mange tanker og følelser frem mot høytiden. Hansen skrev i dagboken sin at han gruet seg til jul og at han lengtet hjem.¹¹⁷ Noe som fikk opp humøret til Hansen var pakker hjemmefra.¹¹⁸ Han uttrykte takknemlighet overfor de som sendte han pakker og skrev en dag han mottok en hilsen fra de hjemme som «Gledens dag.»¹¹⁹ Det

¹⁰⁷ Otnes 16.12.1944

¹⁰⁸ Hansen 17.12.1944; 18.12.1944; 20.12.1944

¹⁰⁹ Otnes 21.12.1944

¹¹⁰ Jenssen 03.12.1944; 07.12.1944; 18.12.1944

¹¹¹ Jenssen 21.12.1944; 22.12.1944

¹¹² Hansen 01.12.1944; 04.12.1944

¹¹³ Otnes 04.12.1944; 05.12.1944

¹¹⁴ Otnes 06.12.1944; 10.12.1944; 14.12.1944; 17.12.1944

¹¹⁵ Otnes 21.12.1944

¹¹⁶ Faanes 31.12.1944

¹¹⁷ Hansen 01.12.1944; 05.12.1944

¹¹⁸ Hansen 04.12.1944

¹¹⁹ Hansen 08.12.1944; 10.12.1944; 21.12.1944

var mye spekulasjoner rundt når friheten skulle komme. Med jevne mellomrom var dette et tema i dagboken til Hansen. Spørsmålene han stilte i dagboken sin var blant annet; «Når blir vi fri?» og «Snart fri. ??».¹²⁰ Hansen blandet disse spekulasjonene med håp; «Håp om å slippe fri ?» og «Håper på frihet.».¹²¹ Da julen nærmet seg var Hansen til tross for omstendighetene ved godt mot og uttrykte at han var «Glad.».¹²²

Otnes hadde mange av de samme tankene og følelsene som Hansen. Det store høydepunktet for Otnes var pakkene han mottok hjemmefra og besøket han fikk fra sin kone, men dette førte også til at hjemlengselen økte.¹²³ Om besøket Otnes hadde av sin kone skrev han; «Underlig å klemme kona si igjen – og så farvel til når?».¹²⁴ Da julen nærmet seg vendte tankene til Otnes hjem. Selv om han prøvde å drukne tankene i arbeid, innrømte han at tankene strømmet på og hjemlengselen var til stede.¹²⁵

2.5 Julen 1944

2.5.1 Lillejulaften

Lillejulaften var en travel dag for fangene. Forberedelsene før jul var mange. Otnes skrev; «Stor travelhet framleis. – Heldigvis ikke tid til å tenke stort.».¹²⁶ Jenssen arbeidet, i tillegg lagde han kasser for noen medfanger hvor han fikk tobakk for arbeidet.¹²⁷

Fangene mottok gaver fra både kjent og ukjent hold denne dagen. Jenssen skrev i dagboken sin at han mottok julepakker hjemmefra.¹²⁸ Innholdet i pakken er ukjent. Hansen mottok to pakker og to hilsener, men hva de inneholdt nevnes ikke.¹²⁹

2.5.2 Julaften

Julaften 1944 startet for Faanes som en vanlig dag. Han stod opp kl. ½ 7 og spiste frokost klokken 7, frokosten bestod av «[...] 2 brödskiver som vanlig, et lite stykke

¹²⁰ Hansen 06.12.1944; 09.12.1944

¹²¹ Hansen 11.12.1944; 12.12.1944

¹²² Hansen 15.12.1944; 22.12.1944

¹²³ Otnes 04.12.1944

¹²⁴ Otnes 09.12.1944

¹²⁵ Otnes 17.12.1944; 21.12.1944

¹²⁶ Otnes 23.12.1944

¹²⁷ Jenssen 23.12.1944

¹²⁸ Jenssen 23.12.1944

¹²⁹ Hansen 23.12.1944

smör og ost.».¹³⁰ Etter frokost var det arbeid frem til kl.12. Faanes skrelte poteter, og Hansen var «i fullt arbeid med å pusse til jul[...]».¹³¹ Ordet pusse kan i denne sammenhengen bety både rengjøre og vaske. Hva de «pusset» er usikkert, men en kan tenke seg til at det kunne være alt fra sølvtøy, messing, kobber, vinduer og hus. En ordentlig julevask. Fangene fikk ordre om at de som arbeidet med bunker og piggråd måtte stille, jobben måtte gjøres selv om julen skulle feires og julefreden skulle senke seg.¹³² Etter at arbeidet for dagen var fullført ble det servert middag, det var som på en helt vanlig søndag: kjøttlapskaus.

Fangene hadde pyntet hvert rom til jul, med juletrær, bar og «julestas».¹³³ Otnes skrev på julaften; «Det blev julestemning i leiren tross alt.».¹³⁴ Julen ble spilt inn klokken 16, med sang og hornmusikk, i den indre gårdsplassen.¹³⁵ I dagbøkene ble det skrevet at det var en vakker konsert som vekket flere følelser, deriblant høytidstanken og hjemlengselen.¹³⁶ Klokken 17.00 ringes julen inn. Flere av fangene hørte kirkeklokkene fra Ekne kirke som innledet julefreden. Kirkeklokkene på Ekne hadde en helt spesiell klang, for mange av fangene var det ikke klokkene fra denne kirken de vanligvis hørte på julaften.¹³⁷

På kvelden var det fellesbespisning. Jenssen beskrev det slik: «i seks tiden blev vår aftens mat hentet hit til bære stuer vi hadde tre/tie bord som var lagt pent [...] det var en masse god mat av försjelligt.».¹³⁸ Fangene fikk kaffe og tre brødkiver; «[...] en brødkive med smör og skinke, en med smör og kjøtt og en kvit skive med smör og dårlig ost. Alt smakte fortreffelig, som vell er naturlig.».¹³⁹ Senere på kvelden lagde Hansen seg grøt, med «Margits rømme» som han hadde fått i en pakke.¹⁴⁰ Det var om lag 750 mann på Falstad i julen 1944. Alle fikk pakker til jul, som nevnt tidligere, disse kom fra familie og venner eller Røde Kors.¹⁴¹

¹³⁰ Faanes, Sverre Ottar. (24. desember 1944 – 26. januar 1945). Dagbok. Arkivnr.: F-00107-002-001. 24.12.1944

¹³¹ Faanes 24.12.1944; Hansen 24.12.1944

¹³² Hansen 24.12.1944

¹³³ Hansen 24.12.1944

¹³⁴ Otnes 24.12.1944

¹³⁵ Faanes 24.12.1944

¹³⁶ Faanes 24.12.1944; Jenssen 24.12.1944

¹³⁷ Faanes 24.12.1944; Hansen 24.12.1944

¹³⁸ Jenssen 24.12.1944

¹³⁹ Faanes 24.12.1944

¹⁴⁰ Hansen 24.12.1944

¹⁴¹ Hansen 24.12.1944

Julekvelden var meget innholdsrik for fangene, takket være arrangementskomiteen som hadde ordnet det fantastiske arrangementet som fant sted i fangeleiren. Klokken kvart på seks var det underholdning i spisehallen med julesanger og dikt.¹⁴² Etter maten ble det holdt en tale som vekke flere følelser hos fangene.¹⁴³ Talen fikk tankene til å spinne hjem til kjente og kjære, noe som trolig var tungt å tenke på i utgangspunktet, men trolig enda vanskeligere i julen.

Julenissen kom og delte ut gaver og diplomer til leirens eldste og de mest fremtredende fangene etter middagen.¹⁴⁴ Det var også prester i leiren som skulle sørge for åndelig påfyll.¹⁴⁵ Det forekom andakt på de ulike brakkeene. I dagbøkene beskrev fangene andaktene som veldig fine og gripende. Hansen beskrev dette godt i sin dagbok; «Aldri glømmer jeg denne julekveld. Andakten av presten NN var gripende og få var de tørre öine.»¹⁴⁶ I fangeleiren var det mange nasjonaliteter – og disse var inkludert i julefeiringen. «I en brakke ble julesalmer sunget på følgende språk etter tur: Russisk, finsk, norsk, svensk, polsk, tsjekkisk, serbisk, fransk, nederlandsk, dansk, jugoslavisk og javanesisk.»¹⁴⁷ Dette var en rørende stund for fangene. Alt denne dagen gjorde at tankene gikk til de hjemme. Høytiden feires vanligvis med familie, men dette året måtte de nøye seg med brev og pakker hjemmefra. Dagen var fylt med lengsel og tårevåte øyne.

Det kom nye fanger til Falstad flere ganger i løpet av dagen, antallet er noe usikkert siden dagbøkene nevner ulike antall. Faanes skrev at åtte nye menn kom til brakka, og senere på kvelden kom en Røde kors bil med tre fanger fra sykehuset på Levanger.¹⁴⁸ Jenssen skrev i sin dagbok at på ettermiddagen at det kom om lag femten nye til fangeleiren.¹⁴⁹

2.5.3 Første juledag

Første juledag var fylt med underholdning. Dagen startet som vanlig med frokost. Det var brødskiver med «med godt smör, ost og sardiner.»¹⁵⁰ Etter frokost var det

¹⁴² Faanes 24.12.1944

¹⁴³ Faanes 24.12.1944

¹⁴⁴ Faanes 24.12.1944

¹⁴⁵ Hansen 24.12.1944

¹⁴⁶ Hansen 24.12.1944

¹⁴⁷ Hansen 24.12.1944

¹⁴⁸ Faanes 24.12.1944

¹⁴⁹ Jenssen 24.12.1944

¹⁵⁰ Faanes 25.12.1944

underholdning, hornmusikken spilte julesalmer.¹⁵¹ Senere på dagen var det sang og hornmusikk fremført av befolkningen i bygda, fangene så og hørte dette gjennom piggrådsperrede vinduer. «At jeg kunne bli så grepet i sinn bare for et vink og nikk av mine sambygdinger er nok for de som ikke har vært her, ubegripelig.»¹⁵² Klokken 11 var det gudstjeneste som inneholdt en god tale og vakre julesanger, Faanes beskrev den som veldig rørende.¹⁵³

Middagen var klokken 13, Faanes omtale dette måltidet som;

[...] den beste mat jeg har spist på lenge. Det var lapskaus som inneholdt mye godt kjøtt, fleisk og erter. Og en knakende god deser gröt med söt saft, den förste og sansynligvis den siste deser vi får her på Falstad.
(Faanes, Dagbok, 25. desember 1944)

Hansen påpekte også at maten var meget god, og at «ingenting» manglet.¹⁵⁴ Hvor mye mat fangene på Falstad fikk disse dagene får en ikke svar på i dagbøkene, men Faanes skrev i dagboken sin; «Jeg var så godt mett som jeg ikke har vert siden jeg kom hit til pangsjonaret.»¹⁵⁵ Fangene fikk også kveldsmat rundt klokken fem, som bestod av en brödskiye «[...] med smör, sardiner og rödbeter».¹⁵⁶

Etter kveldsmaten var underholdning, som bestod av musikk og sang.¹⁵⁷ All underholdningen gjorde at tankene ofte vendte hjem. Faanes skrev i sin dagbok: «Jeg har aldrig för denne jul, forstått hvad heimen virkelig betyr. Jula og opholdet her i sin helhet her gjort mig kjent med det.»¹⁵⁸ Hjemmet var viktig for fangene, og Faanes skjønte først i julen 1944 hva den virkelig betydde.

De var en konkurranse på kvelden – hvilken type konkurranse det var kom ikke frem i kildene, men det brakte god stemning i leiren. Hansen deltok i konkurransen, hvor han var på lag med Støren som ble slått av Narvik i finalen.¹⁵⁹

Flere spiste en bedre aftens senere på kvelden, etterfulgt av en god dessert bestående av «multe, sukker og sir römme blanda i en kopp [...]».¹⁶⁰ På kvelden var det lange køer for å komme på toalettet. Den fete kosten fangene fikk i julen førte til at flere fikk

¹⁵¹ Hansen 25.12.1944

¹⁵² Hansen 25.12.1944

¹⁵³ Faanes 25.12.1944

¹⁵⁴ Hansen 25.12.1944

¹⁵⁵ Faanes 25.12.1944

¹⁵⁶ Faanes 25.12.1944

¹⁵⁷ Faanes 25.12.1944

¹⁵⁸ Faanes 25.12.1944

¹⁵⁹ Hansen 25.12.1944

¹⁶⁰ Faanes 25.12.1944

magesyke, som også ble omtalt som mageepidemi. Faanes forklarer at lydene han hørte gjorde det klart at det kom ut begge veier.¹⁶¹ Det var en stille og fredfull juledag med godsaker og hygge, til tross for omstendighetene.¹⁶²

2.5.4 Andre juledag

Flere av fangene var plaget av mageepidemien gjennom natter. Det var kø hele natten, og flere hadde ikke «kommet» frem til toalettet før det gikk galt.¹⁶³ Det var stor pågang også på dagen, men det var ikke alle som ble rammet av denne magesyken.¹⁶⁴ Bortsett fra dette startet dagen som vanlig med frokost. Rasjonen var «vanlig», i tillegg fikk fangene en bit ost.¹⁶⁵ Julen var offisielt over, og flere måtte arbeide denne dagen. Dette gjaldt blant annet Hansen som var ute og gravde bunkers og satte opp piggråd.¹⁶⁶

Middagen var rundt klokken 13. Det var fiskepudding, poteter og saus etterfulgt av havresuppe.¹⁶⁷ Tre timer senere var det aftensmat, en vanlig brødrasjon med smør og ansjos.¹⁶⁸ På kvelden var det underholdning i spisesalen, en kabaret med musikk og sang.¹⁶⁹ Hansen omtalte underholdningen som en festlig time.¹⁷⁰ Flere av fangene laget seg noe mat etter festligheten. Jenssen fikk påspandert ribbe med både poteter og brød til, mens Faanes lagde seg grøt med rømme, vann og havregryn.¹⁷¹ Ved siden av grøten hadde han «[...] smør og sukker på, sylte, kjøtt og flattbröd [...]».¹⁷²

Når kvelden kom startet tankekjøret. Faanes tenkte mye på de hjemme, han undret på hva de gjorde og hvordan de hadde det.¹⁷³ Og før han la seg på kvelden skrev han følgende; «[...] jeg ønsker dere i tankene en god natt.»¹⁷⁴

¹⁶¹ Faanes 25.12.1944

¹⁶² Jenssen 25.12.1944

¹⁶³ Faanes 26.12.1944

¹⁶⁴ Jenssen 26.12.1944

¹⁶⁵ Faanes 26.12.1944

¹⁶⁶ Hansen 26.12.1944

¹⁶⁷ Faanes 26.12.1944

¹⁶⁸ Faanes 26.12.1944

¹⁶⁹ Faanes 26.12.1944

¹⁷⁰ Hansen 26.12.1944

¹⁷¹ Faanes 26.12.1944; Jenssen 26.12.1944

¹⁷² Faanes 26.12.1944

¹⁷³ Faanes 26.12.1944

¹⁷⁴ Faanes 26.12.1944

2.6 Romjulen

Til frokost tredje juledag var det brød uten smør, og middagsmaten var kjent fra tidligere – spekesild.¹⁷⁵ Det er ikke dokumentert i dagbøkene om Hansen og Jenssen arbeidet denne dagen eller ikke, men Faanes hadde fri.¹⁷⁶ Til aftens fikk fangene «[...] hele 2 brødsiver og skalk».¹⁷⁷ Det var en tydelig byttekultur i fangeleiren på Falstad. Dette forekom med jevne mellomrom, denne dagen laget Jenssen en kasse og fikk en spekepølse som betaling.¹⁷⁸

Fjerde juledag var arbeidsdag for alle. Faanes arbeidet på bunkersen, han skrev i dagboken sin; «Det var første gang siden jeg kom til Falstad at jeg arbeidet utafør innsperingen.»¹⁷⁹ Jenssen arbeidet på keramikken, og Hansen stoppet en stol.¹⁸⁰ Til middag klokken 13 var det fiskelapskaus. Ifølge Hansen var det «Bra med mat» denne dagen.¹⁸¹ Når de skulle stille ute til kveldsoppstillingen var det noe rot som gjorde at absolutt alle fangene måtte stille før det ble riktig, dette gjaldt alle fra kjøkkenet, snekre, cellefanger, fangene på sykestuen og fangene på difteriavdelingen.¹⁸² De måtte stå ute i kulda en time.¹⁸³ Det var ingen av fangevokterne som brydde seg om fangene sto ute i kulden og frøs. Det viktigste for fangevokterne var at tallene stemte slik at de var sikre på at ingen hadde rømt, særlig med tanke på at noen hadde arbeidet utenfor piggrådgerdene.

Til kvelds fikk Faanes fem brødsiver, to av dem for arbeidet på bunkeren.¹⁸⁴ På kvelden var Faanes i vaskeriet, «[...] opdaget der at Falstad er stedet hvor man kan skape en vits selv av den minste bagatell.»¹⁸⁵ De brukte humor for å holde motet oppe. Det var en god dag for Hansen, han mottok tobakk helt uventet.¹⁸⁶ Det kan anses som ganske interessant at Hansen fjerde juledag skrev; «Mye rykter.»¹⁸⁷ Hva disse ryktene var nevnes ikke i noen av dagbøkene.

¹⁷⁵ Faanes 27.12.1944

¹⁷⁶ Faanes 27.12.1944

¹⁷⁷ Faanes 27.12.1944

¹⁷⁸ Jenssen 27.12.1944

¹⁷⁹ Faanes 28.12.1944

¹⁸⁰ Hansen 28.12.1944; Jenssen 28.12.1944

¹⁸¹ Hansen 28.12.1944

¹⁸² Faanes 28.12.1944

¹⁸³ Jenssen 28.12.1944

¹⁸⁴ Faanes 28.12.1944

¹⁸⁵ Faanes 28.12.1944

¹⁸⁶ Hansen 28.12.1944

¹⁸⁷ Hansen 28.12.1944

Femte juledag startet med frokost til fast tid, etterfulgt av appell. Det foregikk arbeid i både keramikken og bunkeren denne dagen.¹⁸⁸ Til middag var det saltet torsk, ifølge Faanes var de «[...] den beste hittil på Falstad».¹⁸⁹ Jenssen hadde mottatt pakke hjemmefra som inneholdt mange gode varer. Noen fanger arrangerte et festmåltid i stuen.¹⁹⁰ Trolig var det flere fanger som hadde fått pakker hjemmefra, måltidet var satt sammen av matvarene fangene hadde fått. Det var en forholdsvis rolig dag. Det samme gjaldt 6. juledag. Dagen gikk som vanlig. Det var jobb i keramikken for Jenssen og vasking for Faanes.¹⁹¹ Det kom en uventet levering til leiren, 200 kg sukker.¹⁹² Dette preget kostholdet ved at fangene fikk sukker på grøten og brødskiva.¹⁹³ Den nest siste dagen av året, 1944, gjorde at tankene vandret. Faanes var spent på nyttårsaften, «[...] hvad kan den bringe, glede eller skuffelse.»¹⁹⁴

2.7 Nyttårsaften

Fangene gikk en ny høytid i møte. Nyttårsaften var innholdsrik på godt og vondt. Det var frokost, deretter appell. Om morgenappellen skrev Faanes følgende: «[...] den forløper planmessig når untatt en sjekker på vår sal som har forsøvet sig, og dessverre blei ført til mørkeselle på grunn av sen forselse [...]».¹⁹⁵ Ingen av dagbøkene nevnte straff i høytiden, men årets siste dag gikk ikke foruten. Det å bli plassert i mørkecellen på Falstad innebar å være isolert i et trangt og mørkt kott hvor en knapt kunne stå oppreist, uten mulighet til å sette seg da det var vann i bunnen.¹⁹⁶

Etter at Faanes var ferdig med vaskingen for dagen, hentet han en stor pakke som kom fra de hjemme. Pakken til Faanes inneholdt ulike bakverk og godsaker.¹⁹⁷ Alle pakkene som kom inn i fangeleiren på Falstad ble undersøkt for ulovligheter, og kunne risikere å bli konfiskert.¹⁹⁸ Til middag var det kjøttlapskaus.¹⁹⁹ Klokken 15.00 var det

¹⁸⁸ Faanes 29.12.1944; Jenssen 29.12.1944

¹⁸⁹ Faanes 29.12.1944

¹⁹⁰ Jenssen 29.12.1944

¹⁹¹ Faanes 30.12.1944; Jenssen 30.12.1944

¹⁹² Faanes 30.12.1944

¹⁹³ Faanes 30.12.1944

¹⁹⁴ Faanes 30.12.1944

¹⁹⁵ Faanes 31.12.1944

¹⁹⁶ Ulateig 1984: 18

¹⁹⁷ Faanes 31.12.1944

¹⁹⁸ Faanes 31.12.1944

¹⁹⁹ Faanes 31.12.1944

kveldsappell, etterfulgt av aftensmat som var «[...] 2 vanlige brödskiver og en hvetebrödskiye, meierismör et stykke ost, sild, og et stykke skinke.»²⁰⁰

Mellom 17.00 – 18.00 ringte kirkeklokkene i landstrakte Norge. Det samme skjedde på Ekne kirke. Kirkeklokkene varslet om høytiden, og markerte det nye året som kom. Faanes hadde store ønsker og tanker for det nye året. Han håpet at 1945 ville bli det året millioner av mennesker rundt om i verden endelig skulle få komme hjem igjen.²⁰¹ En frihet som kom omtrent fem måneder senere. Faanes ønsket en verden uten krig, at verden skulle bli et bedre sted enn den hadde vært de fem siste årene.²⁰²

På kvelden var det hornmusikk ute på gårdsplassen, flere hundre mennesker marsjerte to og to rundt plassen i takt med musikken.²⁰³ Siden det var kaldt og mye snø måtte hornmusikken stoppe opp for å tine instrumentene etter hver sang de spilte.²⁰⁴ De som var på sykestuen fulgte med fra vinduene, for å få med seg den flotte marsjen som gikk i takt med musikken. «Et optog som Falstad ikke har hatt siden opprettelsens av leiren, og som man ikke kunne tenkt sig for et år siden.»²⁰⁵ Hansen omtalte det som en fin stund, et godt minne.²⁰⁶

Etter dette arrangerte noen av fangene kalaser. Jenssen hadde sammen med noen medfanger, samlet sammen ulike matvarer som de koste seg med.²⁰⁷ Faanes og de i hans brakke hadde kaffeslabberas hvor de spiste seg mette på godsaker, alt fra julekaker til lefser.²⁰⁸ Fangene lengtet etter noe morsom underholdning på nyttårsaften. I kalaset hvor Faanes deltok lagde de selv litt underholdning ved at de delte noen ord med hverandre. Ordene var gode, de snakket om håpene de hadde for det kommende året, som blant annet inkluderte et håp om å slippe fri.²⁰⁹ De brukte også anledningen til å ønske hverandre et godt nytt år.

Tankene gikk også denne kvelden hjem til foreldre, venner, søsken og slekt.²¹⁰ Faanes skrev i dagboken at han tenkte på de hjemme og undret på hva de holdt på med, om de

²⁰⁰ Faanes 31.12.1944

²⁰¹ Faanes 31.12.1944

²⁰² Faanes 31.12.1944

²⁰³ Faanes 31.12.1944; Jenssen 31.12.1944

²⁰⁴ Faanes 31.12.1944

²⁰⁵ Faanes 31.12.1944

²⁰⁶ Hansen 31.12.1944

²⁰⁷ Jenssen 31.12.1944

²⁰⁸ Faanes 31.12.1944

²⁰⁹ Faanes 31.12.1944

²¹⁰ Faanes 31.12.1944

hadde det bra, koste seg og hadde det morsomt.²¹¹ Faanes skrev til de hjemme i dagboken sin; «Jeg vet dere ønska at partene snart må åpnes for alle som i dag fyller fengsel og konsentrasjonsleirer uten grunn, uten ugjerninger.»²¹² Han hadde mange i tankene denne kvelden. Han tenkte på familien, men også de fire cellefangene, og håpet de slapp ut derfra siden forholdene var mye tøffere der enn i brakka.²¹³

2.8 Første nyttårsdag

Nyttårsdagen var rolig i fangeleiren. Til frokost var det to brødskiver pluss en skalk, «[...]vi har lært å sette stor pris på en ekstra bröskalk her på Falstad.»²¹⁴ Dagen gikk uten arbeid, så den ble brukt til å slappe av.²¹⁵ Det var fiskekaker og grøt til middag, og melk til drikke.²¹⁶ Ifølge Hansen var det god mat denne dagen.²¹⁷ Til kvelds var det «[...] 3 brødskiver med smör, sild og ost [...]»²¹⁸ Fangene spilte bridge for å få tiden til å gå. De tok en pause fra spillingen slik at de som skulle delta på andakt kunne det, og fortsatte spillingen etter endt andakt.²¹⁹ På kvelden arrangerte flere fanger en spleiseaften, hvor de hadde kaffe, potetkaker, lefser, julekaker og brød.²²⁰ Om måltidet skrev Faanes; «Ja jeg blei god og mett, ett utmerket velbehag, som vi nu har fölt mange ganger. Men som vi sjelden fölte den förste 1 ½ måned vi var her».²²¹

2.9 Januar 1945

2.9.1 Mat

I den første måneden av 1945 ble det i hovedsak servert fisk til middag. Den maten som gikk igjen denne måneden var sild - spekesild eller kokt sild. Faanes omtaler sildmiddagen som «Den gamle og gode hverdagskost her på Falstad [...]».²²² Andre fiskemåltider i januar var sei, fiskepudding, saltfisk og fiskelapskaus. Denne fiskelapskausen som fløt i tran ble servert av og til, Faanes spiste kun en halv

²¹¹ Faanes 31.12.1944

²¹² Faanes 31.12.1944

²¹³ Faanes 31.12.1944

²¹⁴ Faanes 01.01.1945

²¹⁵ Jenssen 01.01.1945

²¹⁶ Faanes 01.01.1945

²¹⁷ Hansen 01.01.1945

²¹⁸ Faanes 01.01.1945

²¹⁹ Faanes 01.01.1945

²²⁰ Faanes 01.01.1945

²²¹ Faanes 01.01.1945

²²² Faanes 02.01.1945

porsjon.²²³ Det var ikke bare fisk på menyen i januar, fangene fikk også lapskaus et par dager.

Hansen som var allergisk mot sild, lagde seg middag selv de dagen det ble servert sild. Dette gjorde han av matvarer han fikk i pakker hjemmefra. Hansen lage seg ved flere anledninger betasuppe med kjøtt han hadde fått, fremfor å ikke spise.²²⁴ Pakkene som kom til fangene kunne inneholde ulike matvarer som smør, kjøtt, ost, syltetøy, flekk, sukker, sylte, egg, brød og havregryn.²²⁵ De kunne også inneholde «ulovlige», men etterlengtede varer som tobakk.²²⁶

Til frokost og aftens var det brødskiver. Det varierte om det var smør på brødskiven eller ikke, og om det var pålegg eller ikke.²²⁷ Fangene brukte ofte godsakene de hadde fått i pakker som tillegg til maten de fikk i leiren. Noe Faanes gjorde; «[...] jeg assisterer selv med litt smør et stykke sylte og litt farin [...]».²²⁸ Dette gjorde de for å få et bedre og mer mettende måltid. Fangene hadde også noen aftensmåltid som de lagde sammen på brakkene av pakkene de fikk, det kunne være grøt, brødskiver med diverse pålegg eller koteletter med poteter og hodekål.²²⁹ Det var flere tilfeller av kveldskos i januar, både Hansen som lagde seg multekrem og Faanes som ble påspandert «[...] blötkake, kjeks, karameller, egg og kjödkaker.».²³⁰

2.9.2 Underholdning

Fangene spilte mye kortspill med hverandre, ofte bridge.²³¹ De spilte så mye at de hadde ordnet bridgelag, lagene ble endret denne måneden.²³² Sjakk var et annet spill de spilte.²³³ En annen ting som hadde stor underholdningsverdi var bøker og blad. Det var noe fangene fikk i pakker fra venner og familie, eller lånte fra medfanger. Jenssen skrev i dagboken sin; «[...] jeg fikk en bra bladpakke hjemmifra i dag.».²³⁴ En kan undre på hvilke blad pakken inneholdt. Faanes dokumenterte at han leste bok flere ganger denne

²²³ Faanes 17.01.1945

²²⁴ Hansen 08.01.1945

²²⁵ Faanes 05.01.1945; 23.01.1945; Hansen 16.01.1945

²²⁶ Jenssen 24.01.1945

²²⁷ Faanes 08.01.1945

²²⁸ Faanes 02.01.1945

²²⁹ Faanes 02.01.1945; 11.01.1945; 16.01.1945; Hansen 02.01.1945

²³⁰ Faanes 17.01.1945; Hansen 19.01.1945

²³¹ Faanes 02.01.1945; 03.01.1945; 17.01.1945; 22.01.1945

²³² Faanes 15.01.1945

²³³ Faanes 03.01.1945

²³⁴ Jenssen 21.01.1945

måneden, men hvilken bok det var nevnes ikke.²³⁵ Fangene hadde også underholdning i form av musikk, de kunne delta på både musikkøvinger og konserter.²³⁶ Faanes skrev at Falstadkvarteten spilte konsert, og om de hadde kommet før jul mente Faanes at det kunne vært mer underholdning i høytiden.²³⁷ Spredt utover måneden var det flere gudstjenester, andakter og bibeltimer som fangene kunne delta på.²³⁸

2.9.3 Arbeid

For Faanes bestod store deler av arbeidet i januar av vasking. Han omtaler seg selv som en «vaskekone» på et tidspunkt.²³⁹ Denne jobben bestod i all hovedsak i vasking og rengjøring av brakker, men i starten av januar måtte de også «pakke ned» julen.²⁴⁰ De startet arbeidet etter frokost og appell, og var som regel ferdig for dagen mellom 10 og 12. De vasket også kommandantboligen når de fikk ordre om det, som bestod av «[...] fyrhus, bad, toalett, fyrom for bad, avkledningsrom, forrom stor sal med kaker gulv av tegelstein og peisekrok, lang gang og kjegletauer.»²⁴¹ Faanes arbeidet med brakkevask så å si hele måneden, men det var dager det ikke var dokumentert noe arbeid.

Det var perioder hvor det kom et større antall fanger eller at et større antall reiste fra fangeleiren. På grunn av at antallet fanger endret seg, skjedde det omgruppering av arbeidet fangene skulle gjøre.²⁴² Omgrupperingen i januar påvirket ikke Faanes. Det hendte at Faanes ble avbrutt fra vasken for å hjelpe til med andre arbeidsoppgaver, noe som skjedde 23. januar. Arbeidslederen trengte to menn til å rydde snø så Faanes ble tatt ut av brakkevasken for å hjelpe til med snømåking.²⁴³ Etter denne dagen gikk han tilbake til jobben som «vaskekone».

Arbeidshverdagen til Jenssen var noe mer variert. Han jobbet litt over alt. Flere dager denne måneden jobbet han i keramikken, hva han gjorde der fra gang til gang nevnes ikke.²⁴⁴ Det dokumenteres en gang hva arbeidet gikk ut på; «jeg snekkret i kjerramikken

²³⁵ Faanes 09.01.1945; 14.01.1945

²³⁶ Faanes 16.01.1945; Hansen 22.01.1945

²³⁷ Faanes 02.01.1945

²³⁸ Faanes 21.01.1945; Hansen 07.01.1945; 14.01.1945; 25.01.1945

²³⁹ Faanes 20.01.1945

²⁴⁰ Faanes 02.01.1945

²⁴¹ Faanes 09.01.1945

²⁴² Faanes 20.01.1945

²⁴³ Faanes 23.01.1945

²⁴⁴ Jenssen 02.01.1945; 03.01.1945; 29.01.1945; 30.01.1945

[...]».²⁴⁵ Han arbeidet i spisesalen en dag, og reparerte sperrebomber utenfor piggrådgerdet en annen.²⁴⁶ Jenssen var med på slakt, hvor de slaktet fem okser.²⁴⁷

I den første delen av januar drev Hansen med bunkerarbeid.²⁴⁸ Fra midten av januar arbeidet Hansen en del på skomakerverkstedet, hvor han reparerte og laget sko.²⁴⁹ Den siste dagen i måneden sydde Hansen sammen madrasser, og første februar skulle han bli «kapo for madrass-stopping».²⁵⁰

2.9.4 Straff

Etter en rolig periode i desember, tar det seg opp i januar. I starten av måneden var det dokumentert straffeeksis for fangene på turnhallen.²⁵¹ Grunnen til dette var at tre menn hadde brutt kvinneforbudet.²⁵² Straffen foregikk ute på gårdsplassen, hvor fangene måtte legge seg ned på magen i bløtsnøen og reise seg opp igjen. Avstraffelsen foregikk i omtrent 30 minutter.²⁵³ Hovedmennene fikk en ekstra straff, hvor de måtte; «[...] løpe rundt gårdsplassen i god fart, med en opphisset bikkje som oppjager.»²⁵⁴ Hvis en ikke kunne holde farten eller falt resulterte det i hundebitt og spark. En av mennene klarte ikke mer, og ti mann måtte erstatte han og løpe sammen med de to andre i ca. en time.²⁵⁵ Dagen etter var det nok engang straffeeksis for de tre gjerningsmennene; «De løper rundt plassen legger sig flat ner, kryper på maven. Hopper med helt fælde knær fram og tilbake tvers åver gården.»²⁵⁶ Dette foregikk i omtrent 30 minutter. De i turnhallen hadde også straffeeksersis for å ikke ha overholdt «rotiden», og som straff måtte de krype rundt på gårdsplassen i om lag en halv time.²⁵⁷

Jenssen dokumenterte i sin dagbok at russerne hadde straff, hvorfor og hvilken type straff nevnes ikke.²⁵⁸ Den 21. januar fikk fangene «omgangkjeft + straffeeksessis.», fordi appelltiden var endret uten at fangene hadde fått beskjed.²⁵⁹ Straffen var å løpe rundt,

²⁴⁵ Jenssen 30.01.1945

²⁴⁶ Jenssen 10.01.1945; 13.01.1945

²⁴⁷ Jenssen 31.01.1945

²⁴⁸ Hansen 02.01.1945; 03.01.1945; 08.01.1945

²⁴⁹ Hansen 15.01.1945; 20.01.1945; 26.01.1945

²⁵⁰ Hansen 31.01.1945

²⁵¹ Faanes 03.01.1945; Hansen 03.01.1945; Jenssen 03.01.1945

²⁵² Faanes 03.01.1945; Hansen 03.01.1945

²⁵³ Faanes 03.01.1945; Hansen 03.01.1945

²⁵⁴ Faanes 03.01.1945

²⁵⁵ Faanes 03.01.1945

²⁵⁶ Faanes 04.01.1945

²⁵⁷ Faanes 04.01.1945; Hansen 04.01.1945

²⁵⁸ Jenssen 14.01.1945

²⁵⁹ Faanes 21.01.1945

ned på magen, opp igjen, løpe, inn i brakken, ut igjen og deretter stilling, straffen ble opphevet dagen etter.²⁶⁰ På slutten av måneden skrev Hansen; «Gisler på selle.», hvorfor de ble plassert der nevnes ikke.²⁶¹

2.9.5 Tanker og følelser

Da høytiden offisielt var over skrev Faanes «[...] vi har merka at det har vært jul [...]», noe som kan tyde på at julen har vært fin til tross for at den ble tilbrakt stengt inne av piggrådgerder på Falstad.²⁶² Senere denne måneden kom de første ryktene om sending fra Falstad, noe som førte til et nytt samtaletema i leiren. Det brakte håp om avreise for fangene, og spenningsnivået økte i leiren. Hvem skulle reise? Faanes skrev «Kl. er ca. 11 når vi legger oss, med tanken i retning avreise.».²⁶³ Spenningen holdt seg til dagen etter. Dagboken til Faanes startet slik denne dagen; «19.01. (Avreisedag) For mig?», 498 fanger stilte spent til appell hvor navnet til de som skulle reise ble ropt opp.²⁶⁴ For de som stod igjen, uten å ha hørt navnet sitt, var skuffelsen stor. Faanes håpet og spekulerte på om hans «spådom» om at det skulle være slutt innen 1. april gikk i oppfyllelse.²⁶⁵

Både Jenssen og Hansen hadde dager med godt humør.²⁶⁶ Følelsen av takknemlighet var også noe Hansen uttrykker. Det var spesielt når han fikk pakker eller hilsninger hjemmefra.²⁶⁷ Han hadde et håp om å gjengjelde de som hjalp han med å sende mat og pakker inn i leiren.²⁶⁸ Fangene hadde også dårlige dager. Hansen skrev i sin dagbok «Jeg er ensom [...]», han følte seg ensom, men var omringet av om lag 500 medfanger.²⁶⁹ Han trives heller ikke i fangeleiren. Hverdagen bestod av mange tanker. Ofte vandret tankene til de hjemme, Hansen lengtet hjem, han håpet og drømte om å møte de hjemme igjen, noe som gjorde han trist.²⁷⁰ Til tross for disse tunge tankene var Hansen positiv, «Atter en dag gått. Alt har en ende.».²⁷¹ Dagene inneholdt også store spørsmål. Ett av dem var om hvor lenge de måtte være i fangeleiren.²⁷² Motivasjonen til

²⁶⁰ Faanes 21.01.1945; Hansen 22.01.1945

²⁶¹ Hansen 30.01.1945

²⁶² Faanes 02.01.1945

²⁶³ Faanes 18.01.1945

²⁶⁴ Faanes 19.01.1945

²⁶⁵ Faanes 25.01.1945

²⁶⁶ Hansen 15.01.1945; 28.01.1945; Jenssen 29.01.1945

²⁶⁷ Hansen 05.01.1945; 21.01.1945

²⁶⁸ Hansen 10.01.1945

²⁶⁹ Hansen 06.01.1945

²⁷⁰ Hansen 07.01.1945; 09.01.1945; 10.01.1945; 14.01.1945; 20.01.1945; 23.01.1945; 27.01.1945

²⁷¹ Hansen 10.01.1945

²⁷² Hansen 10.01.1945

Hansen holdt seg oppe til tross for all usikkerheten. Han holdt håpet oppe og så på hver dag som gikk, som en dag nærmere frihet.²⁷³ Med ensformige dager følte Hansen at livet var meningsløst, men håpet om å en dag bli fri var fortsatt sterkt.²⁷⁴ I dagboken skrev han i slutten av måneden at han lengtet hjem, «Håper det ikke blir lenge.» og «Håp slutt snart.»²⁷⁵

2.10 Februar 1945

2.10.1 Mat

I februar er det skrevet lite om maten de fikk til frokost, middag og kvelds. Hansen skrev ved flere tilfeller at det var «God mat.» og «God middag.»²⁷⁶ Jenssen skrev følgende; «vi har det enestående godt med mat [...]».²⁷⁷ De mottok matpakker hjemmefra som inneholdt mye god mat.²⁷⁸ Det er dokumentert at fangen ikke fikk aftensmat fra 22. februar til 24. februar.²⁷⁹

2.10.2 Underholdning

Underholdningen i februar varierte. Det var flere gudstjenester i løpet av måneden med to forskjellige pastorer, Hansen deltok på flere av dem.²⁸⁰ Både Hansen og Jenssen fylte år denne måneden. I forbindelse med bursdagen til Jenssen ble det holdt tale og overbrakt gratulasjoner.²⁸¹ Det var to konserter i fangeleiren tidlig i februar, det ble blant annet spilt gitar og trolig andre instrumenter.²⁸² Hansen deltok på musikkøvelse.²⁸³ I februar ble det ikke nevnt noe om besøk i dagbøkene, det er derimot skrevet ned at det i slutten av måneden var besøksforbud.²⁸⁴ En annen underholdning i februar var foredrag, hva foredraget handlet om nevnes ikke.²⁸⁵

²⁷³ Hansen 10.01.1945

²⁷⁴ Hansen 10.01.1945; 22.01.1945; 27.10.1945

²⁷⁵ Hansen 24.01.1945; 27.01.1945

²⁷⁶ Hansen 04.02.1945; 08.02.1945

²⁷⁷ Jenssen 16.02.1945

²⁷⁸ Hansen 06.02.1945; Jenssen 10.02.1945

²⁷⁹ Jenssen 22.02.1945

²⁸⁰ Hansen 11.02.1945; 18.02.1945

²⁸¹ Hansen 12.02.1945; Jenssen 07.02.1945

²⁸² Hansen 09.02.1945; 10.02.1945

²⁸³ Hansen 26.02.1945

²⁸⁴ Hansen 22.02.1945

²⁸⁵ Hansen 14.02.1945

2.10.3 Arbeid

Ifølge dagboken til Jenssen jobbet han noen dager i keramikken denne måneden, hvor han laget blant annet keramikkmodeller.²⁸⁶ Arbeidsfordelingen i leiren ble endret 5. februar, og Jenssen ble plassert i snekkerverkstedet.²⁸⁷ Han hadde tidligere denne måneden ordnet tregulv i grisebingene.²⁸⁸ De neste to ukene var det lite arbeid for Jenssen. Den 8. februar var han til legen; «[...] blev meldt arbeids udyktig og fikk medisin jeg har bronkitt [...]».²⁸⁹ Selv om han var syk lagde han en pipe og ause for to av sine medfanger.²⁹⁰ Mot slutten av måneden skrev han at han var tilbake på snekkeriet, men han deltok også på slakt av seks kalver en dag.²⁹¹

I februar startet Hansen som kapo for madrass-stoppingen, noen dager senere var han tilbake som skomaker.²⁹² Han arbeidet også en dag som salmaker.²⁹³ Resten av måneden var det mye arbeid for Hansen. Han drev med «putearbeid», det inkluderte å sy og stoppe puter.²⁹⁴ Hansen skrev i dagboken sin «Arbeidsleir.».²⁹⁵

2.10.4 Straff

Hansen skrev onsdag 21. februar følgende: «52 elger skutt. En nordmann. Ser han nok aldri mer. Gud signe han.».²⁹⁶ En nordmann skutt? Hva som skjedde og hvorfor det skjedde står ikke i dagboken. Henrettelse er den største og strengeste straffen av alt. Natt til 22. februar rømte tre menn, og det ble restriksjoner for hele anlegget: ingen kveldsmat på tre dager, i tillegg til pakke- og besøksforbud.²⁹⁷ Når noen tok «dårlige valg», eller gjorde alvorlige forseelser, ble det straff for alle, noe som ikke var særlig populært. Jenssen skrev «[...] de skulle ha hadd juling de som rømte.»., noe som viser hvilke tanker medfangene hadde når slike ting skjedde.²⁹⁸ Siste som ble dokumentert av straff i februar var i Hansens dagbok hvor han skrev; «Straffeeksersis.».²⁹⁹ Det nevnes ikke noe om grunnen til straffen.

²⁸⁶ Jenssen 02.02.1945; 23.02.1945; 26.02.1945; 28.02.1945

²⁸⁷ Jenssen 05.02.1945

²⁸⁸ Jenssen 03.02.1945

²⁸⁹ Jenssen 08.02.1945

²⁹⁰ Jenssen 09.02.1945

²⁹¹ Jenssen 20.02.1945; 21.02.1945; 22.01.1945; 27.02.1945

²⁹² Hansen 01.02.1945; 05.02.1945

²⁹³ Hansen 16.02.1945

²⁹⁴ Hansen 16.02.1945; 19.02.1945; 26.02.1945

²⁹⁵ Hansen 23.02.1945

²⁹⁶ Hansen 21.02.1945

²⁹⁷ Hansen 22.02.1945; Jenssen 22.02.1945

²⁹⁸ Jenssen 22.02.1945

²⁹⁹ Hansen 27.02.1945

2.10.5 Tanker og følelser

Tankene til Jenssen vandret til de hjemme denne måneden, «Ester er 15 år i dag, men har ikke anledning til å sende något gratulasjonskort men tankene er der hjemme.».³⁰⁰ Frustrasjon og sinne var følelser Jenssen hadde denne måneden. Disse følelsene var knyttet til de tre fangene som rømte, og hann mente de fortjente bank.³⁰¹ Denne hendelsen påvirket Hansen også, han skrev om nederlaget og skuffelsen ved at pakker ble sent i retur.³⁰² Hansen uttrykker i dagboken sin at han lengtet mye hjem i denne perioden, og det hendte også at han drømte om de hjemme.³⁰³ En opptur i hverdagen til Hansen var når han mottok pakker. Hansen uttrykte stor takknemlighet for det han fikk, og ville gjerne «gjøre opp» for seg.³⁰⁴ I dagboken dokumenterte Hansen at humøret var bra, men han spekulerte når han ble fri; «[...] En måned igjen ?».³⁰⁵

2.11 Mars 1945

2.11.1 Mat

Det skrives lite om maten i mars. Ut fra dagbøkene får vi vite at Hansen har problemer med magen og får diett i starten av måneden.³⁰⁶ Jenssen skrev ved et tilfelle at det ble laget for lite fisk så noen fikk fiskeboller.³⁰⁷ Det nevnes heller ikke noe om maten de får i påsken.

2.11.2 Underholdning

I mars ble det holdt flere foredrag. Temaene for foredragene varierte, og denne måneden handlet de om blant annet Sveits og ørretfiske.³⁰⁸ Det var underholdning i form av musikk fangene kunne høre på, både fiolinmusikk og hornmusikk.³⁰⁹ I forbindelse med musikken som blir spilt, måtte de også øve. Hansen deltok på musikkøvelse.³¹⁰ Også

³⁰⁰ Jenssen 11.02.1945

³⁰¹ Jenssen 22.02.1945

³⁰² Hansen 22.02.1945; 13.02.1945; 20.02.1945

³⁰³ Hansen 10.02.1945; 16.02.1945; 23.02.1945; 24.02.1945

³⁰⁴ Hansen 15.02.1945; 17.02.1945

³⁰⁵ Hansen 28.02.1945

³⁰⁶ Hansen 02.03.1945; 03.03.1945

³⁰⁷ Jenssen 07.03.1945

³⁰⁸ Hansen 24.03.1945; Jenssen 28.03.1945

³⁰⁹ Hansen 11.03.1945; Jenssen 11:03.1945

³¹⁰ Hansen 08.03.1945

denne måneden ble det holdt flere andakter og gudstjenester, og i forbindelse med påskeaften ble det holdt tale.³¹¹

2.11.3 Arbeid

Arbeidet denne måneden var variert. Jenssen deltok på slakt av en kalv, men for det meste drev han med reparasjoner. Det var reparasjoner på to tak og «over kvinnelinene».³¹² Han var med og slo på kledning på kommandantboligen.³¹³ I midten av mars begynte Jenssen på keramikken, hvor han arbeidet på ulike ting så å si resten av måneden.³¹⁴ Jenssen var også innom kvinneavdelingen og satte opp senger, rev ned en stolpe i en garasje og laget blendingslemmer for kjelleren i vaktbrakka, i tillegg drev han med hobbyarbeid hvor han lagde piper, ringer og kniver for sine medfanger.³¹⁵

Hansen drev med «putearbeid» og var i skomakerverkstedet noen dager denne måneden.³¹⁶ Gjennom måneden ble det dokumentert dager med både lite og mye arbeid.³¹⁷ Hansen reparerte primært damesko, men han lagde og ett par sko til seg selv.³¹⁸ På langfredag hadde fangene fri hele dagen, og påskeaften ble det dokumentert arbeid frem til klokken 12.³¹⁹

2.11.4 Straff

Det ser ut til at det var pakkeforbud i starten av mars. Hansen skrev i dagboken sin «Pakker igjen snart?».³²⁰ I midten av måneden var det en dag med uro, og fangene fikk trusler under oppstilling.³²¹ Grunnen til dette var at noen hadde gitt en pakke til russerne gjennom et vindu, det ble foretatt forhør og undersøkelser for å finne ut hvem som stod bak hendelsen. En mann meldte seg, og innrømmet at han hadde gitt russerne snø. Han ble banket.³²² Dagen etter ble fire menn tatt for å ha stirret på cellefangene som hadde gymnastikk, straffen var at de måtte delta.³²³

³¹¹; Hansen 04.03.1945; 18.03.1945; 22.03.1945; 30.03.1945; 31.03.1945; Jenssen 18.03.1945; 22.03.1945

³¹² Jenssen 06.03.1945; 19.03.1945; 21.03.1945; 22.03.1945; 24.03.1945; 28.03.1945

³¹³ Jenssen 08.03.1945

³¹⁴ Jenssen 19.03.1945; 23.03.1945; 26.03.1945 - 29.03.1945

³¹⁵ Jenssen 05.03.1945; 12.03.1945; 13.03.1945; 23.03.1945; 24.03.1945; 28.03.1945; 31.03.1945

³¹⁶ Hansen 01.03.1945; 06.03.1945; 10.03.1945

³¹⁷ Hansen 07.03.1945; 13.03.1945; 19.03.1945

³¹⁸ Hansen 19.03.1945; 21.03.1945; 30.03.1945

³¹⁹ Hansen 30.03.1945; Jenssen 30.03.1945; 31.03.1945

³²⁰ Hansen 06.03.1945

³²¹ Hansen 16.03.1945

³²² Jenssen 16.03.1945

³²³ Jenssen 17.03.1945

2.11.5 Tanker og følelser

Både Hansen og Jenssen uttrykker denne måneden at de var klare til å komme seg ut av fangeleiren, og håper at krigen opphører. Jenssen skrev tidlig i mars; «I dag har jeg vert på Falstad i 5 måneder, men blir ikke 5 til.».³²⁴ Hansen var optimistisk og håpet å slippe ut før påsken, noe som førte til en del spekulasjoner om slutten nærmet seg, og om de kom hjem til påske.³²⁵ Hansen skrev ofte at han hadde hjemlengsel, og av og til drømte om tiden før fangeleiren.³²⁶ I perioder var humøret til Hansen godt eller stigende med et stadig håp om besøk, men humøret snudde da han innså at han ikke slapp ut før påske.³²⁷

2.12 April 1945

2.12.1 Mat

Dagbøkene forteller lite om maten de fikk i april. Hansen lagde seg blant annet betasuppe til middag en dag.³²⁸ Det blir dokumentert flere ganger at fangene syntes maten var god, og at det var «Bra med mat».³²⁹ Både Hansen og Jenssen fikk mat av besøkende eller i pakker.³³⁰ På et tidspunkt spør Hansen «Er det lite ute?», noen dager senere er det dokumentert at det nok engang var lite mat i leiren.³³¹

2.12.2 Underholdning

Påsken nærmet seg slutten. Det var stille og rolig i leiren første påskedag, og på kvelden var det gudstjeneste for fangene.³³² Andre påskedag var det også en gudstjeneste.³³³ Hver søndag ble det holdt gudstjenester eller andakter for fangene.³³⁴ Det var i forbindelse med påsken en del besøkende på Falstad. Jenssen fikk besøk av kona si.³³⁵ Etter påske arrangerte noen av fangene en liten «fest» hvor det ble servert blant annet bløtkake.³³⁶

³²⁴ Jenssen 02.03.1945

³²⁵ Hansen 01.03.1945; 06.03.1945; 07.03.1945; 09.03.1945; 14.03.1945

³²⁶ Hansen 10.03.1945; 12.03.1945; 13.03.1945; 14.03.1945; 24.03.1945

³²⁷ Hansen 08.03.1945; 10.03.1945; 22.03.1945; 27.03.1945

³²⁸ Hansen 07.04.1945

³²⁹ Hansen 01.04.1945, 14.04.1945

³³⁰ Hansen 03.04.1945; Jenssen 04.04.1945

³³¹ Hansen 19.04.1945; 24.04.1945

³³² Jenssen 01.04.1945

³³³ Hansen 02.04.1945

³³⁴ Hansen 08.04.1945; 15.04.1945; 19.04.1945; 22.04.1945; 29.04.1945

³³⁵ Jenssen 04.04.1945

³³⁶ Jenssen 05.04.1945

Det ble holdt minst to foredrag denne måneden.³³⁷ Temaene for foredragene nevnes ikke. Det var mye musikkunderholdning i april. En av konsertene ble holdt i turnhallen, hvor både Hansen og Jenssen deltok.³³⁸ Opptil flere ganger ble det dokumentert at det var musikk, og det ble spilt både gitar og fiolin.³³⁹ Det nevnes også at det var «[...] underholdning i spisesalen.» og at fangene var i ekstase, men hvilken type underholdning ble ikke spesifisert.³⁴⁰

2.12.3 Arbeid

Første og andre april gikk uten arbeid, og fangene hadde to fulle fridager.³⁴¹ Derimot var det mye arbeid den tredje april. Noen dager var det mye arbeid og andre dager lite.³⁴² Jenssen drev med en del hobbyarbeid, hvor han lagde blant annet tollekniver, ringer og piper.³⁴³ Det blir også dokumentert arbeid i keramikken, hvor Jenssen arbeidet med takrennen og la gulv.³⁴⁴ Hansen skrev i dagboken sin «Fjellarbeid [...]», hva dette innebar nevnes ikke.³⁴⁵

2.12.4 Straff

Det ble dokumentert ett tilfelle av straff i april. Fem menn ble tatt for å forsøke å smugle ut noen, dagen etter var det forhør av gjerningsmennene og to menn ble satt på celle.³⁴⁶ Det ble kollektive straff i leiren, et pakkeforbud i femten dager, men til fangenes store glede ble det opphevet etter kun tre.³⁴⁷

2.12.5 Tanker og følelser

I starten av april fikk Jenssen både besøk og matpakke, noe han satte stor pris på.³⁴⁸ Hansen var glad for at påsken var over, men hvorfor skrev han ikke ned.³⁴⁹ Mye av det som går igjen i Hansen sin dagbok denne måneden var spekulasjoner om når de blir frie. Dette ble uttrykt på flere måter; «Intet mangler unntatt Friheten. Den kommer nok også

³³⁷ Hansen 21.04.1945; 24.04.1945

³³⁸ Hansen 08.04.1945; Jenssen 08.04.1945

³³⁹ Hansen 13.04.1945; 23.04.1945; 30.04.1945

³⁴⁰ Hansen 28.04.1945

³⁴¹ Hansen 02.04.1945; Jenssen 01.04.1945; 02.04.1945

³⁴² Hansen 03.04.1945; 14.04.1945; 20.04.1945

³⁴³ Jenssen 04.04.1945 - 07.04.1945; 09.04.1945; 11.04.1945

³⁴⁴ Jenssen 09.04.1945; 10.04.1945; 12.04.1945; 14.04.1945

³⁴⁵ Hansen 26.04.1945

³⁴⁶ Hansen 10.04.1945; Jenssen 09.04.1945; 10.04.1945

³⁴⁷ Hansen 10.04.1945; 13.04.1945; Jenssen 10.04.1945; 13.04.1945

³⁴⁸ Jenssen 04.04.1945

³⁴⁹ Hansen 03.04.1945

snart.», «Håper på frihet snart nu.», «Heim nu snart ?» og «Når vår tur? Ryktene sier at det snart er slutt med krigen.».³⁵⁰ Hansen tenkte og drømte om de hjemme, og lengtet etter å komme hjem og møte familien igjen.³⁵¹ Hansen dokumenterte også at han var trist og lei seg opptil flere ganger.³⁵² En annen ting han lengtet etter var å være nyttig, slik han var før han endte opp på Falstad.³⁵³

Et pakkeforbud som ble opphevet tidligere enn det skulle skapte god stemning i leiren, og Hansen mottok flere pakker som han satte stor pris på.³⁵⁴ Hansen hadde bryllupsdag 28. april, tankene var fylt med minner og glede ved at de en dag skulle møtes igjen i himmelen.³⁵⁵ Hansen skrev i dagboken at; «Jeg föler at dette livs gleder er forbi for meg, dog håper jeg på å få leve en stund for å være litt til nytte for mitt land og folk.».³⁵⁶

2.13 Mai 1945

2.13.1 Mat

I mai var det ikke dokumentert noe om mat i dagboken til Hansen.

2.13.2 Underholdning

Underholdningen var preget av musikk og god stemning.³⁵⁷ Femte mai hadde Hansen besøk og han deltok på det han omtalte som den siste gudstjenesten i leiren, noe som ikke stemte da det ble holdt en siste gudstjeneste 7. mai for å markere friheten.³⁵⁸

2.13.3 Arbeid

Første mai - arbeidernes internasjonale kampdag, ble en lovfestet fridag i 1942 under Quislingsregjering. Selv om dette var tilfellet dokumenterte Hansen at han arbeidet.³⁵⁹ Dagen etter hadde Hansen det han omtalte som «Trasig jobb», det var arbeid med

³⁵⁰ Hansen 04.04.1945; 11.04.1945; 25.04.1945; 30.04.1945

³⁵¹ Hansen 02.04.1945; 04.04.1945; 09.04.1945; 11.04.1945; 16.04.1945; 19.04.1945; 25.04.1945

³⁵² Hansen 08.04.1945; 18.04.1945; 21.04.1945

³⁵³ Hansen 18.04.1945

³⁵⁴ Hansen 03.04.1945; 13.04.1945; 16.04.1945; 26.04.1945

³⁵⁵ Hansen 28.04.1945

³⁵⁶ Hansen 28.04.1945

³⁵⁷ Hansen 03.05.1945

³⁵⁸ Hansen 05.05.1945; 07.05.1945

³⁵⁹ Hansen 01.05.1945

piggtråden.³⁶⁰ Siste arbeidet i leiren ble dokumentert 3. mai, for Hansen var det arbeid i steinbruddet.³⁶¹

2.13.4 Straff

Det nevnes ikke noe om straff denne måneden.

2.13.5 Tanker og følelser

I mai var tankene og følelsene mange. Dagboken til Hansen var preget av både glede, håp og spenning. Spenning handlet primært om frihet og om når den kom, fordi enden nærmet seg.³⁶² Stemningen i leiren var god nå som friheten nærmet seg, «Håp om frihet snart.»³⁶³ Fjerde mai var dagen fangene fikk beskjed om at friheten var rett rundt hjørnet, en dag de aldri ville glemme.³⁶⁴ Hansen følte også på skuffelse, etter beskjeden om at friheten nærmet seg regnet Hansen med at den kom i løpet av få dager, men det tok tre dager før friheten var et faktum.³⁶⁵ Til fangenes store glede var det hvite flagget i flaggstanga 7. mai. «Gleden her kan ikke beskrives. Endelig er vi snart fri og får reise hjem til våre kjære.»³⁶⁶ Denne hendelsen førte til sterke følelser hos fangene, de sang nasjonalsangen og tårene trillet, og det ble omtalt som «En höitidsstund som jeg aldri glemmer.»³⁶⁷

³⁶⁰ Hansen 02.05.1945

³⁶¹ Hansen 03.05.1945

³⁶² Hansen 01.05.1945

³⁶³ Hansen 03.05.1945

³⁶⁴ Hansen 04.05.1945

³⁶⁵ Hansen 06.05.1945

³⁶⁶ Hansen 07.05.1945

³⁶⁷ Hansen 07.05.1945

3 Analyse av de siste åtte månedene i *SS-Strafgefengenenlager Falstad*

Analysedelen ser på om forholdene endret seg i løpet av de åtte månedene, fra oktober 1944 til frigjøringen i mai 1945. Analysen blir delt inn i temaene: mat, underholdning, arbeid, straff, tanker og følelser. Hver kategori vil bli sett på fra oktober 1944 til mai 1945, for å kartlegge om det skjer noen endringer i løpet av perioden. Underveis vil det bli forsøkt å finne årsaksforklaringer dersom det er brudd eller kontinuitet i de ulike temaene. Ved noen tilfeller vil også forholdene i Falstad fangeleir sammenlignes med forholdene i andre leirer.

3.1 Analyse av mat

I 1941 vedtok SS og Reichssicherheitshauptamt³⁶⁸ en generell matplan som skulle gjelde alle fangeleirene.³⁶⁹ Ut fra Hitlers Hungerplan, matplanen skulle fangene få tre måltider om dagen, frokost, middag og kveldsmat. Frokosten var kaffesurrogat, middagen bestod av en liter suppe og kveldsmaten var 200g brød med litt pålegg. I det siste krigsåret gikk brødrasjonen ned, og var nede i 50g per dag.³⁷⁰

Dette var ein plan som neppe stemte i praksis og må lesast som ein slags 'reklame' for å skjule kor dårlege forholda i leiren eigentleg var. Generelt fekk fangane knapt feitt og proteinholdig mat. Dette blei sett på som verdifulle matvarer som skulle sparast til den tyske befolkninga. (Bruaas 2021; Sitat av Storeide, Anette Homlong.)

Hvis vi tar utgangspunkt i det Storeide sier, ser en at fangene på Falstad fikk tre måltider om dagen – frokost, middag og kveldsmat, men om de fikk maten som planen tilsa, må undersøkes.

Frokosten og aftensmaten fangene fikk i fangeleiren på Falstad, bestod som regel av to brødskiver.³⁷¹ Dette er noe som går igjen i flere av månedene. I november nevnte Hansen disse to brødsnivene opptil flere ganger. Han skrev det var over 14 timer til de neste to brødsnivene, og «Det er over 2 timer siden vi fikk 2 brødskiver [...]».³⁷² Otnes

³⁶⁸ Forkortet RSHA, oversatt til norsk «Hovedkontoret for rikssikkerhet»

³⁶⁹ Bruaas, Mette. (2021, 19. mai). «Hitlers Hungerplan». Hentet 01. mai 2022 fra <https://www.nobelpeacecenter.org/aktuelt/hitlers-hungerplan>

³⁷⁰ Bruaas 2021

³⁷¹ Hansen 31.10.1944

³⁷² Hansen 07.11.1944; 19.11.1944

nevnte også disse to brødsnivene, og Hansen gjorde det samme i desember.³⁷³ Til og med på julaften var det dokumentert at frokosten bestod av «... 2 brødsniv som vanlig [...]».³⁷⁴ Det at Faanes skrev at det var to brødsniv «som vanlig», tyder på at dette er repetitivt. Også nyttårsaften er det nevnt at det var to brødsniv til frokost.³⁷⁵ Selv om det ikke var dokumentert mye om frokost og kveldsmaten i dagbøkene fra nyåret 1945, kan en anta at de to brødsnivene gikk igjen, og var vanlig til frokost og aftensmat fra januar til mai også.

Selv om frokost og kveldsmaten var ganske repetitiv i de åtte månedene, i form av de to brødsnivene, fantes det unntak. Det ble dokumentert opptil flere ganger at fangene fikk mer eller mindre til disse måltidene. Et av unntakene var fra 22. februar til 24. februar, i denne perioden fikk ikke fangene aftensmat.³⁷⁶ Grunnen til at de ble fratatt aftensmaten, var en straff som rammet hele anlegget fordi tre menn rømte fra fangeleiren.³⁷⁷ Et annet unntak var aftensmaten de fikk servert på julaften. Det fikk tre brødsniv og kaffesurrogat.³⁷⁸ Mangelen på kaffe dukket opp kort tid etter krigen startet og det ble laget kaffesurrogat. En erstatning som bestod av ristet korn eller erter som ble malt opp.³⁷⁹ Første juledag fikk fangene kun en brødsniv til frokost og kvelds. Tredje juledag fikk de det Faanes omtalte som «[...] hele 2 brødsniv og skalk» til kveldsmat.³⁸⁰ Det at Faanes skrev «hele» to brødsniv og en skalk, viser at det er en større mengde enn hva fangene var vant til og at det ikke var en selvfølge at de skulle få noe «ekstra». Til aftensmat på nyttårsaften fikk fangene 2 vanlige brødsniv i tillegg til en hvetebrødsniv.³⁸¹

Trenden med en ekstra skive eller skalk er også å se første nyttårsdag. Faanes skrev i dagboken at frokosten bestod av to brødsniv og en skalk, «[...]vi har lært å sette stor pris på en ekstra brøskalk her på Falstad.»³⁸² Den beskrivelsen Faanes gir, gjør at en får inntrykk at det generelt er lite mat, og at det er sjeldent de får noe ekstra. Til

³⁷³ Hansen 08.12.1944; Otnes 16.11;1944

³⁷⁴ Faanes 24.12.1944

³⁷⁵ Faanes 31.12.1944

³⁷⁶ Jenssen 22.02.1945

³⁷⁷ Jenssen 22.02.1945

³⁷⁸ Faanes 24.12. 1944

³⁷⁹ Bjerkebæk, Anny. (1995). *Krigsmat. Ernæring og dagligliv for barn 1940 – 1945*. Oslo: AL Biblioteksentralen. 1995: 22.

Grimnes, Ole Kristian. (2021). *Norge under andre verdenskrig 1939-1945*. Oslo: Aschehoug. 2018: 240.

³⁸⁰ Faanes 27.12.1944

³⁸¹ Faanes 31.12.1944

³⁸² Faanes 01.01.1945

kveldsmaten første nyttårsdag fikk de også en ekstra brødskive.³⁸³ Om denne ekstra maten var på grunn av helligdagene er usikkert, siden de fikk en ekstra brødskive i midten av januar også.³⁸⁴ Det kan virke som at den ekstra skiven eller skalken forekom hyppigere i høytidene enn ellers. Høytiden kan ha påvirket det, men det kan også være at nye forsyninger kom inn i leiren og den «gamle» maten måtte brukes opp. Dette virker usannsynlig med tanke på hvor lite medfølelse fangevokterne hadde for fangene.

Hva som var på skivene, ser ut til å ha variert i noen grad. Det er dokumentert i dagbøkene at fangene fikk brødskiver både med og uten smør. Det ser ut til å ha vært flere dager med smør enn uten. Når de snakker om smør, er det trolig det som også ble kalt «blandingssmør». Dette smøret bestod av margarin, poteter og salt. Potetene ble brukt for å spe på smøret for at det skulle rekke til flest mulig.³⁸⁵ Pålegget som nevnes mest i dagbøkene er ost, smør, ansjos, syltetøy, sardiner, kjøtt og rødbeter.³⁸⁶ Også matplanen SS og RSHA laget nevnte noen av disse påleggene, deriblant pølse, margarin, ost og syltetøy.³⁸⁷ Noe som kan tyde på at det var «vanlig» pålegg i fangeleirene. Et pålegg som ble nevnt kun en gang var honning.³⁸⁸ Noe som kan indikere at det var sjelden kost.

Til aftensmat på julaften var det ulikt pålegg på hver skive: en brødskive med smør og skinke, en med smør og kjøtt og den siste skiven var hvit med smør og det Faanes beskrev som «dårlig ost».³⁸⁹ Dette måltidet ble beskrevet med ord «fortreffelig» og «god».³⁹⁰ Det ble også servert ost og skinke til kveldsmat på nyttårsaften.³⁹¹ Dette er de to gangene det er dokumentert at fangene får skinke på brødskiven, og det Faanes kaller for «kjøtt» nevnes kun på julaften.³⁹² Noe som kan tyde på at det var sjelden kost i leiren. Kjøtt var en av mangelvarene i Norge under krigen, og utenfor piggråden var det på rasjonskort.

Med hardt arbeid og god arbeidsinnsats kunne fangene være så heldig at de fikk mer mat. For Faanes skjedde dette etter bunkersarbeid i romjulen. Han ble belønnet med to

³⁸³ Faanes 01.01.1945

³⁸⁴ Faanes 14.01.1945

³⁸⁵ Bjerkebæk 1995: 20

³⁸⁶ Faanes 24.12.1944 - 26.12.1944; 04.01.1945; 01.01.1945

³⁸⁷ Auschwitz-Birkenau State Museum (2022). «Nutrition». Memorial and Museum Auschwitz-Birkenau former German Nazi Concentration and Extermination Camp. Hentet 25. januar 2022 fra <http://www.auschwitz.org/en/history/life-in-the-camp/nutrition/>

³⁸⁸ Faanes 10.01.1945

³⁸⁹ Faanes 24.12.1944

³⁹⁰ Faanes 24.12.1944; Jenssen 24.12.1944

³⁹¹ Faanes 31.12.1944

³⁹² Faanes 24.12.1944

ekstra brødsriver for dette, og fikk til sammen 5 brødsriver denne aftenen.³⁹³ Arbeid som vasking gjorde også at Faanes fikk ekstra brød og smørrasjon, og ved et annet tilfelle fikk han melk og to brødsriver med smør og honning for arbeidet.³⁹⁴ Melk var rasjonsvare fra 1941, og ble tilsatt kritt for å gjøre den drøyere.³⁹⁵ Disse ekstra rasjonene de fikk, kunne fungere som motivasjon for fangene. At de fikk mer mat for mer arbeid falt i god jord hos fangene.³⁹⁶

Våren 1944 var det mangel på sukker i landet, men 31. desember samme år kom en levering med 200 kg farin inn i leiren.³⁹⁷ Denne leveransen ser ut til å ha preget kostholdet til fangene. Faanes skrev i dagboken sin at de fikk 2 brødsriver med smør, og i tillegg fikk de «... en og en hall stor spiseskje farin.»³⁹⁸ Leveransen kan ha sammenheng med at befolkningen 13. desember ble forespeilet en kilo sukker, og at det også ble sendt noe til fangeleiren i slutten av desember.³⁹⁹

En annen ting som hadde betydning når det kom til mattilstanden i fangeleiren på Falstad var pakkene de fikk. Disse pakkene var som oftest fra venner og familie, og inneholdt alt fra matvarer som smør, kjøtt, bakevarer, ost, syltetøy, flesk, sukker, sylte, egg, brød og havregryn til klær, blader og bøker.⁴⁰⁰ Hvis familien turte, kunne fangene motta ulovlige, men etterlengtede varer, som snus og tobakk.⁴⁰¹ Det å sende de ulovlige varene innebar en viss risiko. Hansen skrev i sin dagbok «At dere la snus og tobakk i pakken var modig gjort. Ingen annen har våget det og det rare var at jeg fikk den.»⁴⁰² Pakkene kunne bli undersøkt av vaktene, og om det ble funnet ulovlige varer som tobakk eller snus kunne det få konsekvenser for både avsender og mottaker. Slik Hansen skrev det i dagboken, tyder det på at om vaktene hadde funnet ulovlige varer hadde han ikke fått de, men om det kunne forekomme straff for dette nevnes ikke. Pakkeordningen ble ikke etablert i konsentrasjonsleirene før siste halvdel av 1942, først

³⁹³ Faanes 28.12.1944

³⁹⁴ Faanes 05.01.1945; 10.01.1945

³⁹⁵ Njølstad, Olav. (2015, 25. november). «Kosthold og ernæring under okkupasjonen.» Norgeshistorie.no Hentet 17. februar 2022 fra [https://www.norgeshistorie.no/andre-verdenskrig/1704-kosthold-og-ertering-
under-okkupasjonen.html](https://www.norgeshistorie.no/andre-verdenskrig/1704-kosthold-og-ertering-under-okkupasjonen.html).

³⁹⁶ Faanes 10.01.1945

³⁹⁷ Nøkleby, Berit. (2016). *Hitlers Norge*. Oslo: Cappelen Damm. 2016: 371-372; Faanes 30.12.1944

³⁹⁸ Faanes 30.12.1944

³⁹⁹ Voksø, Per. (Red.). (1994). *Krigens dagbok: Norge 1940-1945*. (2. utg.). De beste. <https://www.nb.no/items/cf2ebead93e2ebe8e445d6892cb8f244?page=483> 1994: 480

⁴⁰⁰ Faanes 05.01.1945; 23.01.1945; Hansen 16.01.1945; Jenssen 04.12.1944; 17.12.1944

⁴⁰¹ Hansen 23.12.1945; Jenssen 24.01.1945

⁴⁰² Hansen 14.11.1945

i oktober kunne fangene motta matpakker fra familiemedlemmer eller hjelpeorganisasjoner som Røde Kors.⁴⁰³

Før jul mottok Otnes en pakke, i dagboken sin skrev han at pakkene inneholdt «- Mat for lang tid.».⁴⁰⁴ På lillejulaften mottok Hansen to pakker og to hilsener.⁴⁰⁵ En fra familien og en fra ukjent hold. Den ukjente avsenderen kan ha vært en hjelpeorganisasjon eller noen fra Falstad som sendte pakker for å hjelpe. I julen 1944 var det om lag 750 mann på Falstad, og «alle» fikk pakker til jul med noen ekstra godsaker. Disse matpakkene hjalp fangene på matfronten.

Av og til samlet noen fanger seg for å lage en bedre aftens sammen med de varene de fikk de fikk i pakker hjemmefra. Otnes dokumenterte en spleiseaftens i leiren med bedre mat en hjemme, maten bestod av kjøtt, multer og nysilt melk.⁴⁰⁶ Til jul mottok fangene julekaker av mange slag fra de hjemme, noe som naturligvis førte til at de hadde igjen noe når julen var over. Faanes deltok på en bedre aftens fangene laget selv av «restene» fra julen, hvor de drakk kaffe og spiste blant annet sylte, lefse, formkake, pepperkaker, potetlefses og goro.⁴⁰⁷ Samme type spleiseaftens var også dagen etter. Faanes beskrev dette måltidet slik «Ja jeg blei god og mett, ett utmerket velbehag, som vi nu har fölt mange ganger. Men som vi sjelden fölte den förste 1 ½ måned vi var her.».⁴⁰⁸ Årsaken til at det var mindre mat i den første perioden Faanes var i leiren, kan ha sammenheng med at matforsyningene nådde bunnen i november og desember mange steder i landet.⁴⁰⁹ Det var lite av alt – for alle.

Et annet spleisemåltid det er verdt å nevne fant sted i januar. Det bestod av poteter, hodekål, koteletter og flatbrød. Måltidet var ifølge Faanes ubeskrivelig, og noe han absolutt ikke så for seg å spise innenfor piggrådsgjerdet på Falstad.⁴¹⁰ Faanes ble i januar påspandert «[...] blötkake, kjeks, karameller, egg og kjödkaker.».⁴¹¹ Maten de spiste på spleiseaftens eller lagde selv på kveldene kan anses som «luksus» mat. Det var mat de ikke hadde tilgang på i leiren, men fikk i matpakkene.

⁴⁰³ Jonassen, Mari. (2020). *Norske kvinner i krig 1939-1945*. Oslo: Aschehoug. 2020: 414

⁴⁰⁴ Otnes 20.12.1944

⁴⁰⁵ Hansen 23.12.1944

⁴⁰⁶ Otnes 20.12.1944

⁴⁰⁷ Faanes 31.12.1944

⁴⁰⁸ Faanes 01.01.1945

⁴⁰⁹ Voksø 1994: 480

⁴¹⁰ Faanes 11.01.1945

⁴¹¹ Faanes 17.01.1945

I dagbøkene er det skrevet lite om maten i oktober. Grunnen til dette kan være at fangene brukte denne måneden på å bli «vant» til livet i fangenskap. Det var trolig mange nye inntrykk for fangene, og derfor var ikke maten i fokus. Jenssen var den første som nevnte mat, han forklarer at han mistet kaka, med «kaka» mente han trolig brød, ned i «töilettytta», men han fikk heldigvis en ny porsjon.⁴¹² Hansen dokumenterte også litt om maten i slutten av måneden. Til middag var det i hovedsak fisk, i form av salt sei, sild, sildsuppe, fiskelapskaus og fiske-betasuppe.⁴¹³ I tillegg til maten fikk de ofte suppe. Det ble sjeldent beskrevet hvilken suppe de fikk, men det forekommer. Hansen skrev i dagboken «Fiskebettasuppe og suppe.» og «Salt sei og grønnsakssuppe».⁴¹⁴

Trenden med fisk til middag fortsetter i november, men med noen unntak. I midten av måneden fikk de grøt. Denne middagen var det første møtet med både melk og sukker for Otnes og Hansen innenfor piggrådgerdet.⁴¹⁵ Til tross for dette var det mest fiskemiddager. Hvilken type fisk de fikk varierte noe, det var flyndre, sild, saltfisk og kokt sei, og middagene var alt fra fiskesuppe, sildsuppe og fiskelapskaus. Alle disse rettene ble servert en eller flere ganger i løpet av måneden.

Tilbehøret til maten varierte. Noen ganger var det poteter, men det forekom at det ikke var poteter til.⁴¹⁶ Et annet tilbehør var kålrot, «Nordens appelsin», som var viktig under krigen.⁴¹⁷ Otnes skrev at de fikk sild med «saltsprengt kålrabi», med havresuppe i tillegg.⁴¹⁸ Hansen skrev flere ganger at det ble servert suppe i tillegg, «Fiskelapskaus og mye suppe.» og «Fisk og suppe».⁴¹⁹ Det forekom også fiskemåltidet uten suppe, «Fisk. Ikke suppe.»⁴²⁰ Hvorfor det ble servert suppe som tilbehør vet en ikke. Trolig var det for å gi fangene metthetsfølelse eller at det var lite fisk. Ifølge den generelle matplanen for leirene, bestod en middag av 0,5-1L suppe i fangeleirene.⁴²¹ Noe som vil si at Falstad fangene var heldig som stort sett fikk fisk i tillegg til suppen.

⁴¹² Jenssen 23.10.1944

⁴¹³ Hansen 27.10.1944 - 31.10.1944

⁴¹⁴ Hansen 30.10.1944; 31.10.1944

⁴¹⁵ Hansen 16.11.1944; Otnes 16.11.1944

⁴¹⁶ Jenssen 13.11.1944

⁴¹⁷ Bjerkebæk 1995:14

⁴¹⁸ Otnes 13.11.1944

⁴¹⁹ Hansen 03.11.1944; 09.11.1944

⁴²⁰ Hansen 17.11.1944

⁴²¹ Bruaas 2021

Det ble servert fem sild til middag ved flere anledninger, og at de spiste hele fisken med skinn og ben.⁴²² Det høres muligens mye ut med fem sild, men det var trolig bare små sild fangene fikk. Grunnen til dette var at tyskerne likte sild og annen fisk, og ellers i landet var det på ett punkt rasjonering på fersk fisk og sild utenfor piggråden.⁴²³ Derfor gir det mening at fangene ikke fikk den største og beste fisken.

I desember var maten stort sett det samme som tidligere. Middagen varierte mellom havregrynsgrøt, fiskelapskaus, betasuppe, sild, grøt og lapskaus. Disse seks slag er det det er dokumentert at de fikk servert helt frem til jul. Det at det ble bedre på matfronten i midten av desember er det trolig flere grunner til. En av de er pakkene fra kjente og kjære, som inneholdt både matvarer, julekaker og underholdning. En annen faktor kan være det faktum at julen nærmet seg.

På lillejulaften er det ikke nevnt noe om maten de fikk. De spiste trolig mat selv om det ikke ble dokumentert. Hvorfor det ikke ble skrevet ned er ikke godt å si. Årsaken til det kan være at fokuset var på forberedelsene til høytiden. Pakkene fangene mottok fikk stor plass i dagbøkene denne dagen. Det blir uttrykt en stor glede blant fangene når det gjelder pakkene, og innholdet omtales i detalj i dagbøkene. Noe som er litt overraskende er det Faanes skrev om maten på julaften, «Spiste middag kl. 13: (1) kjøttlapskaus som vanlig på søndag.».⁴²⁴ Middagen på julaften viser seg å være den samme som hver søndag, kjøttlapskaus. Det nevnes ikke noe om at det er ekstra kjøtt i, eller større porsjoner. Grunnen til dette kan være at julen ikke var ringt inn enda, og at det ble ansett som en «vanlig» dag fram til klokken 16.00.

Middagene i julen ser ut til å ha vært bedre enn ellers. Faanes skildret måltidet første juledag som «[...] den beste mat jeg har spist på lenge.», også Hansen beskrev maten som meget god, og at det var «ingenting» som manglet.⁴²⁵ Middag var lapskaus med erter, godt kjøtt og flesk. Etterfulgt av dessert. Desserten var som følger «[...] gröt med söt saft [...]», og Faanes beskrev den på en slik måte at en skjønner at det var sjeldent kost; «[...] den förste og sansynligvis den siste deser vi får her på Falstad.».⁴²⁶ Det var unikt at de fikk desserten, og ikke måtte stå for den selv ved å bruke det de hadde fått hjemmefra.

⁴²² Hansen 23.11.1944; 25.11.1944; 29.11.1944; Otnes 13.11.1944

⁴²³ Bjerkebæk 1995: 16

⁴²⁴ Faanes 24.12.1944

⁴²⁵ Faanes 25.12.1944; Hansen 25.12.1944

⁴²⁶ Faanes 25.12.1944

Andre juledag var det fiskepudding med poteter og saus, i tillegg fikk de havresuppe.⁴²⁷ I dagbøkene er saus nevnt kun to ganger, noe som tyder på at det er noe de sjeldent fikk i leiren. Denne «fete» kosten som saus, flesk og kjøtt, varte ikke lenge. Faanes reflekterer også over at selv om maten var litt fetere de to juledagene, gikk den sikkert tilbake til normalt nå etter jul.⁴²⁸ Noe den også gjorde. Tredje juledag var de tilbake til hverdagskost som var kjent fra tidligere, spekesild.⁴²⁹ Fjerde juledag var det fiskelapskaus, dagen etter var det saltet torsk, ifølge Faanes var det; «[...] den beste hittil på Falstad».⁴³⁰

I likhet med tidligere månedene, fortsatte den «vanlige» kosten inn i det nye året. Julen var forbi, og kosten gikk igjen over til å bestå primært av fisk. Første middagen i det nye året var ifølge Hansen god, den bestod av fiskekaker og grøt, med melk til drikke.⁴³¹ Det var mye sild til middag denne måneden. Faanes omtaler sildmiddagen som «Den gamle og gode hverdagskost her på Falstad [...]».⁴³² Ting gikk dermed tilbake til «normalen».

Silden ble tilberedt på to ulike måter, enten var det spekesild eller kokt sild.⁴³³ Fangene fikk servert begge typene sild denne måneden, «Ligger nu og venter på å innta kokt sild.» og «Spekesild til middag.»⁴³⁴ Det skapte en slags variasjon, selv om det var samme type fisk. Andre fiskemiddager var sei, fiskepudding, saltfisk og fiskelapskaus. Fiskelapskausen var noe fangene ble servert fra en tid til en annen. Den var dynket i tran, og hadde derfor en harsk smak. Faanes skrev at han spiste kun en halv porsjon av dette måltidet.⁴³⁵ En av grunnene til dette kan ha vært den harske smaken, og at maten rett og slett smakte dårlig. Tran var et viktig næringstilskudd og den viktigste fettressursen i landet, og var forholdsvis lett å få tak i siden tyskerne ikke hadde særlig sansen for den.⁴³⁶ Det var ikke kun fiskemåltider på menyen i januar, de fikk servert kjøttlapskaus hver søndag, som tidligere.

De siste månedene i leiren ble det dokumentert mindre om maten de spiste. Jenssen skrev ved et tilfelle om maten, det ble laget for lite fisk så en del av fangene fikk

⁴²⁷ Faanes 26.12.1944

⁴²⁸ Faanes 27.12.1944

⁴²⁹ Faanes 27.12.1944

⁴³⁰ Faanes 29.12.1944; Hansen 28.12.1944

⁴³¹ Faanes 01.01.1945; Hansen 01.01.1945

⁴³² Faanes 02.01.1945

⁴³³ Faanes 02.01.1945

⁴³⁴ Faanes 18.01.1945; 20.01.1945

⁴³⁵ Faanes 17.01.1945

⁴³⁶ Bjerkebæk 1995:14

fiskeboller istedenfor.⁴³⁷ Det vi får ut av notatene fra april var at det ble servert sild, siden Hansen lagde seg betasuppe istedenfor maten de fikk servert.⁴³⁸ Både Hansen og Jenssen skrev i dagbøkene sine at de fikk mat av besøkende eller i pakker hjemmefra.⁴³⁹

Selv om det er dokumentert lite om maten fra februar til mai, er det naturlig å tenke at det ikke skjedde noen drastiske endringer på matfronten. På matfronten var det meget repetitivt fra oktober til januar, med noen unntak i høytiden. Det er derfor naturlig å tenke at det heller ikke var store endringer i kostholdet fra februar til mai. En annen grunn kan være at dagbøkene ender på ulike tidspunkt og man «mister» mangfoldet av kilder underveis. Det kan være at fokuset endret seg med tanke på krigens utvikling slik at det var andre ting å dokumentere. På utsiden av piggrådsgjerdet gikk det mot en forsyningskrise i februar/mars. Noe som førte til at tilgangen på viktige matvarer var skremmende lave.⁴⁴⁰ Det kommer ikke frem i dagbøkene om forsyningskrisen preget fangene eller ikke. Det ble dokumentert et tilfelle i midten av februar hvor de har mye mat, og et tilfelle av for lite fisk i mars som førte til at noen fikk fiskeboller.⁴⁴¹

Både kvaliteten på maten og mengden mat fangene fikk ser ut til å variere veldig gjennom de åtte månedene. Det første som gjaldt mat, ble dokumentert av Jenssen. Han skrev at han mistet kaka, trolig mener han brødskiven, i toalettbøtten. På grunn av dette kunne Jenssen vært så uheldig at han enten måtte spise maten han mistet, eller vente til neste måltid på mat. Dette var ikke tilfellet, for han fikk en ny porsjon.⁴⁴² Nye matporsjoner nevnes så å si ikke i dagbøkene, og en kan derfor anta at det skjedde sjeldent. Hvorfor Jenssen fikk ny rasjon kommer ikke frem i dagboken. I Auschwitz ville nok ikke dette vært tilfellet. Der forteller historien at det ikke var tilstrekkelig mat til de som stod bakerst i matkøen.⁴⁴³

I november er det dokumentert at mengden middagsmat varierer. I første del av november er det dokumentert små rasjoner opptil flere ganger; «[...] for små rasjoner.» og «Godt, men snaut, svert snaut.»⁴⁴⁴ Et unntak på dette var 3. november, hvor Hansen skrev «[...] mye suppe.»⁴⁴⁵ Et måltid kunne inneholde lite av noe, og mer av noe annet

⁴³⁷ Jenssen 07.03.1945

⁴³⁸ Hansen 07.04.1945

⁴³⁹ Hansen 03.04.1945; Jenssen 04.04.1945

⁴⁴⁰ Voksø 1994:507

⁴⁴¹ Jenssen 16.02.1945; 07.03.1945

⁴⁴² Jenssen 23.10.1944

⁴⁴³ Auschwitz. (u.å). «Diet. Devoid of food and water». Auschwitz Not long ago. Not far away. Hentet 10. Desember 2021 <https://auschwitz.net/en/auschwitz-diet/>

⁴⁴⁴ Otnes 15.11.1944; 16.11.1944

⁴⁴⁵ Hansen 03.11.1944

noe en ser når Hansen i sin dagbok skrev «Fisklapskaus og mye suppe.».⁴⁴⁶ Ut ifra dagbøkene ble det derimot større mengder etter hvert. På slutten av måneden ble det i andre enden skrevet i flere dagbøker at fangene fikk mer mat. Hansen skrev ved to tilfeller: «Jeg er også ikveld mett.» og «Bra med mat. Er mett ikveld.».⁴⁴⁷ Otnes omtalte maten opptil flere ganger med ord som «nydelig» «deilig» og «god».⁴⁴⁸ Hvorfor det ble mer mat er ikke lett å finne ut av. Danskehjelpen hadde hjulpet fangene ved å sende matforsyninger inn til Falstad fangeleir siden 1943, og bidro til at fangene hadde tilgang på mat – så det kunne ikke være det.⁴⁴⁹ En av grunnene til at rasjonene fangene fikk varierte, kan ha vært det faktum at matforsyningene hadde nådd bunnen mange steder i landet i november og desember.⁴⁵⁰

Det kan se ut til at forsyningskrisen i noen grad preget matmengden fangene fikk i desember. I starten av måneden er det dokumentert et tilfelle hvor Otnes omtalte porsjonen som liten.⁴⁵¹ På den andre siden ble det skrevet ned flere ganger at fangene kjente på det å være mett, et eksempel på dette er «Er mett hver dag nu.» noe som tyder på at det var «mye» mat i en lengre periode før 12. desember.⁴⁵² Grunnen til at de fikk mer mat og kjente på en metthetsfølelse kan være at matmengden økte siden det nærmet seg jul. Det det kan også være på grunn av pakkene de fikk hjemmefra. Fangene spiste det de fikk i tillegg til maten de fikk i leiren. Otnes skrev blant annet i sin dagbok; «I det hele lever jeg nu faktisk bedre hvad mat angår på Falstad enn hjemme.».⁴⁵³ Det kan skyldes en kombinasjon av maten fangene fikk i leiren, i tillegg til pakkene de fikk hjemmefra. Og ut fra det Otnes skrev kan en hevde at de ikke direkte led noen nød i denne perioden.

I dagbøkene er det skrevet litt om mengden mat i julen. Faanes skrev at de fikk en brødsurve ekstra til aftensmat på julaften.⁴⁵⁴ Hansen skrev følgende på julaften, «Det skal mye mat til å mette så mange, og alle skal ha noe ekstra ved siden av det vi får her.».⁴⁵⁵ Med tanke på at det var omtrent 750 mann på Falstad i julen 1944, så måtte det

⁴⁴⁶ Hansen 03.11.1944

⁴⁴⁷ Hansen 28.11.1944; 30.11.1944

⁴⁴⁸ Otnes 12.11.1944; 15.11.1944; 16.11.1944

⁴⁴⁹ Steen, Sverre. (Red.). (1948). *Norges krig 1940-1945*. Bind II. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag. https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digibok_2008042404004?page=5&searchText=falstad 1948:446

⁴⁵⁰ Voksø 1994:480

⁴⁵¹ Otnes 06.12.1944

⁴⁵² Hansen 01.12.1944 – 03.12.1944; 12.12.1944

⁴⁵³ Otnes 20.12.1944

⁴⁵⁴ Faanes 24.12.1944

⁴⁵⁵ Hansen 24.12.1944

mye mat til for å mette alle. Det at alle skal ha noe ekstra ved siden av, handlet trolig om pakkene de fikk. Noe som tilsier at de faktisk fikk mer mat i julen enn til vanlig fremkommer av det Faanes skrev i dagboken sin første juledag; «Jeg var så godt mett som jeg ikke har vært siden jeg kom hit til pangsjonaret.».⁴⁵⁶ Fjerde juledag uttrykker Hansen det nok en gang var mye mat.⁴⁵⁷ Trolig var denne økende mengden mat på grunn av høytiden.

Kombinasjonen av mer og fetere mat var ikke bare en fryd for fangene. I dagbøkene er det skildret om lange køer til toalettet.⁴⁵⁸ Grunnen til dette var at mange hadde fått magesyke, en såkalt mageepidemi. Denne mageepidemin skyldtes trolig en blanding av fetere kost, lite aktivitet, mer mat og julekakene de fikk hjemmefra. Denne blandingen ble trolig for mye for fangene som vanligvis levde på to brødsiver til frokost, fiskemiddag og to brødsiver kvelds, kombinert med hardt arbeid.

Jenssen fikk påspandert ribbe med både poteter og brød til.⁴⁵⁹ Ribbe var nok så uvanlig i krigsårene, men tilgangen på kjøtt var større i rurale strøk – hvor de hadde dyr hjemme. Et førstehåndsvitne, bosatt i Ogndal i Trøndelag under krigen, fortalte hva han spiste julaften 1944; «Vi åt no graut ætti fjøsstelle rundt 13.00, og på kvelljn åt vi rebb som vi ha årna tå grisan vi ha. Attåt ha vi potet, tøttber å saus.»⁴⁶⁰ De hadde griser selv og derfor tilgang på ribbe til tross for mangel og rasjonering på kjøtt andre steder i landet.

Ut ifra det som står skrevet i januar ser det ut som at fangene var fornøyde med kvaliteten og mengden mat de fikk. Flere dagbøker skildrer maten som «god», «deilig» og «herlig».⁴⁶¹ Et måltid som skilte seg ut i januar var det Faanes beskrev som «Det beste fiskemåltidet siden vi kom hit».⁴⁶² Hvilken fisk dette var og hva som gjorde det til det beste fiskemåltidet er ikke dokumentert. Både Hansen og Faanes uttrykte på ulike måter at mengde mat var grei noen dager, men dagen etter skrev Hansen at «Det er merkbart bedre med mat.».⁴⁶³ Dette kan ha sammenheng med forsyningskrisen i november/desember og at rasjonen og tilgangen økte i januar.

⁴⁵⁶ Faanes 25.12.1944

⁴⁵⁷ Hansen 28.12.1944

⁴⁵⁸ Faanes 25.12.1944

⁴⁵⁹ Jenssen 26.12.1944

⁴⁶⁰ Personlig kommunikasjon. Pratet med Steinar Hammer som var bosatt i Ogndal i Trøndelag, om hva han spiste til middag julaften 1944 for å få ett innblikk i hva som ble spist i rurale strøk.

⁴⁶¹ Faanes 21.01.1945; 22.01.1945; Hansen 26.01.1945

⁴⁶² Faanes 22.01.1945

⁴⁶³ Faanes 23.01.1945; Hansen 30.01.1945; 31.01.1945

De siste månedene i leiren nevnes det generelt mindre om mat, men noe er skrevet ned. I februar omtaler Hansen maten som «god» opptil flere ganger.⁴⁶⁴ Jenssen skrev i midten av måneden «Vi har det enestående godt med mat [...]».⁴⁶⁵ I mars er det dokumentert en hendelse som omhandler mat, og det var denne dagen laget for lite fisk så noen fikk derfor fiskeboller.⁴⁶⁶ At det blir dokumentert mindre om maten kan ha sammenheng med at det er kun Jenssen og Hansen sin dagbok igjen å hente informasjon fra. I april ser det ut til at kvaliteten på maten er god, det er ikke tegn til at fangene sliter på matfronten i starten av denne måneden. Hansen skrev i dagboken sin «Bra med mat.» to ganger på 14 dager, i tillegg skrev Hansen at det var mye mat i leiren, og spør «Er det lite ute?».⁴⁶⁷ Noen dager senere snus situasjonen på hodet og det dokumenteres nok en gang er lite mat.⁴⁶⁸

I mai sendte Otnes et brev hjem, han satt på dette tidspunktet på fangeleiren på Grini; «Vi har begynt å få adskillig ekstra forpleining gjennom Røde Kors.».⁴⁶⁹ Selv om situasjonen Otnes beskrev var fra Grini, kan det ha vært likt på Falstad. Noe som kan tyde på at det ble mer mat i det krigen nærmet seg slutten. Hvorfor Røde Kors leverte mer mat når krigen nærmet seg slutten kan man ikke si for sikkert, men trolig har det sammenheng med at Auschwitz og andre fangeleirer var frigjort. Verden hadde sett hvor magre og utsultet fangene der var.

Uavhengig av om fangene ikke likte maten eller om de ikke tålte den, var det maten som ble servert den maten de fikk. Hansen skrev flere ganger at han ikke tålte sild; «Idag har vi fått sildeuppe to ganger. Da eg ikke tåler den, blir det lite mat.».⁴⁷⁰ Ut ifra dette notatet kan en med sikkerhet si at Hansen ikke fikk noen annen mat istedenfor. Alternativet var å ikke spise, eller å lage seg noe ved hjelp av det han fikk i pakkene. Hansen hadde noen dager hvor han ikke spiste middag, men når han hadde matvarer til det lagde han seg et annet måltid selv.⁴⁷¹ Om Hansen faktisk var allergisk mot sild, eller om det var smaken han ikke tålte kommer ikke frem. Det eneste unntaket fra å spise det en fikk, var dersom en fange var syk og måtte gå på diett. Et slikt tilfelle ser en i

⁴⁶⁴ Hansen 04.02.1945; 08.02.1945

⁴⁶⁵ Jenssen 16.02.1945

⁴⁶⁶ Jenssen 07.03.1945

⁴⁶⁷ Hansen 01.04.1945; 19.04.1945; 14.04.1945

⁴⁶⁸ Hansen 24.04.1945

⁴⁶⁹ Otnes, Hans (1945, 4. mai). «Brev fra Hans Otnes (4.5.1945.)». Hentet fra <https://api.fanger.no/files/8cd5852a-54e0-4b45-9b74-c146706ca5ac.pdf>

⁴⁷⁰ Hansen 10.11.1944

⁴⁷¹ Hansen 08.01.1945

dagboken til Hansen, han hadde problemer med magen og fikk diett.⁴⁷² En slik løsning fikk fangene kun gjennom sykestuen eller sykehuset.

3.2 Analyse av underholdning

Underholdningen i leiren er delt inn i tre underkategorier. Den første var den man sto for selv for å få tiden til å gå, sammen med medfanger eller alene. Den andre kategorien var underholdning som ble arrangert, som fangene kunne komme å se eller høre på. Den siste forekom sporadisk og var besøkene fangene fikk av familie og venner. Om disse tre formene for underholdning hadde lik underholdningsverdi for fangene kommer ikke frem i dagbøkene, men trolig var det mer stas når underholdningen var arrangert fremfor å måtte underholde seg selv. Til tross for dette var det nok ingenting som kunne måle seg med besøk fra venner og familie. To av disse underholdningsformene var også i Auschwitz – arrangertunderholdning og underholdning fangene sto for selv.

Når en ser på hvilken underholdning fangene hadde i leiren, ser en at det varierer noe med tanke på hvilken underholdning det var og hvor ofte det skjedde. I oktober underholdt fangene seg selv i stor grad. Dette gjorde de ved å spille kortspillet bridge.⁴⁷³ Dette hadde trolig stor underholdningsverdi for fangene og var noe som fikk tiden til å gå. Fangene spilte bridge jevnlig, de satte opp bridgeturneringer som gikk over flere dager.⁴⁷⁴ De endret også på bridge-lagene etter en periode og fangene spilte det opptil flere ganger i måneden.⁴⁷⁵ Hansen dokumenterte at de spilte bridge en dag i mars.⁴⁷⁶ Selv om det ble dokumentert mindre hyppig etter januar betyr det nødvendigvis ikke at spillingen avtok. Grunnen til at det ble dokumentert mindre hyppig, kan være at det var andre ting å skrive om. En annen forklaring kan være det at Faanes sin dagbok sluttet i januar og han dokumenterte en del bridgespilling før dagboken var utskrevet.

Faanes dokumenterte også ved ett tilfelle at det ble spilt sjakk i leiren.⁴⁷⁷ Det nevnes kun en gang – i en dagbok, men trolig var det noe fangene spilte oftere. Grunnen til at det ikke ble dokumentert mer sjakkspilling kan være at verken Otnes, Hansen, Faanes eller Jenssen var store sjakkspillere, men andre kan ha spilt hyppigere. Det kan også være at det ikke ble skrevet ned hver gang de spilte sjakk. I Sachsenhausen arrangerte

⁴⁷² Hansen 02.03.1945; 03.03.1945

⁴⁷³ Hansen 28.10.1944; 29.10.1944

⁴⁷⁴ Hansen 13.12.1944

⁴⁷⁵ Faanes 01.01.1945 - 03.01.1945; 15.01.1945; 17.01.1945; 22.01.1945

⁴⁷⁶ Hansen 11.03.1945

⁴⁷⁷ Faanes 03.01.1945

sovjetiske fanger en sjakkturnering, selv om både lagning av brikker og sjakkspill var ulovlig i leiren.⁴⁷⁸

Det ble dokumentert mye forskjellig underholdning i løpet av de åtte månedene.

Treskjæring i snekkerverkstedet var noe Otnes drev med.⁴⁷⁹ Det er kun dokumentert ett tilfelle, men trolig var dette noe flere fanger gjorde med jevne mellomrom. Det forekom også at noen fanger fremførte kåseri om ulike temaer.⁴⁸⁰ For medfangene var det trolig meget underholdene å høre på, da det er en ironisk tekst med humoristisk undertone.

Noe som kan ha skapt en god stemning i leiren. Bøker og blader kom sporadisk og ofte i pakker hjemmefra.⁴⁸¹ Jenssen skrev i dagboken sin at han mottok en «bladpakke», hvilke blad pakken inneholdt ble ikke skrevet ned.⁴⁸² Faanes dokumenterte også at han leste bok flere ganger, men hvilken bok det var kommer ikke frem i dagboken.⁴⁸³ Det hendte at fangene byttelånte, siden det hadde begrenset tilgang på bøker og blader i leiren. Byttingen ble trolig gjort for å utnytte de ressursene de hadde og for å få en større underholdningsverdi. Fra slutten av 1942 kunne fangene i Auschwitz motta matpakker fra hjelpeorganisasjoner eller familien, om de kunne motta annet enn mat i disse pakkene er usikkert.⁴⁸⁴

Noe annet som hadde stor underholdningsverdi for fangene var besøkene de fikk. De kunne få besøk av familie og venner. Besøk forekom månedlig, men det varierte hvem som fikk besøk. Det var gledelig og underholdene for fangene å få besøk, siden de ofte ikke hadde sett familie og venner på lang tid.⁴⁸⁵ I Auschwitz kunne fangene sende brev hjem til familien annenhver uke og de fikk motta brev og pakker, de kunne og besøke bekjente i andre blokker og brakker – men besøk fra familie ser det ikke ut til at de fikk.⁴⁸⁶ Otnes hadde besøk i forbindelse med bursdagen sin i november. Når en fange fikk besøk, hadde besøket ofte med hilsninger fra familiene til de andre fangene fra samme sted. Flere fanger fikk besøk før julehøytiden, deriblant Otnes.⁴⁸⁷ I januar skrev

⁴⁷⁸ Logeman, Daniel. (2013). *Playing Chess in Concentration Camps*. Hentet fra http://rah.pth.net.pl/uploads/2013_2_Genealogia%20kultury/Logemann.pdf

⁴⁷⁹ Otnes 17.11.1944

⁴⁸⁰ Otnes 13.11.1944

⁴⁸¹ Otnes 25.11.1944

⁴⁸² Jenssen 21.01.1945

⁴⁸³ Faanes 09.01.1945; 14.01.1945

⁴⁸⁴ Auschwitz-Birkenau State Museum (2022). «The order of the day». Memorial and Museum Auschwitz-Birkenau former German Nazi Concentration and Extermination Camp. Hentet 23. januar 2022 fra <http://www.auschwitz.org/en/history/life-in-the-camp/the-order-of-the-day/>

⁴⁸⁵ Otnes 10.11.1944

⁴⁸⁶ Auschwitz-Birkenau State Museum (2022). «The order of the day».

⁴⁸⁷ Otnes 09.12.1944

Faanes at en medfange hadde hatt besøk, og vedkommende hadde med; «[...] en personlig hilsen til oss all, alt er bra og alle er hjelpsomme ovenfor oss, og i våre heimer.».⁴⁸⁸ Trolig ble dette gjort, for at fangene oftest mulig skulle få høre hvordan ting var hjemme. Det finnes noen unntak til for de jevnlige besøkene inn i leiren; om det var besøksforbud i leiren eller om familien ikke hadde tid eller ressurser til å reise til Falstad på besøk.

For å få besøk og pakker i mars måtte fangene fylle ut en liste eller et skjema, noe Hansen og Jenssen gjorde.⁴⁸⁹ Det kommer ikke frem i dagbøkene om de måtte gjøre dette hver måned. Det ble dokumentert besøk månedlig. Noen måneder var det mer besøk enn andre. Det var besøksforbud i fangeleiren i februar, det kan være noe av grunnen til at det ikke var dokumentert noe besøk den måneden.⁴⁹⁰ Til tross for dette ser det ut til at fangene fikk besøk med jevne mellomrom ellers. I april ble det dokumentert mye besøk. Det ble skrevet i dagbøkene «Det er en del besøkende her hver dag nu [...]», «Det er besøkende hver dag og pakker kommer inn i leiren.» og «Mye besök.».⁴⁹¹ Ut fra disse notatene kan en tolke at det er mer besøk nå, enn det var tidligere. Hansen dokumenterte også at det han hadde besøk av tre kvinner, 5. mai.⁴⁹²

Det var også ulike aktiviteter i leiren som fangene kunne delta på, deriblant et sangkor, kabaret, strykekvartett og hornmusikk. Hansen deltok på korøvelsene, og var med i hornmusikken.⁴⁹³ Koret øvde trolig til julehøytiden, hvor de var en del av underholdningsprogrammet. Det var også flere kvelder med kabaret, både Otnes, Jenssen og Hansen så på oppsetningen.⁴⁹⁴ I Auschwitz var det og underholdning av ulike slag «[...] kino, teater, konserter, kabaret og idrettsstevner.».⁴⁹⁵

Kabareten skulle være en del av juleprogrammet. Det ble i desember opprettet en arrangementskomité som skulle stå for planleggingen av underholdningen i julen. Arrangementskomitéen hadde ansvar for organisering av musikkunderholdningen og julefesten.⁴⁹⁶ Otnes var med i komiteen, og ble utnevnt som «sjef» for julekabaretten.⁴⁹⁷

⁴⁸⁸ Faanes 20.01.1945

⁴⁸⁹ Hansen 10.03.1945; Jenssen 10.03.1945

⁴⁹⁰ Hansen 22.02.1945

⁴⁹¹ Hansen 12.04.1945; Jenssen 05.04.1945; 14.04.1945

⁴⁹² Hansen 05.05.1945

⁴⁹³ Hansen 24.11.1944; 28.11.1944; 17.12.1944; 18.12.1944; 20.12.1944

⁴⁹⁴ Hansen 25.11.1944; 26.11.1944; 30.11.1944; Jenssen 26.11.1944

⁴⁹⁵ Bru, Asbjørn Ingvard. (1979). *Holocaust*. Oslo: ukjent. 1979: 27

<https://www.nb.no/items/081da607069f864b10bc0958bbae360e?page=0>

⁴⁹⁶ Otnes 04.12.1944; 08.12.1944

⁴⁹⁷ Otnes 02.12.1944; 08.12.1944

Dette innebar mye øving og organisering – for å få det klart til jul. En av tingene som måtte ordnes var å få tak i instrumenter, det ble lagt ned mange timer øving på kveldene for å bli klar til julen.⁴⁹⁸

Julen var full av underholdning. Det startet med at julen ble spilt inn med både sang og hornmusikk og på kvelden var det organisert underholdning av arrangementskomiteen.⁴⁹⁹ Det var oppvisning av både julesanger og dikt. Alle nasjonalitetene som var representert i fangeleiren var inkludert i julefeiringen. Dette ble gjort ved at julesalmer ble sunget på en rekke språk: «Russisk, finsk, norsk, svensk, polsk, tsjekkisk, serbisk, fransk, hollandsk, dansk, jugoslavisk og javanesisk.»⁵⁰⁰ Første juledag spilte hornorkesteret julesalmer. Utenfor piggrådgerdet stilte folkene i bygda opp med sang og hornmusikk, og fangene måtte se og høre på opptredenen gjennom vinduene i leiren.⁵⁰¹ Etter kveldsmaten var det mer musikk og sang.

Andre juledag ble det fremført en kabaret som bestod av både musikk og sang, Hansen omtalte det som «En festlig time».⁵⁰² Det er mer arrangert underholdning i julen enn ellers, trolig for å gjøre høytiden mer spesiell og munter. Det kan også ha vært mer underholdning for å fylle dagene, siden det var mindre arbeid og mer fritid for fangene. Vaktene godtok muligens munter underholdning for å holde fangene opptatt, slik at de skulle forholde seg rolig og ikke gjøre opprør i leiren.

Hornmusikken spilte også på nyttårsaften og fangene marsjerte rundt på plassen.⁵⁰³ Faanes omtalte dette øyeblikket i dagboken sin; «Et optog som Falstad ikke har hatt siden opprettelsens av leiren, og som man ikke kunne tenkt sig for et år siden.»⁵⁰⁴ Det ble omtalt i Hansen sin dagbok som en fin stund, og et godt minne.⁵⁰⁵ Den mest brutale tiden i Falstad var årene 1942-43. Selv om den mest brutale tiden i leiren var over sensommeren 1943, preget trolig hendelsene fangene i lang tid, og julen 1943 kan ha vært preget av frykt.

Også i Auschwitz kunne fangene delta på konserter hvor leirorkesteret spilte.⁵⁰⁶ På Falstad var det musikkunderholdning i leiren igjen i januar. De kunne delta på både

⁴⁹⁸ Otnes 02.12.1944; 16.12.1944

⁴⁹⁹ Faanes 24.12.1944

⁵⁰⁰ Hansen 24.12.1944

⁵⁰¹ Hansen 25.12.1944

⁵⁰² Faanes 26.12.1944; Hansen 26.12.1944

⁵⁰³ Faanes 31.12.1944; Jenssen 31.12.1944

⁵⁰⁴ Faanes 31.12.1944

⁵⁰⁵ Hansen 31.12.1944

⁵⁰⁶ Auschwitz-Birkenau State Museum (2022). «The order of the day».

musikkøvinger og konserter.⁵⁰⁷ Trolig fortsatte dette på grunn av at de nå hadde tilgang på instrumenter. Konserten ble spilt av den såkalte «Falstadkvartetten». Faanes mente at om de hadde kommet til leiren før julen, kunne de bidratt til mer underholdning i høytiden.⁵⁰⁸ Ut fra dagboken til Hansen ser en at musikkøvelsene fortsatte til mars, og fangene hørte på både fiolinmusikk og hornmusikk denne måneden.⁵⁰⁹

Også i april var det mye musikkunderholdning. Det ble holdt en konsert i turnhallen, men ingen beskrivelse på hvilken type musikk det var.⁵¹⁰ Opptil flere ganger ble det dokumentert at det var musikk i leiren i april. Det ble nevnt at det var både gitar- og fiolinmusikk.⁵¹¹ Andre ganger ble det skrevet så enkelt som «Musikk ikveld.» eller «Mye musikk», og hvilken type musikk som ble spilt kommer ikke frem.⁵¹² Det nevnes også at det var «[...] underholdning i spisesalen.» og at fangene var i ekstase, men hvilken type underholdning det var står det ikke noe om.⁵¹³ Det er dokumentert at det var musikk i mai. Hansen skrev «Mye musikk ikveld. Stemningen god i leiren.»⁵¹⁴ Den gode stemningen kan komme av at slutten nærmet seg.

Andakt var noe som så ut til å ha forekommet kontinuerlig gjennom de åtte månedene. Det er dokumentert andakter hver søndag, og det var en feiring av Jesu oppstandelse. Før i tiden var det vanligere å gå i kirken på søndager. For fangene bidro muligens dette til at de følte på noe normalt i denne ellers så unormale situasjonen. Hansen dokumenterte flere ganger at han deltok på andakt i november, mens Otnes deltok på en.⁵¹⁵ I julen var det på grunn av høytiden oftere andakt og gudstjenester. På julaften var det andakt på brakkene på ettermiddagen.⁵¹⁶ Det var mange prester i fangeleiren, julaften, som skulle sørge for åndelig påfyll gjennom andakt og gudstjeneste.⁵¹⁷ Hansen skrev i dagboken sin «Aldri glømmer jeg denne julekveld. Andakten av presten Sagås var gripende og få var de tørre öine.»⁵¹⁸ Ut fra hvordan andakten ble skildret kan en anta at det var en rørende og fin stund. Det var også gudstjeneste med både tale og

⁵⁰⁷ Faanes 16.01.1945; Hansen 22.01.1945

⁵⁰⁸ Faanes 02.01.1945

⁵⁰⁹ Hansen 26.02.1945; 08.03.1945; 11.03.1945; Jenssen 11.03.1945

⁵¹⁰ Hansen 08.04.1945; Jenssen 08.04.1945

⁵¹¹ Hansen 13.04.1945

⁵¹² Hansen 23.04.1945; 30.04.1945

⁵¹³ Hansen 28.04.1945

⁵¹⁴ Hansen 03.05.1945

⁵¹⁵ Hansen 26.11.1944; 27.11.1944; 30.11.1944; Otnes 12.11.1944

⁵¹⁶ Otnes 24.12.1944

⁵¹⁷ Hansen 24.12.1944

⁵¹⁸ Hansen 24.12.1944

julesanger, første juledag.⁵¹⁹ Videre ble det dokumentert andakt både i januar, februar, mars, april og mai. I januar ble det dokumentert flere gudstjenester, andakter og bibeltimer som fangene kunne delta på.⁵²⁰ Hansen dokumenterte også at han deltok på fire gudstjenester i februar, og likt antall i mars – hver søndag.⁵²¹ I mars skrev Jenssen at han deltok på to av andaktene.⁵²² Det var noen flere gudstjenester i april. Grunnen til dette var at det var gudstjenester første og andre påskedag, i tillegg til hver søndag.⁵²³ I mai skrev Hansen «Siste gudstjeneste», dagen før hadde de fått vite at de snart ble fri.⁵²⁴ Første juledag var det en konkurranse på kvelden. Hvilken konkurranse det var er ikke nevnt i kildene, men at det brakte god stemning i leiren var det ingen tvil om. Hansen var på lag med de andre fangene fra Støren, videre skrev han at de ble slått av Narvik og de kom derfor på en andre plass.⁵²⁵

Ifølge fangene var det dårlig med underholdning på nyttårsaften. Fangene ordnet derfor underholdningen selv. Dette gjorde de ved å dele noen ord med hverandre. Talene handlet om håpene de hadde for det nye året, et håp om frihet.⁵²⁶ På fødselsdagen til Jenssen, i februar, ble det også holdt en tale.⁵²⁷ Trolig bestod den av velvalgte ord, for å hedre bursdagsbarnet. Den neste talen skjedde i forbindelsen med påsken.⁵²⁸ Hva den handlet om ble ikke skrevet ned, men det kan ha vært en kombinasjon av påskens verdi i kristen tro og et håp for en bedre framtid.

Noe annet fangene kunne delta på var kurs og foredrag. I november skrev Jenssen om at fangene deltok på kurs.⁵²⁹ Hvilket kurs ble ikke skrevet ned, og det kommer ikke frem om det var frivillig eller obligatorisk. Temaet for kurset kan ha vært hva som helst. Det nevnes heller ikke hvem som arrangerer kurset, om det var fangevokterne eller noen utenforstående. I februar, mars og april ble det holdt foredrag i leiren. Hva foredraget i februar handlet ble ikke skrevet ned.⁵³⁰ I mars ble det holdt flere foredrag, temaene var

⁵¹⁹ Faanes 25.12.1944

⁵²⁰ Faanes 21.01.1945; Hansen 07.01.1945; 14.01.1945; 25.01.1945

⁵²¹ Hansen 04.02.1945; 11.02.1945; 18.02.1945; 25.02.1945

⁵²² Hansen 04.03.1945; 18.03.1945; 22.03.1945; 30.03.1945; Jenssen 18.03.1945; 22.03.1945

⁵²³ Hansen 02.04.1945; 08.04.1945; 15.04.1945; 19.04.1945; 22.04.1945; 29.04.1945; Jenssen 01.04.1945

⁵²⁴ Hansen 04.05.1945; 05.05.1945

⁵²⁵ Hansen 25.12.1944

⁵²⁶ Faanes 31.12.1944

⁵²⁷ Jenssen 07.02.1945

⁵²⁸ Hansen 31.03.1945

⁵²⁹ Jenssen 29.11.1944

⁵³⁰ Hansen 14.02.1945

blant annet Sveits og ørretfiske.⁵³¹ Det ble holdt i alle fall to foredrag i april, men heller ikke hva disse handlet om kommer frem.⁵³²

3.3 Analyse av arbeid

I dagbøkene er det tydelig at de fire fangene har forskjellige jobber, ulike arbeidstider og varierende arbeid. Når arbeidsdagen startet og hvor lang den var varierte. Det er vanskelig å få oversikt over hvor lang arbeidsdagene var for fangene, da det ikke er dokumentert når de startet og sluttet for dagen. Arbeidet startet som regel etter morgenappell som vanligvis var rundt 9, hvor lenge den varte var avhengig av om alt var på stell og alle mann møtte i tide. Det er dokumentert flere ganger at de arbeidet til rundt kl. 12.⁵³³ Arbeidsdagen kunne være opp mot 11 timer for de som arbeidet nattskift på kjøkkenet, Otnes dokumenterte arbeid fra kl. 19 til 08.⁵³⁴ Til sammenligning var arbeidsdagen i Auschwitz fra slutten av mars 1942 minimum 11 timer, og omtrent to år senere ble morgenoppropet avskaffet for å maksimere arbeidstiden.⁵³⁵ Arbeidsdagene på Falstad var trolig lengre i perioder, men det ser ikke ut til å ha vært så lange dager i perioden fra oktober 1944 til mai 1945.

I november drev Otnes med murarbeid i fem dager, deretter piggrådarbeid. Hva piggrådarbeidet var nevnes ikke, men trolig innebar det å gå over å se at piggråden var hel og reparasjoner om noe var ødelagt.⁵³⁶ Noen dager senere skjedde det Otnes kalte en «Stor sensasjon [...]», han fikk skiftarbeid på kjøkkenet.⁵³⁷ Fanger i Auschwitz hadde også kjøkkenarbeid, det ble sett på som en stor fordel siden de hadde tilgang på mat og muligheten til å smugle til seg noe ekstra.⁵³⁸ Trolig var det slikt i alle fangeleirene.

Det var mye å gjøre på kjøkkenet på Falstad i november siden det var midt i jaktseasonen. Hansen var med på jakt, men om det ble skutt noen dyr denne dagen nevnes ikke.⁵³⁹ På bakgrunn av travelheten Otnes beskrev med blant annet laging av pølser, kan en med sikkerhet si at de ble skutt noen dyr uten at det ble nevnt spesifikt.⁵⁴⁰

⁵³¹ Hansen 24.03.1945; Jenssen 28.03.1945

⁵³² Hansen 21.04.1945; 24.04.1945

⁵³³ Faanes 24.12.1944; 03.01.1945; 10.01.1945; Hansen 11.02.1945; 25.03.1945; 29.04.1945; Jenssen 26.12.1944; 31.03.1945; Otnes 12.11.1944

⁵³⁴ Otnes 17.11.1944

⁵³⁵ Auschwitz-Birkenau State Museum (2022). «The order of the day».

⁵³⁶ Otnes 09.11.1944 - 15.11.1944

⁵³⁷ Otnes 17.11.1944; 18.11.1944; 21.11.1944

⁵³⁸ The Winer Holocaust Library. (u.å.). «Work». The Holocaust Explained. Hentet 26. februar 2020 fra <https://www.theholocaustexplained.org/the-camps/ss-concentration-camp-system/work/>

⁵³⁹ Hansen 03.11.1944

⁵⁴⁰ Otnes 17.11.1944

En annen jobb Hansen hadde denne måneden var potetsortering som han deltok på i to dager.⁵⁴¹ Jenssen hadde tre ulike jobber i november. Den første var vasking og pussing av stuer, noe som måtte gjøres da de skulle flyttes fra en stue til en annen.⁵⁴² En arbeidsoppgave som tok noen dager var å bygge tak over en trapp, noe han deltok på i fire dager.⁵⁴³ Det siste arbeidet Jenssen var med på i november var snekring på bekledningskammeret.⁵⁴⁴ Konstruksjonsarbeid var vanlig i alle fangeleirene, da fangene ble brukt som arbeidskraft. Når fangetallene steg måtte anlegget utvides, fangene ble da satt til å bygge brakker og blokker.

Hansen fortsatte med potetsorteringen og potetskrelling i de første dagene av desember.⁵⁴⁵ Samme måned arbeidet han med å stoppe madrasser, vasket tøy, husvask, og snekring i veiveriet.⁵⁴⁶ Otnes arbeidet fortsatt skift på kjøkkenet, og arbeidsdagen kunne være opp mot 13 timer i døgnet. Han jobbet nattskift, og ble sjef for nattskiftet på grunn av at den forrige natt-sjefen hadde skadet seg.⁵⁴⁷ Det var også noen «småjobber» som Otnes hadde de dagene han ikke arbeidet på kjøkkenet, som inkluderte strøing av gårdsplass og kapping av ved.⁵⁴⁸ I tillegg til dette jobbet Otnes iherdig med juleforberedelser, og mange timer ble brukt til øving til kabaretforestillingen.⁵⁴⁹ Ifølge Otnes var det hektisk med alle forberedelsene til jul, både på kjøkkenet og med kabareten, så det var nok av ting å gjøre.⁵⁵⁰ Det er dokumentert at Jenssen var og snekret i veiveriet i to dager.⁵⁵¹ Dette var det eneste arbeidet Jenssen dokumenterte i desember.

De siste dagene før jul ble også brukt til å pynte med julepynt og granbar.⁵⁵² Selv om dekorasjonene var hengt opp og klar, var det fortsatt travelt i leiren på lillejulaften.⁵⁵³ Hva denne travelheten innebar nevnes ikke, men trolig var det på grunn av juleforberedelser og arbeidet som måtte gjøres. Jenssen snekret i spinneriet, hvor han blant annet laget 4 kasser.⁵⁵⁴ På julaften var det arbeid på formiddagen. Arbeidet bestod

⁵⁴¹ Hansen 28.11.1944; 29.11.1944

⁵⁴² Jenssen 18.11.1944

⁵⁴³ Jenssen 23.11.1944; 25.11.1944; 26.11.1944; 27.11.1944

⁵⁴⁴ Jenssen 30.11.1944

⁵⁴⁵ Hansen 01.12.1944; 04.12.1944

⁵⁴⁶ Hansen 21.12.1944; 22.12.1944

⁵⁴⁷ Otnes 06.12.1944; 10.12.1944; 14.12.1944; 17.12.1944

⁵⁴⁸ Otnes 01.12.1944; 04.12.1944; 05.12.1944

⁵⁴⁹ Otnes 21.12.1944

⁵⁵⁰ Otnes 21.12.1944

⁵⁵¹ Jenssen 21.12.1944; 22.12.1944

⁵⁵² Otnes 21.12.1944

⁵⁵³ Otnes 23.12.1944

⁵⁵⁴ Jenssen 23.12.1944

av to timer skrelling av poteter for Faanes, mens Hansen var i gang med å pusse til jul.⁵⁵⁵ Ordet pusse kan i denne sammenhengen bety både rengjøre, vaske og pusse. Hva som ble pusset står ikke spesifisert, men en kan tenke seg at det kan være alt fra sølvtøy til lysestaker, og alle vinduene, brakkene og stuene i hele anlegget. En ordentlig julevask i leiren. Det kom også ordre om at de som arbeidet med bunker og piggråd måtte møte ute.⁵⁵⁶ Ganske ironisk at man på en høytidsdag måtte jobbe med det som skiller de fra friheten. Hva arbeidet gikk ut på nevnes ikke, men trolig var det å sjekke og gå over piggråden og eventuelt gjøre reparasjoner om det var behov for det. Fangene i Auschwitz trengte ikke arbeide på helligdager, men om de arbeidet før julen ringte inn på julaften, slik de gjorde på Falstad vet en ikke.⁵⁵⁷ Første juledag ser ut til å ha gått uten arbeid for fangene. Årsaken til at det var arbeidsfri fra klokken 12 på julaften var at julefreden skulle senke seg i leiren. Det samme gjaldt første juledag. Høytiden skulle feires med hvile og gudstjeneste, noe som gjaldt alle høytidene.

Andre juledag var julen offisielt over i leiren, noe som betydde at ting gikk tilbake til normalen. For Hansen betydde dette at han måtte tilbake til arbeid, noe som innebar både bunkers- og piggrådarbeid.⁵⁵⁸ Dagen etter gikk uten arbeid for Hansen og Faanes, men Jenssen arbeidet med å utvide i keramikken, noe han arbeidet med resten av året.⁵⁵⁹ For Faanes var arbeidet i romjulen noe variert. Fjerde juledag arbeidet Faanes for første gang utenfor piggråden, hvor han arbeidet med bunkersen og etterpå var han på vaskeriet.⁵⁶⁰ Om Faanes var i vaskeriet for å vaske klær, eller noe annet kommer ikke frem i dagboken. Dagen etter var det igjen arbeidet i bunkersen; «Gikk til bunkersen kl. 12.40. Arbeidet til 3.05 og gikk så tilbake til leiren.», men han ble plassert tilbake på vasking dagen etter.⁵⁶¹ Hansen arbeidet med å stoppe en stol.⁵⁶² Det var knapphet i samfunnet, og befolkningen utenfor piggråden hadde vanskeligheter med å få tak i gjenstander.⁵⁶³ Det var derfor viktig å reparere de tingene en hadde så langt det gikk. Heller ikke nyttårsaften gikk uten arbeid for alle. Faanes hadde vasking på agendaen denne dagen.⁵⁶⁴

⁵⁵⁵ Faanes 24.12.1944; Hansen 24.12.1944

⁵⁵⁶ Hansen 24.12.1944

⁵⁵⁷ Auschwitz-Birkenau State Museum (2022). «The order of the day».

⁵⁵⁸ Hansen 26.12.1944

⁵⁵⁹ Jenssen 27.12.1944; 28.12.1944; 29.12.1944; 30.12.1944; 31.12.1944

⁵⁶⁰ Faanes 28.12.1944

⁵⁶¹ Faanes 29.12.1944; 30.12.1944

⁵⁶² Hansen 28.12.1944

⁵⁶³ Voksø 1994:480

⁵⁶⁴ Faanes 31.12.1944

Første nyttårsdag ser ut til å ha gått uten arbeid for alle, trolig var det på grunn av at høytiden skulle feires med hvile og gudstjeneste. Andre nyttårsdag var det tilbake til hverdagen. Faanes startet nyåret med vasking og rengjøring av brakker, samt å «pakke ned» julen.⁵⁶⁵ Arbeidet til Faanes bestod av stort sett vasking hele måneden. Han vasket i hovedsak brakkene, men også kommandantbolig inkludert «[...] fyrhus, bad, toalett, fyrom for bad, avkledningsrom, forrom stor sal med [...] gulv av tegelstein og peisekrok, lang gang og kjegletauer.»⁵⁶⁶ På ett tidspunkt har Faanes vasket i en så lang periode at han omtaler seg selv som «vaskekone».⁵⁶⁷ Det hente at de ble avbrutt i vasken og måtte hjelpe til med andre arbeidsoppgaver. Det skjedde mot slutten av januar, da en arbeidsleder trengte to menn til å måke snø, og Faanes ble tatt ut av vaskingen til å hjelpe med dette.⁵⁶⁸ Dagen etter var han igjen tilbake til vaskingen.⁵⁶⁹

I første del av januar var det primært bunkerarbeid for Hansen, men han jobbet også på skomakerverkstedet hvor han lagde tresko.⁵⁷⁰ Siste dagen i januar var han tilbake til å sy sammen madrasser, og på denne avdelingen skulle han bli «kapo for madrass-stopping» første februar.⁵⁷¹ Arbeidshverdagen til Jenssen var også noe variert denne måneden. Han jobbet på keramikken i flere dager, hvilket arbeid han gjorde der er kun nevnt ved et tilfelle; «jeg snekkret i kjerramikken [...]».⁵⁷² Noe som kan indikere at de fortsatt holdt på å utvide i keramikken, slik de gjorde i desember. Han hadde arbeid en dags arbeid i spisesalen, og en dag hvor han reparerte sperrebommer utenfor piggråden.⁵⁷³ Det siste arbeidet Jenssen gjorde i januar var å delta på slakt, hvor fem okser ble skutt med revolver, deretter slaktet.⁵⁷⁴

På grunn av at antallet fanger endret seg, både ved at fanger kom til leiren, flyttet til andre leirer, og sluppet fri, ble det omorganisering når det kom til arbeid i leiren.⁵⁷⁵ Fangene ble flyttet fra ett arbeid til et annet for å fylle plassene til de som dro, slik at alt arbeid kunne gjennomføres med mindre folk. Det var ingen av dagbøkene som dokumenterte at de fire skiftet jobb på grunn av dette, men det påvirket noen. Også i

⁵⁶⁵ Faanes 02.01.1945

⁵⁶⁶ Faanes 09.01.1945

⁵⁶⁷ Faanes 20.01.1945

⁵⁶⁸ Faanes 23.01.1945

⁵⁶⁹ Faanes 24.01.1945

⁵⁷⁰ Hansen 02.01.1945; 03.01.1945; 08.01.1945; 15.01.1945; 20.01.1945; 26.01.1945

⁵⁷¹ Hansen 31.01.1945

⁵⁷² Jenssen 02.01.1945; 03.01.1945; 29.01.1945; 30.01.1945

⁵⁷³ Jenssen 10.01.1945; 13.01.1945

⁵⁷⁴ Jenssen 31.01.1945

⁵⁷⁵ Faanes 20.01.1945

februar er det dokumentert omorganisering av arbeid igjen.⁵⁷⁶ Noe som ser ut til å ha påvirket blant annet Jenssen.

Både på starten og slutten av februar jobbet Jenssen i keramikken, hvor han blant annet laget keramikkmodeller.⁵⁷⁷ Hvilke modeller dette var, og hvorfor de ble laget står det ingenting om. Tidlig i måneden snekret Jenssen gulv i grisebingen, men på grunn av omorganiseringen av arbeid ble han flyttet fra keramikken til snekkerverkstedet.⁵⁷⁸ I forbindelse med sykdom skrev Jenssen at han var hos legen, «[...] blev meldt arbeidsudyktig og fikk medisin jeg har bronkitt [...]».⁵⁷⁹ På grunn av dette gikk Jenssen nesten to uker uten arbeid. Mot slutten av måneden var Jenssen på jobben igjen. Han arbeidet da i snekkeriet, men deltok også på slakt av kalver.⁵⁸⁰

For Hansen var det også variert arbeid i februar. I starten av måneden ble han kapo for madrass-stoppingen, men han drev også som skomaker og salmaker.⁵⁸¹ På utsiden ble sko laget av fiskeskinn og tresåler, da skinn og lær ikke var å oppdrive.⁵⁸² Det var derfor viktig både innenfor og utenfor piggråden å reparere de en hadde. Resten av måneden jobbet han med blant annet «putearbeid», noe som inkluderte å sy puter.⁵⁸³ Trolig inkluderte arbeidet stopping og lapping av puter, men det nevnes ikke noe om det i dagboken. På et tidspunkt omtaler Hansen Falstad fangeleir som «Arbeidsleir.».⁵⁸⁴ Nøyaktig hva Hansen mente med dette er usikkert, men det kan være at han skrev det for å poengtere hvor mye arbeid de måtte gjøre.

Jenssen deltok på slakt av kalver i mars.⁵⁸⁵ Det var ikke det eneste arbeidet han gjorde denne måneden. En dag la han kledning på kommandantboligen, mens en annen dag var han med på reparasjoner.⁵⁸⁶ De reparerte blant annet to tak – en lekkasje på keramikken og taket over kvinne linene.⁵⁸⁷ Han var også på kvinneavdelingen og satte opp senger.⁵⁸⁸ Mot slutten av måneden arbeidet Jenssen i keramikken, hvor de blant annet høvlet bord.⁵⁸⁹ Hvilket annet arbeid de gjorde nevnes ikke, men det kan være at de lagde

⁵⁷⁶ Jenssen 05.02.1945

⁵⁷⁷ Jenssen 02.02.1945; 23.02.1945; 26.02.1945; 28.02.1945

⁵⁷⁸ Jenssen 03.02.1945; 05.02.1945

⁵⁷⁹ Jenssen 08.02.1945

⁵⁸⁰ Jenssen 20.02.1945 - 22.02.1945; 27.02.1945

⁵⁸¹ Hansen 01.02.1945; 05.02.1945; 16.02.1945

⁵⁸² Bjerkebæk 1995:29

⁵⁸³ Hansen 16.02.1945; 19.02.1945; 26.02.1945

⁵⁸⁴ Hansen 23.02.1945

⁵⁸⁵ Jenssen 06.03.1945

⁵⁸⁶ Jenssen 08.03.1945

⁵⁸⁷ Jenssen 19.03.1945; 22.03.1945; 21.03.1945; 24.03.1945; 28.03.1945

⁵⁸⁸ Jenssen 23.03.1945

⁵⁸⁹ Jenssen 23.03.1945; 26.03.1945; 27.03.1945 - 29.03.1945

keramikkmodeller slik som har blitt nevnt tidligere. I tillegg til dette var han med å rev en stolpe i en garasje og lagde blendingslemmer i kjelleren på vaktbrakka.⁵⁹⁰ For Hansen var det også variert arbeid i mars, deriblant «putearbeid», som trolig også denne måneden inkluderte å sy puter.⁵⁹¹ En periode arbeidet han på skomakerverkstedet hvor han blant annet reparerte damesko og laget seg sko selv, arbeidsmengden varierte.⁵⁹² Påsken var i slutten av mars, og langfredag hadde fangene fri hele dagen.⁵⁹³ Om dette gjaldt alle fangene eller kun noen er usikkert, men det ble ikke dokumentert noe arbeid i de fire dagbøkene. Det er ganske usannsynlig at alle hadde fri denne dagen. For selv om det var helligdager måtte fangene ha mat, og noen måtte lage maten. Påskeaften var det arbeid frem til klokken 12 for Hansen og Jenssen, og trolig gjaldt dette resten av fangene også.⁵⁹⁴

April startet med to fulle fridager.⁵⁹⁵ Det var første og andre påskedag. Igjen vet vi ikke om det var fri for absolutt alle fangene, men det gjaldt i alle fall Hansen og Jenssen. Fangene i Auschwitz hadde fri hver søndag og alle helligdager. Disse dagene ble derfor brukt til å lappe og vaske klær, barbere og klippe seg, og rydding.⁵⁹⁶ Arbeidsmengden varierte en del denne måneden ifølge Hansen, og flere dager denne måneden dokumenterte han at det var mye arbeid.⁵⁹⁷ For Hansen var det også noe fysisk hardt arbeid. Han hadde en dag med «Fjellarbeid [...]».⁵⁹⁸ Hva fjellarbeidet innebar nevnes det ingenting om. Nilssen og Reitan (2021) skriver om en fangeberetninger som tar for seg hardt arbeid, hvor det ble brukt som en form for straff og ikke noe som hadde noe nytteverdi. Dette var vanligst i den mest voldelige perioden i leiren.⁵⁹⁹ Det kan være at hensikten med fjellarbeidet var å slite ut fangene uten mål og mening, men en vet ikke om dette var tilfellet. For Jenssen var det mye arbeid i keramikken denne måneden. Arbeidet inkluderte å fikse en takrenne og å legge gulv.⁶⁰⁰ Gulvleggingen var trolig i forbindelse med utvidelsen av keramikken. Annet arbeid Jenssen deltok på var storrengjøring i stuen.⁶⁰¹ Trolig var det vårrengjøringen han deltok på.

⁵⁹⁰ Jenssen 24.03.1945; 31.03.1945

⁵⁹¹ Hansen 01.03.1945; 10.03.1945

⁵⁹² Hansen 06.03.1945; 07.03.1945; 13.03.1945; 19.03.1945; 21.03.1945; 30.03.1945

⁵⁹³ Hansen 30.03.1945; Jenssen 30.03.1945

⁵⁹⁴ Hansen 31.03.1945; Jenssen 31.03.1945

⁵⁹⁵ Hansen 02.04.1945; Jenssen 01.04.1945; 02.04.1945

⁵⁹⁶ Auschwitz-Birkenau State Museum (2022). «The order of the day».

⁵⁹⁷ Hansen 03.04.1945; 14.04.1945; 20.04.1945

⁵⁹⁸ Hansen 26.04.1945

⁵⁹⁹ Nilssen & Reitan 2021:59

⁶⁰⁰ Jenssen 09.04.1945; 10.04.1945; 12.04.1945; 14.04.1945

⁶⁰¹ Jenssen 08.04.1945

En skulle tro at første mai gikk uten arbeid siden det er arbeidernes internasjonale kampdag som ble en lovfestet fridag i 1942, under Quislingsregjering. Selv om dette var tilfellet, dokumenterte Hansen at han arbeidet i fangeleiren den dagen.⁶⁰² Dagen etter hadde Hansen det han omtaler som «Trasig jobb», det var arbeid med piggråden.⁶⁰³ Hvorfor han mente dette var en brysom jobb nevnes ikke. Trolig var det på grunn av at han visste at freden var rett rundt hjørnet og at arbeidet var en påminnelse på at de enda ikke var fri. Tredje mai var siste dag det ble dokumentert arbeid. Hansen arbeidet i steinbruddet, hva som ble gjort nevnes ikke.⁶⁰⁴ Årsaken til at det ikke ble dokumentert arbeid etter 3. mai kan være flere. Det kan være at fangene slapp å arbeide de siste dagene før kapitulasjonen til Tyskland, på grunn av at fangevokterne ikke ville ha noe uro i leiren. Det kan være at fangene arbeidet de siste dagene, men at fokuset i dagbøkene endret se og handlet mer om det som kom enn hvilket arbeid de gjorde.

Gjennom de åtte månedene blir det dokumentert at Jenssen gjorde en del hobbyarbeid, hvor han laget gjenstander for medfangene sine. I november laget han blant annet en ause og en hylle.⁶⁰⁵ Også i desember laget han noen småting, deriblant en matkasse, auser, pipemunnstykke og en pipe.⁶⁰⁶ Alt dette ble laget for medfanger, og til gjengjeld fikk Jenssen matvarer, penger eller tobakk for arbeidet. Det var en tydelig byttekultur i fangeleiren, og i desember fikk Jenssen en spekepølse for en kasse han hadde laget.⁶⁰⁷ Det ble også dokumentert at Jenssen lagde en ause og en kasse, for kassen fikk han et halvt brød.⁶⁰⁸ Det er skrevet ned flere ganger i januar at han drev med småting, uten at det kom frem hva disse småtingene var.⁶⁰⁹ Da Jenssen var syk i februar og deltok på vanlig arbeid, jobbet han på en pipe og en ause for to av sine medfanger.⁶¹⁰ Også mars og april ble det dokumentert at han lagde en pipe, ringer og to kniver.⁶¹¹

3.4 Analyse av straff

Ut fra dagbøkene kan man se at straff forekommer sporadisk, uten noe form for mønster. I hovedsak var det to ulike typer straff: kollektiv straff som rammet hele

⁶⁰² Hansen 01.05.1945

⁶⁰³ Hansen 02.05.1945

⁶⁰⁴ Hansen 03.05.1945

⁶⁰⁵ Jenssen 23.11.1944; 27.11.1944; 28.11.1944

⁶⁰⁶ Jenssen 03.12.1944; 04.12.1944; 07.12.1944 - 09.12.1944; 14.12.1944; 18.12.1944

⁶⁰⁷ Jenssen 27.12.1944

⁶⁰⁸ Jenssen 03.01.1945; 13.01.1945

⁶⁰⁹ Jenssen 17.01.1945

⁶¹⁰ Jenssen 09.02.1945

⁶¹¹ Jenssen 05.03.1945; 12.03.1945; 13.03.1945; 28.03.1945; 03.04.1945; 04.04.1945; 05.04.1945 - 07.04.1945; 09.04.1945; 11.04.1945

anlegget eller en del av det, og individuell straff hvor gjerningsmannen eller gjerningsmennene ble straffet. Disse to typene straff ble ofte brukt samtidig, ved at det ble kollektivstraff i leiren og at gjerningsmennene fikk en tilleggsstraff.

Det første som blir nevnt i dagbøkene som er nærliggende straff fremkommer i notater fra oktober. Jenssen skrev at det var litt strengere på formiddagen, men at ting gikk tilbake til normalen senere på dagen.⁶¹² Om dette kan anses som straff kan derimot diskuteres. Bakgrunnen for denne tilstanden i leiren er det ikke skrevet noe om, det dokumenteres heller ikke på hvilken måte det var strengere.

Når fangene hadde blitt plassert i Falstad fangeleir ble det etter hvert tatt et avhør av dem. Både Jenssen og Hansen skrev at de var på forhør, men hva som skjedde i forhørene deres nevnes ikke.⁶¹³ Bakgrunnen for disse forhørene var at tyskerne skulle få et innblikk i situasjonen. I Hansen sitt tilfelle var de trolig ute etter å finne «nettverket» som holdt på med de illegale skriftene.⁶¹⁴ I forhørene var de ute etter å finne medskyldige og komme til bunns i nettverket. Forhørene i seg selv kan ses på som en straff, på bakgrunn av de metodene som ble brukt for å få informasjon.

Avhørsmetoden som ble brukt i forhøret av Jenssen og Hansen skrives det ikke noe om, men metodene som ble brukt i 1942-1943 var trolig mer brutale enn det Jenssen og Hansen ble utsatt for. De kan kategoriseres som torturmetoder og ble brukt mot dem som ble arrestert og mistenkt for å ha deltatt i ulovlig arbeid. Omfanget på torturen varierte og kom an på hvilken posisjon den mistenkte hadde. Målet med torturen var å komme til bunns i nettverket og samtidig avsløre samarbeidspartnere.⁶¹⁵ Metodene varierte, det kunne være psykisk eller fysisk terror. Familie, barn og venner ble brukt som utpressingsmiddel og vaktene truet med å skade eller arrestere dem om fangene ikke samarbeidet. Fangene kunne også bli utsatt for vannterror, isolasjon i mørkecelle, slag eller isolasjon.⁶¹⁶ Alt dette kunne fangene bli utsatt for i forhør på Falstad, men de ble også brukt dersom fangene brøt regler i fangeleiren.

Etter forhør ble fangene merket. Grunnen til dette var at alle i leiren kunne se hva de var i fangeleiren for. Trøyene ble merket med ett av ti merker. Hansen skrev om disse i sin dagbok:

⁶¹² Jenssen 17.10.1944

⁶¹³ Hansen 22.11.1944; Jenssen 02.11.1944

⁶¹⁴ Hansen 22.11.1944

⁶¹⁵ Jonassen 2020:414

⁶¹⁶ Jonassen 2020:415

Merker på fangenes troyer :
T = Terrorister og kommunister
Ubåt. = Tyskfientlig
Y = Gisler
firkant = Tyver
I = Fluktforsök
Husmerke = Mannfolkelskere
+ = spioner
oppnedtrekant = Arbeidssky
P = Norsk politi
R = Russere
Vi har ennå ikke fått noe merke.
(Hansen, dagbok, 25. november 1944)

De fikk ikke merket rett etter forhør. Hvorfor kommer ikke frem og det dokumenteres heller ikke når de får merkene sine. I andre leirer ble fangene også merket. I Auschwitz ble fangene tatovert ved ankomst med et nummer på armen, men de hadde også merker som plasserte de i ulike grupper slik som Falstad. Fangene i Vesten hadde trekant på klærne. Merkingen ser ut til å variere noe fra leir til leir. I Auschwitz og Natzweiler ser det ut til å ha vært noen likheter: politiske fanger hadde rød trekant, Jehovas vitner hadde lilla, asosiale var merket svart og homofile hadde rosa merke.⁶¹⁷ Disse merkene var en stemping av fangene. Merkene var en straff i seg selv da de bidro til å sette folk i «båser» og skille ulike «sorter» fra hverandre. Fangene i Auschwitz ble referert til som tall, noe som ble gjort for å umenneskeliggjøre dem. Dette påvirket trolig psyken til fangene.

I november ble noen russere tatt for å ha stjålet poteter. Syv av dem ble straffet. De ble satt i celle og måtte gå uten mat en periode.⁶¹⁸ En annen russer ble samme dag plassert i mørkecelle fordi han hadde tittet på kvinner, noe som var ulovlig.⁶¹⁹ I desember var det dokumentert kun et tilfelle av straff, i morgenappellen på nyttårsaften. Faanes omtalte hendelsen slik; «[...] den forløper planmessig når untatt en sjekker på vår sal som har forsøvet sig, og dessverre blei ført til mørkeselle på grunn av sen forselse [...]».⁶²⁰ Det å bli sent i mørkecellen på Falstad innebar å være isolert i et kott som var trangt og

⁶¹⁷ Næss, Rudolf. (u.å). *Krigstrykk 2*. Rudolf Næss: Album fra Natzweiler.

https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digimanus_191844?page=32

The Winer Holocaust Library. (u.å.). «Uniforms and Clothing». *The Holocaust Explained*. Hentet 23. januar 2022 fra <https://www.theholocaustexplained.org/the-camps/ss-concentration-camp-system/uniform-and-clothing/>

⁶¹⁸ Otnes 24.11.1944

⁶¹⁹ Otnes 24.11.1944

⁶²⁰ Faanes 31.12.1944

bekmørkt, i tillegg til at en knapt kunne stå oppreist – men en kunne ikke sette seg ned fordi det var vann i bunn.⁶²¹

Det nye året rakk akkurat å starte før det ble kollektiv straff for de på turnhallen. Årsaken var at tre menn hadde brutt kvinneforbudet.⁶²² Straffeeksis ble utført ute på gårdsplassen, og varte i om lag 30 minutter. Avstraffelsen gikk ut på å legge seg ned i snøen og reise seg opp.⁶²³ Hovedmennene fikk en ekstra straff, de måtte løpe rundt gårdsplassen med en hund som jaget dem.⁶²⁴ Om de mot all formodning skulle falle eller ikke klare å holde farten som var satt, endte det med hundebitt og spark. En av hovedmennene klarte ikke mer, han ble «erstattet» av ti mann som måtte løpe sammen med de to andre i omtrent en time.⁶²⁵ Straffen stoppet ikke her, også dagen etter måtte de tre hovedmennene gjennom nok en straffeeksis som varte i ca. 30 minutter. Faanes beskrev denne seansen; «De löper rundt plassen legger sig flat ner, kryper på maven. Hopper med helt föle knær fram og tilbake tvers åver gården.»⁶²⁶ Hvorfor fikk ikke disse tre mennene samme straff som russeren som brøt kvinneforbudet to måneder tidligere? Russeren som i november ble tatt for akkurat samme lovbrudd, ble plassert i mørkecelle. Det kan være at disse tre som stod bak var nordmenn og at de derfor fikk «mildere» straff. De fikk en omfattende straff, men langt fra så ille som mørkecelle.

I Auschwitz ble fangene straffet ulikt for like lovbrudd. Dette ble gjort for å skremme fangene. De typene straff som forekom oftest var pisking, innesperring i Blokk 11⁶²⁷, «The post»⁶²⁸ eller oppdrag til straffeselskapet.⁶²⁹ Det var også kollektivstraff i Auschwitz slik som på Falstad, som inkluderte blant annet brev- og pakkeforbud, straffeeksersis og straffeopprop.⁶³⁰

⁶²¹ Ulateig 1984: 18

⁶²² Faanes 03.01.1945; Hansen 03.01.1945

⁶²³ Faanes 03.01.1945; Hansen 03.01.1945

⁶²⁴ Faanes 03.01.1945

⁶²⁵ Faanes 03.01.1945

⁶²⁶ Faanes 04.01.1945

⁶²⁷ Blokk 11 bestod celler. Det var vanlig celler, mørkeceller og stående celler. Auschwitz-Birkenau State Museum. (2022). «Punishments and executions». Memorial and Museum Auschwitz-Birkenau former German Nazi Concentration and Extermination Camp. Hentet 16. februar 2022 fra <http://www.auschwitz.org/en/history/punishments-and-executions/>

⁶²⁸ «The post», eller på norsk «stolpen» var en torturmetode hvor fangene ble hengt opp og bundet etter hendene. Dette førte ofte til at skuldrene ble ødelagt – noe som betydde at de ikke lenger var arbeidsdyktig, og en stod i fare for å bli sendt i gasskammeret.

Auschwitz-Birkenau State Museum (2022). «Punishments and executions».

⁶²⁹ Auschwitz-Birkenau State Museum (2022). «Punishments and executions».

⁶³⁰ Auschwitz-Birkenau State Museum (2022). «Punishments and executions».

På Falstad hadde fangene på turnhallen straffeeksis fjerde januar, for å ikke ha overholdt ro-tiden, avstraffelsen pågikk i en halvtime og fangene krøp rundt på gårdsplassen.⁶³¹ Senere i januar var det straff for russerne, men årsak og avstraffelsesmetode nevnes ikke.⁶³² Men trolig fant straffen sted ute, for Jenssen skrev «det er ruskrein i dag og blöt sneslapps på gårdsplassen Russ... hadde straff...».⁶³³ Grunnen til at det ikke er dokumentert mer om hendelsen, kan skyldes at «ingen» har fått med seg hva de hadde gjort, eller hva som hadde skjedd – og hvilken straff som ble gitt. Mot slutten av januar fikk fangene det Faanes beskrev som «omgangskjeft + straffeeksessis.», grunnen til straffen var at appelltiden var endret uten at fangene hadde fått det med seg og møtte derfor for sent.⁶³⁴ Straffen var å løpe rundt, legge seg på magen og opp igjen.⁶³⁵ Dagen etter ble straffegymnastikken opphevet.⁶³⁶ På slutten av måneden skrev Hansen «Gisler på selle», uten noen forklaring på hvorfor de havnet der.⁶³⁷

I februar var det to hendelser som skiller seg ut, den ene mer enn de andre. Et sitat hentet fra dagboken til Hansen var som følger: «52 elger skutt. En nordmann. Ser han nok aldri mer. Gud signe han.».⁶³⁸ Ble en nordmann skutt? Det kan forstås slik ut fra måten Hansen skrev det på. Hvorfor han ble skutt nevnes ikke. En kan tenke seg til flere grunner til at dette skjedde. Det kan ha vært en ulykke. Eller kanskje et rømningsforsøk mens de var ute på jakt, og at det var bakgrunnen til at han ble skutt. Den mest voldelige perioden i fangeleiren var i 1942 og 1943.⁶³⁹ Henrettelser ved skyting forekom mer hyppig på Falstad i disse årene, omtrent 200 mennesker ble henrettet i Falstadskogen. Forholdet når det kom til vold ble gradvis bedre, en av grunnene til dette var at leiren fikk ny ledelse. Så hvorfor ble en nordmann henrettet, 1-2 år etter den mest voldelige perioden i SS-Strafgefengenenlager Falstad? Noe eksakt svar på dette får vi trolig aldri, men vaktene må ha ment det var alvorlig. Henrettelse er og var den største og strengeste straffen, også på Falstad.

Natten til 22. februar, rømte 3 menn fra fangeleiren. På grunn av dette ble det restriksjoner for alle fangene i fangeleiren. Straffen var ingen kveldsmat på tre dager,

⁶³¹ Faanes 04.01.1945; Hansen 04.01.1945

⁶³² Jenssen 14.01.1945

⁶³³ Jenssen 14.01.1945

⁶³⁴ Faanes 21.01.1945

⁶³⁵ Faanes 21.01.1945

⁶³⁶ Hansen 22.01.1945

⁶³⁷ Hansen 30.01.1945

⁶³⁸ Hansen 21.02.1945

⁶³⁹ Nilssen & Reitan 2021: 59

samt pakke- og besøksforbud.⁶⁴⁰ Alvorlige lovbrudd førte til kollektiv straff, noe som også gjaldt om noen rømte eller ble tatt i et rømningsforsøk. En av grunnene til at dette førte til kollektivstraff var at ulovligheter skulle være upopulært blant fangene i leiren, slik at færre ville forsøke å rømme fordi det ville føre til straff for fangene som var igjen i leiren. Rømningsforsøk og fanger som rømte var upopulært, det kommer godt frem i det Jenssen skrev «[...] de skulle ha hadd juling de som rømte.»⁶⁴¹ I tillegg skrev Hansen «Straffeeksersis» i dagboken sin, hvorfor det var straff og hva den innebar dokumenteres ikke.⁶⁴²

Pakkeforbudet ser ut til å ha vart fra fangene rømte, til langt inn i mars. Hansen skrev tidlig i måneden «Pakker igjen snart.?»⁶⁴³ Akkurat hvor lenge forbudene varte er ikke nevnt, men ut fra det Hansen skrev, ser det ut til å ha vart i alle fall i to uker. I midten av mars var det en dag med uro, med trusler til fangene under oppstilling.⁶⁴⁴ Årsaken til truslene var at noen hadde smuglet en pakke inn til russerne. For å finne ut av hvem som var mannen bak denne hendelsen ble det foretatt både forhør og undersøkelser. En mann tilsto. Han innrømmet å ha gitt russerne snø. Straffen var bank.⁶⁴⁵ Også dagen etter ble fire menn tatt for ulovligheter. De hadde stirret på cellefangene som hadde gymnastikk og måtte derfor delta i straffegymnastikken selv.⁶⁴⁶ Hvem cellefangene var eller hvilken «gruppe» de tilhørte nevnes ikke.

April var siste måned det er dokumentert noe om straff. Fem menn ble tatt for å forsøke å smugle ut noen, og det ble dagen etter det foretatt avhør og to menn ble plassert på celle.⁶⁴⁷ Dette førte til et pakkeforbud i leiren som skulle vare i femten dager, men ble opphevet etter kun tre dager.⁶⁴⁸ Grunnen til at det ble opphevet etter kun tre dager kan være det faktum at krigen nærmet seg slutten, og vaktene ville prøve å «hente» seg inn igjen. Ulateig (1984) skrevet om fange nr. 1 på Falstad. Han satt i leiren fra første stund og frem til krigens slutt, og uttrykte at fangene merket på fangevokterne at krigen ikke gikk Hitlers vei.⁶⁴⁹ Tyskerne prøvde å vise seg som mennesker da ting gikk nedover for

⁶⁴⁰ Hansen 22.02.1945; Jenssen 22.02.1945

⁶⁴¹ Jenssen 22.02.1945

⁶⁴² Hansen 27.02.1945

⁶⁴³ Hansen 06.03.1945

⁶⁴⁴ Hansen 16.03.1945

⁶⁴⁵ Jenssen 16.03.1945

⁶⁴⁶ Jenssen 17.03.1945

⁶⁴⁷ Hansen 10.04.1945; Jenssen 09.04.1945; 10.04.1945

⁶⁴⁸ Hansen 10.04.1945; 13.04.1945; Jenssen 10.04.1945; 13.04.1945

⁶⁴⁹ Ulateig 1984:152

tyskerne under krigen, de forsøkte å prate med fanger og folk på bygda – men de kom ingen vei.⁶⁵⁰

I mai er det ikke dokumentert om noen straff. Det kan være flere grunner til det. Det er kun Hansen sin dagbok som varer til mai, derav er det tilgang på mindre informasjon og ingen mulighet til å kryssjekke informasjonen. En annen grunn kan være det faktum at krigen nærmer seg slutten. Noe fangene merket. Vaktene på Falstad kunne sikkert forestille seg det som ventet dem når krigen var over. De ville bli straffet for sine handlinger, men de trodde kanskje at om de var «snillere» på slutten ville alle grusomheter de hadde gjort og gjennomført bli «glemt». Og at de eventuelt ville komme bedre ut av et eventuelt krigsoppgjør dersom de ga mildere straffer.

3.5 Analyse av tanker og følelser

I løpet av de første dagene i fangeleiren på Falstad skrev Hansen at han hadde en «Bra dag», og at han optimistisk og håpet på frihet.⁶⁵¹ Disse tankene kan ha hjulpet Hansen med å holde ut. En av grunnene til at han hadde disse tankene kan være at han tenkte at «lovbruddet» hans ikke var så alvorlig, og trodde han skulle slippe fri igjen etter kort tid. På bakgrunn av tankene han hadde denne måneden trodde han trolig ikke at han skulle være fange på Falstad fangeleir i åtte måneder frem i tid, til krigens slutt i mai.

November var fylt med både positive og negative tanker hos fangene. I dagbøkene ble også følelser uttrykt i varierende grad og på alle ender av «følelsesskalaen». Tidlig i måneden lengtet Hansen hjem, han hadde et håp om å komme hjem igjen snart.⁶⁵² Savn etter de hjemme er naturlig når man er borte fra hverandre, men usikkerheten rundt når de fikk se hverandre igjen kan trolig forsterke denne følelsen. Samtidig kan det ha en innvirkning at situasjonen er fremmed og utenkelig. Det kan ha vært at Hansen i løpet av de få ukene han hadde vært i leiren, ikke hadde funnet seg til rette og at lengselen hjem derfor var sterk. Hansen spekulerer også hvor lenge han måtte sitte i fangenskap, han uttrykte i dagboken at usikkerheten rundt situasjonen var uutholdelig siden de ikke fikk noe informasjon om det som foregikk utenfor piggrådgerdet.⁶⁵³ Tankene var trolig tilsvarende i andre fangeleirer med håp, drømmer, lengsel og frykt.

⁶⁵⁰ Ulateig 1984:156

⁶⁵¹ Hansen 29.10.1944; 30.10.1944

⁶⁵² Hansen 04.11.1944; 06.11.1944; 08.11.1944

⁶⁵³ Hansen 10.11.1944

Da Hansen hadde vært i leiren i tre uker skrev han igjen at han lengtet hjem, og en mørk tanke streifet han. I dagboken står det «For 3 uker sia ikveld la jeg meg heime for siste gang. Kanskje for alltid.».⁶⁵⁴ Hansen hadde flere dager hvor han lengtet hjem, var trist til sinns og spekulerte i når dette tok slutt, i tillegg til dette fryktet han også at han aldri skulle komme hjem igjen.⁶⁵⁵ Hvorfor Hansen fikk mørke tanker på dette tidspunktet er usikkert. Det kan være at han ikke lenger kunne se enden, og trodde oppholdet på Falstad fangeleir var slutten for han. Usikkerheten ved og ikke vite om dette kom til å ende, og om han noen gang kom til å komme hjem igjen kan også ha spilt en rolle når det kom til disse tankene. Det kan også ha vært savnet etter de hjemme som gjorde at disse tankene og følelsene ble forsterket.

Hansen sitt forhør var i november, men det var ikke noe han fryktet siden han var uskyldig. På bakgrunn av dette gikk tankene til Hansen rett til frihet; «Det har jeg ikke gjort og må da vel bli fri ? Ja nu er det over.».⁶⁵⁶ Hver dag som gikk så Hansen på som et steg nærmere frihet, og han hadde håp.⁶⁵⁷ Hva gjorde at det snudde fra at Hansen tenkte at han aldri skulle komme hjem igjen, til å tenke at hver dag var en dag nærmere frihet? Det kan være mange ulike elementer som spiller inn. Det kan ha vært at forhøret fikk Hansen til å tenke på at han var uskyldig og at tankegangen automatisk ble mer positiv, fordi en uskyldig mann hørte ikke hjemme i en fangeleir. For det andre kan det ha vært at han hadde blitt «vandt» til å være i leiren og funnet seg til rette der. En annen ting som kan ha spilt en rolle er mengden arbeid, at han var sysselsatt og hadde noe å fylle hverdagen med. Det kan ha vært mange grunner tankegangen til Hansen endret seg, men hva som gjorde det kan man ikke vite for sikkert.

En annen følelse Hansen kjente på var ensomhet.⁶⁵⁸ Det virker kanskje rart med tanke på at han var omringet av medfanger og hadde et minimalt område å bevege seg på. Ensomheten Hansen følte på kan ha kommet av å være borte fra familien og at han var i en utenkelig situasjon. For selv om han var omringet av mennesker, var det de hjemme han savnet og lengtet etter. En annen grunn til denne ensomheten kan ha vært knyttet til det Hansen skrev i dagboken sin dagen etter; «Min kjære Emilies fødselsdag.».⁶⁵⁹ Det at han satt i fangenskap og følte at han gikk glipp av noe, kan ha gjort at Hansen kjente

⁶⁵⁴ Hansen 13.11.1944

⁶⁵⁵ Hansen 16.11.1944; 17.11.1944; 20.11.1944; 22.11.1944

⁶⁵⁶ Hansen 22.11.1944

⁶⁵⁷ Hansen 23.11.1944; 28.11.1944

⁶⁵⁸ Hansen 18.11.1944

⁶⁵⁹ Hansen 19.11.1944

ekstra på følelsen av ensomhet. Han uttrykte også at tankene gikk hjem denne dagen, og minnene fra fortiden strømte på.⁶⁶⁰ Det er nok gode minner Hansen snakker om, men det at han denne dagen ikke kunne være der å feire bursdagen kan ha påvirket følelsene hans.

Hansen kjente på takknemlighet i november. Denne følelsen kom til uttrykk når han mottok en pakke hjemmefra, samtidig som han hadde håp om å gi tilbake når han ble fri.⁶⁶¹ Pakkene ga et lysglimt i hverdagen for både Hansen, Jenssen og Otnes.⁶⁶² Det kan være flere grunner til dette. Takknemligheten kan ha kommet av at Hansen visste at familien sender noe de kan ha hatt bruk for selv. Det var ingen selvfølge at de skulle sende han matvarer og andre varer, siden matforsyningen i landet var på bunn.⁶⁶³ Pakkene inneholdt ofte også hilsninger fra de hjemme. Det var trolig fint for fangene å høre hvordan de hjemme hadde det og hvordan ting stod til utenfor piggråden. Mot slutten av måneden stilte Otnes et spørsmål i dagboken sin «Kommer vi hjem til jul?». ⁶⁶⁴ Det er naturlig å lengte hjem når julen nærmer seg og trolig var denne følelsen enda sterkere for fangene siden de ikke visste hva framtiden ville bringe. Noe som kan ha vært grunnen til at Otnes stilte dette spørsmålet.

I desember begynte Hansen å grue seg til jul.⁶⁶⁵ Det samme gjaldt Otnes. Da julen nærmet seg vendte tankene til Otnes hjem, selv om han prøvde å drukne tankene i arbeid, skrev han i dagboken sin at tankene strømmet på og hjemlengselen økte.⁶⁶⁶ Lengselen hjem kan ha hatt sammenheng med at julen er en høytid hvor familie samles og feirer, men i realiteten måtte de være «alene» i en fangeleir uten sine kjære. Til tross for dette hadde fangen noen dager som var bedre enn andre. Også i desember fikk fangene pakker og hilsener hjemmefra. Hansen uttrykker stor takknemlighet når han mottar både pakker og hilsninger. En dag omtalte han som «Gledens dag.», den inkluderte en hilsen fra de hjemme og snus og skrå.⁶⁶⁷ Dette viser hvor stor pris det ble satt på å vite at de hjemme hadde det greit til tross for omstendighetene. Pakkene førte til at hjemlengselen økte.⁶⁶⁸ Grunnen til det kan ha vært at maten eller bakevarene pakken inneholdt minnet han om livet hjemme, og derfor økte savnet. Før jul ventet

⁶⁶⁰ Hansen 19.11.1944

⁶⁶¹ Hansen 14.11.1944

⁶⁶² Hansen 14.11.1944; Jenssen 09.11.1944; 14.11.1944; Otnes 09.11.1944; 10.11.1944

⁶⁶³ Voksø 1994:480

⁶⁶⁴ Otnes 27.11.1944

⁶⁶⁵ Hansen 01.12.1944

⁶⁶⁶ Otnes 17.12.1944; 21.12.1944

⁶⁶⁷ Hansen 08.12.1944

⁶⁶⁸ Otnes 04.12.1944

både Otnes og Hansen på pakker. De gledet seg, og det var stor spenning angående innholdet i pakkene.⁶⁶⁹ Det var begrenset med mat i leiren, og pakkene bidro derfor til at fangene hadde litt ekstra mat og godsaker som de kunne spise når de ville.

Besøk var en av tingene som fangene satte ekstra pris på, men det var noen ulemper ved det også. Otnes hadde i desember besøk av kona si. I dagboken skrev han «Underlig å klemme kona si igjen – og så farvel til når?».⁶⁷⁰ Fordelen med besøk var å vite at familien hadde det bra, og at en fikk mulighet til å møte familien og prate med dem. Ulempene kommer tydelig fram i det Otnes skrev, det å ta avskjed og ikke vite når man ser hverandre igjen. Følelsen av usikkerhet kom trolig av at de ikke visste når, eller om de noen gang ville møtes igjen.

I desember dokumenterte Hansen at han var ved godt mot.⁶⁷¹ Hvorfor dette var tilfellet kommer ikke frem, men det kan ha vært at han håpet på å komme ut av leiren før jul. Humøret til Hansen snur fort, og rett før jul skrev han «Snart jul. Uff.».⁶⁷² Det kan være at han på dette tidspunktet hadde innsett at han ikke kom ut av leiren før jul, og at høytiden måtte feires i leiren. To dager senere skrev Hansen «Glad.».⁶⁷³ Det står ikke om noe spesifikt som kan ha ført til at Hansen var glad, men det kan være noe så enkelt som at han gledet seg til jul eller at han tenkte det kom til å bli finere enn han trodde. I tillegg til dette var det mye spekulasjoner i desember. Temaet var frihet. Med jevne mellomrom ble dette temaet nevnt i dagboken til Hansen. Spørsmålene var blant annet «Når blir vi fri?» og «Snart fri. ??».⁶⁷⁴ Det var ikke kun spekulasjoner for Hansen, men også et håp; «Håp om å slippe fri ?» og «Håper på frihet.».⁶⁷⁵ Håp var viktig i en slik situasjon, det var viktig for å holde ut og holde motet oppe.

Otnes skrev i dagboken sin «Stor travelhet framleis. – Heldigvis ikke tid til å tenke stort.».⁶⁷⁶ Det kan være flere grunner til at Otnes bruker «heldigvis ikke». Det å være separert fra familie i høytiden gjør naturligvis at en tenker litt ekstra på dem. Hadde en hatt tid til å tenke, ville tankene vandret og en kunne blitt tung til sinns. Tankene ville blitt fylt med triste tanker om å feire julen i fangeleiren, borte fra familien. Noe som kunne gjort Otnes trist, men gitt han en følelse av ensomhet. Slike tanker over lenger til

⁶⁶⁹ Hansen 20.12.1944

⁶⁷⁰ Otnes 09.12.1944

⁶⁷¹ Hansen 15.12.1944

⁶⁷² Hansen 20.11.1944

⁶⁷³ Hansen 22.12.1944

⁶⁷⁴ Hansen 06.12.1944; 09.12.1944

⁶⁷⁵ Hansen 11.12.1944; 12.12.1944

⁶⁷⁶ Otnes 23.12.1944

kan ha tæret på psyken til fangene. Det som derimot hjalp på humøret til fangene, var pakkene og hilsenene de mottok lillejulaften.⁶⁷⁷

For mange var det noe helt spesielt med dette, fordi det var ikke disse kirkeklokkene de vanligvis hørte på julaften. Det kan ha vært en påminnelse på at de var i fangenskap, og borte fra familien og hjemlassen. Noe ironisk kan det også ha vært for fangene. De hørte kirkeklokkene som introduserte en høytid som skulle vært fylt med julefred, men de satt i en fangeleir borte fra alt de kjente. Etter fellesbespisning ble det holdt en tale. Denne talen vekke mange følelser hos fangene, og gjorde at tankene gikk til de hjemme.⁶⁷⁸ Noe kan ha vært tungt for fangene å tenke på i høytiden.

På brakkene ble det holdt andakter som var både fine og gripende. Hansen beskrev dette øyeblikket i sin dagbok «Aldri glømmer jeg denne julekveld. Andakten av presten Sagås var gripende og få var de tørre öine.».⁶⁷⁹ I Otnes sin dagbok var det skildret ganske likt «– Andakt på brakkene om ettermiddagen – mange blanke öine! – Mange tanker til de der hjemme. – Per og Lita hvordan har dere det på juleaften?».⁶⁸⁰ Dette viser at andaktene ble satt pris på, men også at det var rørende og tungt for fangene. Tankene gikk til familien, og hvordan de hadde det. Trolig tenkte også familiene på hvordan familiemedlemmet hadde det i fangenskap i høytiden. Det fine med julefeiringen var at alle ble inkludert. Julesalmene ble sunget på tolv ulike språk, for å inkludere alle.⁶⁸¹ Alt denne dagen gjorde at tankene gikk til de hjemme. Høytiden feires vanligvis med familie, men i fangeleiren måtte fangene ta til takke med hilsninger og pakker fra dem. Hansen la seg med tårer i øynene og triste tanker på julaften.⁶⁸² Otnes tenkte på de hjemme og hvordan de hadde det.⁶⁸³ Det tidspunktet fangene ser ut til å tenke mest var på kvelden, når de hadde lagt seg og ikke hadde noe annet å okkupere tankene med.

Første juledag gikk også tankene til de hjemme. I en dagbok står det «Jeg har aldrig för denne jul, forstått hvad heimen virkelig betyr. Jula og opholdet her i sin helhet her gjort mig kjent med det.».⁶⁸⁴ Dette utdraget får frem hva julen faktisk betyr for fangene, men det var og en lærdom de skulle ta med seg videre i livet. Det som kom fram var at noe

⁶⁷⁷ Hansen 23.12.1944

⁶⁷⁸ Faanes 24.12.1944

⁶⁷⁹ Hansen 24.12.1944

⁶⁸⁰ Otnes 24.12.1944

⁶⁸¹ Hansen 24.12.1944

⁶⁸² Hansen 24.12.1944

⁶⁸³ Otnes 24.12.1944

⁶⁸⁴ Faanes 25.12.1944

de tidligere har tatt for gitt eller som en selvfølge, var noe de lærte å sette pris på. Til tross for omstendighetene var det en stille og fredfull juledag, med godsaker og hygge.⁶⁸⁵ Også andre juledag var familien med i tankene. På kvelden når fangene var på brakkene sine startet tankene å komme. Faanes tenkte på de hjemme, undret på hva de gjorde og hvordan de hadde det.⁶⁸⁶ Ved å skrive ned det de tenkte og følte fikk de utløp for det de opplevde, noe som kan ha fungert som en slags terapi. Et eksempel på dette er det Faanes skrev før han la seg andre juledag, «[...] jeg ønsker dere i tankene en god natt.»⁶⁸⁷

Det var viktig å holde humøret opp i fangenskap. Tredje juledag var Faanes i vaskeriet «[...] opdaget der at Falstad er stedet hvor man kan skape en vits selv av den minste bagatell.»⁶⁸⁸ Det at de holdt motet oppe med dårlige vitser, gjorde trolig at hverdagen var litt lettere. Dagen etter skrev Hansen ned; «Mye rykter.»⁶⁸⁹ Hva det var rykter om nevnes ikke. Det kan være alt fra krigens tilstand med hvor Ardenneroffensiven i vest pågikk, til rykter om avreisedag for noen eller alle.

På slutten av året kom tankene om hva det nye året ville bringe, «[...] hvad kan den bringe, glede eller skuffelse.»⁶⁹⁰ Det er ikke rart at de spekulerte i hva det nye året hadde å by på, da de håpet på å bli gjenforent med familie og venner og ikke minst få friheten sin tilbake. På nyttårsaften ringte kirkeklokkene igjen for å varsle om høytiden. Faanes hadde store tanker og ønsker når det kom til hva det nye året skulle bringe. Han håpet at året 1945 skulle bli året for frihet, at millioner av mennesker skulle slippe ut av fangenskap og endelig komme hjem igjen.⁶⁹¹ En frihet som ble realitet omtrent fem måneder senere. Et annet ønske Faanes hadde var en verden uten krig, som skulle bygges opp og bli et bedre sted enn det hadde vært de fem årene før.⁶⁹² For å markere høytiden spilte hornmusikken, og flere hundre fanger marsjerte i takt til musikken.⁶⁹³

På nyttårsaften delte fangene noen ord med hverandre. De delte håpene de hadde for det kommende året. Håpet inkluderte selvfølgelig at de i løpet av det nye året skulle slippe å leve et liv i fangenskap.⁶⁹⁴ Disse håpene hjalp muligens fangene til å holde motet oppe

⁶⁸⁵ Jenssen 25.12.1944

⁶⁸⁶ Faanes 26.12.1944

⁶⁸⁷ Faanes 26.12.1944

⁶⁸⁸ Faanes 28.12.1944

⁶⁸⁹ Hansen 28.12.1944

⁶⁹⁰ Faanes 30.12.1944

⁶⁹¹ Faanes 31.12.1944

⁶⁹² Faanes 31.12.1944

⁶⁹³ Faanes 31.12.1944; Jenssen 31.12.1944

⁶⁹⁴ Faanes 31.12.1944

til tross for situasjonen de var i. Tankene gikk også denne kvelden til de hjemme, tanker om hva de gjorde og hvordan de hadde det.⁶⁹⁵ Faanes skrev i dagboken; «Jeg vet dere ønska at partene snart må åpnes for alle som i dag fyller fengsel og konsentrasjonsleirer uten grunn, uten ugjerninger.»⁶⁹⁶ Noe som tyder på at Faanes og familien har snakket om sine håp og drømmer for framtiden. Faanes hadde mange i tankene denne kvelden. Han tenkte på familien sin, men også de fire fangene som satt på celle og håpet på at slapp ut fra cellene, da forholdene var mye tøffere på celle enn de er i brakka.⁶⁹⁷ Det er tydelig at Faanes hadde medfølelse for sine medfanger, og de unnet hverandre det beste. Etter julen skrev Faanes «[...] vi har merka at det har vært jul [...]».⁶⁹⁸ Ut fra dette kan det se ut som at julen ble bedre enn de hadde sett for seg, til tross for omstendighetene. Det kan også være at forholdene i leiren har vært bedre i høytiden og at de gjennom underholdning og julepynt hadde julestemning i leiren. I løpet av januar kom de første ryktene om årets første sending fra Falstad, dette førte naturlig nok til et nytt samtaleemne i leiren. Dette brakte også håp om avreise for fangene og spenningsnivået økte. Hvem skulle reise? Tankene til fangene handlet om avreisen. Tankene gikk rett hjem når ryktene dukket opp og håpet bredte seg blant fangene.⁶⁹⁹ En spenning og forventning bygde seg opp hos fangen. Dagen etter skrev Faanes i dagboken; «19.01. (Avreisedag) For mig?».⁷⁰⁰ De 498 fangene på Falstad fangeleir stilte spent til appell og ventet på å høre navnet sitt ropt opp, skuffelsen spredte seg for de som stod igjen og ikke fikk reise.⁷⁰¹ Det var ikke rart at det var en skuffelse, når drømmene og forhåpningene om å endelig få reise hjem ble knust.

Spekulasjonene rundt når krigen skulle opphøre var også et tema i leiren. Faanes hadde et håp om at krigen skulle være slutt innen første april.⁷⁰² Kanskje hjalp spekulasjonene med å holde motet oppe, og det å ha troen på at det en dag ville ende. Til tross for dette kunne skuffelsen være stor når det ikke skjedde. Også Hansen hadde store spørsmål om når freden kom. Et av disse var «[...] hvor lenge blir vi her».⁷⁰³ Det var lite rykter i leiren og fangene hadde lite informasjon om det som foregikk utenfor fangeleiren på

⁶⁹⁵ Faanes 31.12.1944

⁶⁹⁶ Faanes 31.12.1944

⁶⁹⁷ Faanes 31.12.1944

⁶⁹⁸ Faanes 02.01.1945

⁶⁹⁹ Faanes 18.01.1945

⁷⁰⁰ Faanes 19.01.1945

⁷⁰¹ Faanes 19.01.1945

⁷⁰² Faanes 25.01.1945

⁷⁰³ Hansen 10.01.1945

Falstad, noe som økte usikkerheten til fangene.⁷⁰⁴ Til tross for dette var håpet om å en dag bli fri fortsatt sterkt.⁷⁰⁵ Selv om det var mange tunge tanker og store spørsmål, så Hansen noe positivt i hverdagen. Han holdt motivasjonen oppe ved å tenke at for hver dag som gikk var fred og frihet et steg nærmere.⁷⁰⁶ Humøret til fangene var noen dager bedre enn andre.⁷⁰⁷

Dagene var svært ensformige og livet føltes, ifølge Hansen, meningsløst til tider. Hansen følte seg også ensom, selv om han var på en plass med omtrent 500 andre mennesker.⁷⁰⁸ Ensomheten kommer trolig av at han ikke er omringet av familie og venner, og det faktum at han ikke trives i leiren.⁷⁰⁹ På et tidspunkt Hansen i dagboken sin at «Man kunne like godt være død som å gå her til byrde for de andre.»⁷¹⁰ Sitatet viser at fangene også hadde noen dager hvor alt var helt svart og føltes bortkastet, men de kom seg gjennom disse dagene og hadde noen lyspunkter. Det var når de mottok pakker og hilsninger hjemme fra, det var alltid kjærkomment og ga en følelse av takknemlighet.⁷¹¹ Hansen hadde et ønske om å gjengjelde alle som hadde hjulpet han.⁷¹² Ved jevne mellomrom vandret tankene til de hjemme. Hansen lengtet, håpet og drømte om å bli gjenforent med de hjemme igjen, noe som gjorde han trist til sinns.⁷¹³ Noe som ikke er overraskende, siden de ikke visste når det kom til å skje eller om det kom til å skje. Mot slutten av måneden lengtet Hansen hjem. I dagboken skrev han; «Håper det ikke blir lenge.» og «Håp slutt snart.»⁷¹⁴

Det var noen oppturer i februar. I hovedsak var det når fangene mottok pakker. Hansen uttrykker stor takknemlighet i dagboken sin for det han fikk og ville gi tilbake når han fikk muligheten for det.⁷¹⁵ Til tross for at pakker var noe fint, kunne det også by på utfordringer og føre til både frustrasjon og sinne. For Jenssen var disse følelsene knyttet til de tre fangene som rømte og det ble kollektiv straff i fangeleiren, noe som også inkluderte pakke- og besøksforbud.⁷¹⁶ Straffen førte til sterke følelser for Hansen. Det

⁷⁰⁴ Hansen 10.01.1945

⁷⁰⁵ Hansen 22.01.1945; 27.01.1945

⁷⁰⁶ Hansen 09.01.1945; 10.01.1945

⁷⁰⁷ Hansen 15.01.1945; 28.01.1945; Jenssen 29.01.1945

⁷⁰⁸ Hansen 06.01.1945

⁷⁰⁹ Hansen 06.01.1945

⁷¹⁰ Hansen 10.01.1945

⁷¹¹ Hansen 05.01.1945; 21.01.1945

⁷¹² Hansen 10.01.1945

⁷¹³ Hansen 07.01.1945; 09.01.1945; 10.01.1945; 14.01.1945; 20.01.1945; 23.01.1945; 27.01.1945

⁷¹⁴ Hansen 24.01.1945; 27.01.1945

⁷¹⁵ Hansen 15.02.1945; 17.02.1945

⁷¹⁶ Hansen 22.02.1945; Jenssen 22.02.1945

var et stort nederlag og skuffelse at pakker ble sent i retur og ikke kom. Jenssen mente at istedenfor for at alle fikk disse forbudene i leiren, burde de som rømte fått bank.⁷¹⁷

Også i februar gikk tankene til de hjemme. Noe som trolig forsterket det for Jenssen var en bursdag han gikk glipp av. Han skrev i dagboken sin «[...] har ikke har ikke anledning til å sende någet gratulasjonskort men tankene er der hjemme.».⁷¹⁸ I slike situasjoner var det nok ekstra tungt å sitte i fangenskap og ikke ha mulighet til å gjøre stas på «bursdagsbarnet».⁷¹⁹ Hansen lengtet også en del hjem denne perioden, ved et tilfelle var det så intenst at han til og med drømte om de hjemme.⁷²⁰ En tanke knyttet opp mot dette var tanken om når de fikk friheten sin tilbake igjen, Hansen skrev «[...] En måned igjen?».⁷²¹ Hansen hadde et håp om å bli gjenforent med de hjemme.

En situasjon som trolig skapte frykt og usikkerhet blant fangene var en situasjon hvor en nordmann ble skutt. Hansen skrev i dagboken sin; «52 elger skutt. En nordmann. Ser han nok aldri mer. Gud signe han.».⁷²² Det er ikke skrevet noe om hvorfor dette skjedde, eller hvilke følelser fangene hadde rundt denne situasjonen. Selv om det ikke ble nevnt, er det nærliggende å tenke at det kan ha skapt en usikkerhet og redsel blant fangene i leiren.

I mars ser det ut til at både Hansen og Jenssen begynner å bli lei. Lei av å være fange i en fangeleir, uten noe frihet. Jenssen skrev «I dag har jeg vert på Falstad i 5 måneder, men blir ikke 5 til.».⁷²³ Noe han for så vidt endte opp med å ha rett i, selv om han kanskje ikke visste det i øyeblikket han skrev det. Det kan selvfølgelig ha vært noen rykter om hvordan det stod til på utsiden, men dette vet man ikke. Hansen hadde noen dager hvor han var optimistisk, i hovedsak gjaldt det håpet om å slippe ut før påske.⁷²⁴ Det var også mye spekulasjoner denne måneden. Spekulasjonene gikk ut på om det nærmet seg slutten, om de kom seg hjem til påske og ikke minst når var det deres tur til å slippe fri.⁷²⁵ Disse spekulasjonene førte naturligvis til at tankene vandret hjem, noe som førte til at hjemlengselen økte og alt fangene drømte om handlet om livet slik det var da de var frie.⁷²⁶ Det var både oppturer og nedturer i leiren. Et stadig håp om besøk,

⁷¹⁷ Hansen 13.02.1945; 20.02.1945; 22.02.1945; Jenssen 22.02.1945

⁷¹⁸ Jenssen 11.02.1945

⁷¹⁹ Jenssen 11.02.1945

⁷²⁰ Hansen 10.02.1945; 16.02.1945; 23.02.1945; 24.02.1945

⁷²¹ Hansen 28.02.1945

⁷²² Hansen 21.02.1945

⁷²³ Jenssen 02.03.1945

⁷²⁴ Hansen 01.03.1945; 06.03.1945

⁷²⁵ Hansen 06.03.1945; 07.03.1945; 09.03.1945; 14.03.1945

⁷²⁶ Hansen 10.03.1945; 12.03.1945 - 14.03.1945; 24.03.1945

sørget for et stigende humør.⁷²⁷ Derimot snudde det igjen når han innså at han måtte feire påsken i fangeleiren, noe han gruet seg til.⁷²⁸

For Jenssen startet april på en fin måte. Kona hans var på besøk og hadde med matvarer, noe Jenssen satte stor pris på.⁷²⁹ Hansen derimot var glad for at påsken endelig var over.⁷³⁰ Hvorfor dette gjorde Hansen glad ble ikke skrevet ned. Det var tre dager med pakkeforbud i april, når det ble opphevet førte det til god stemning i leiren og de pakkene som ankom leiren ble mottatt med stor takknemlighet.⁷³¹ Tankene gikk også hjem denne måneden. Hansen lengtet etter å komme hjem og treffe familien sin igjen, han drømte flere ganger om familien.⁷³² Hansen lengtet også etter å føle seg nyttig for land og mennesker, slik han var før livet i fangenskap.⁷³³

Hansen dokumenterte i april at han var både lei seg og trist opptil flere ganger.⁷³⁴ Hvorfor Hansen føler dette, nevnes ikke spesifikt. Det er vanlig at noen dager er bedre enn andre, og motsatt. Slik var det nok også for fangene på Falstad. Det må ikke være noen spesiell grunn for de følelsene Hansen hadde, men det kan også være noen forhold som ikke kommer frem i dagbøkene som ligger til grunn. Den tyngste dagen for Hansen var trolig i slutten av april. Bryllupsdagen hans. En av grunnene til at denne dagen var ekstra hard for han var at kona hans var død. De kunne uansett ikke være sammen denne dagen. Tankene ble fylt med gamle minner og glede – ved tanken på å møte henne igjen i himmelen. Hansen skrev «Jeg føler at dette livs gleder er forbi for meg, dog håper jeg på å få leve en stund for å være litt til nytte for mitt land og folk.»⁷³⁵ Det fine var at han hadde mange år med minner å se tilbake på for å minnes kona si.

Det som gikk igjen også i april var spekulasjoner. Tankene handlet om frihet, de grublet på når den ville komme. Det ble uttrykt på flere måter i Hansens dagbok. Noe av det Hansen skrev om dette temaet var; «Intet mangler unntatt Friheten. Den kommer nok også snart.», «Håper på frihet snart nu.», «Heim nu snart ?» og «Når vår tur? Ryktene sier at det snart er slutt med krigen.»⁷³⁶ Årsaken til tankene Hansen hadde kan ha vært mange. Det ble i løpet av de fem siste månedene av krigen utført en rekke sabotasjer

⁷²⁷ Hansen 08.03.1945; 10.03.1945; 22.03.1945

⁷²⁸ Hansen 27.03.1945

⁷²⁹ Jenssen 04.04.1945

⁷³⁰ Hansen 03.04.1945

⁷³¹ Hansen 03.04.1945; 13.04.1945; 16.04.1945; 26.04.1945

⁷³² Hansen 02.04.1945; 04.04.1945; 09.04.1945; 11.04.1945; 16.04.1945; 19.04.1945; 25.04.1945

⁷³³ Hansen 18.04.1945

⁷³⁴ Hansen 08.04.1945; 18.04.1945; 21.04.1945

⁷³⁵ Hansen 28.04.1945

⁷³⁶ Hansen 04.04.1945; 11.04.1945; 25.04.1945; 30.04.1945

mot jernbanen, dette ble gjort for å svekke Tyskland. Noe som kan ha gjort at Hansen tenkte at slutten nærmet. Noe annet som kan ha hatt innvirkning var at Hitler tok selvmord 30.april 1945, noe han mest sannsynlig gjorde på grunn av Tysklands dårlige odds.

Mai er fylt med både tanker og følelser for fangene. I dagboken til Hansen var det en blanding av glede, håp og spenning. Første mai skrev Hansen «Enden er nær.».⁷³⁷ Hvor han fikk denne informasjonen fra er ikke godt å si, men det kan ha vært informasjon som kom med besøkende. To dager senere var det god stemning i leiren da de viste at friheten nærmet seg. Hansen skrev også «Håp om frihet snart.».⁷³⁸ Det var et intenst håp som levde i Hansen om at han snart ville bli fri. Fjerde mai skrev Hansen «Endelig. Idag kom beskjed om at vi snart er fri. Gud være takk og lovet. Jeg glemmer aldri denne dag.».⁷³⁹ At han streker under setningen viser hvor etterlengt beskjeden var. Den gleden som kommer frem i setningen han skrev, hvor han takker Gud og uttrykker at det er en dag han alltid kommer til å huske. Beskjeden som kom 4. mai førte også til en slags skuffelse hos Hansen, ikke fordi at friheten var rett rundt hjørnet, men fordi det tok lengre tid enn han hadde forestilt seg.⁷⁴⁰ Til fangenes store glede var det hvite flagget heist 7. mai, Hansen beskrev det som en ubeskrivelig glede; «Endelig er vi snart fri og får reise hjem til våre kjære.».⁷⁴¹ Overgivelsen førte til sterke følelser hos fangene, de sang nasjonalsangen og tårene trillet.⁷⁴² Hansen omtalte det som «En höitidsstund som jeg aldri glemmer.».⁷⁴³ Gleden blant fangene var stor, og kom av at friheten endelig var et faktum.

3.6 Frigjøringen av leirene i Europa

Bridgman (1990) skrev i boken *The end of the Holocaust: The liberation of the camps.* om frigjøringen av flere leirer i Europa, deriblant Auschwitz, Sachsenhausen, Bergen-Belsen, Dachau, Buchenwald, Mauthausen og Theresienstadt. Ved å se på perioden Bridgman (1990) kalte «Liberation Proper», altså selve frigjøringen av leirene, kan en

⁷³⁷ Hansen 01.05.1945

⁷³⁸ Hansen 03.05.1945

⁷³⁹ Hansen 04.05.1945

⁷⁴⁰ Hansen 06.05.1945

⁷⁴¹ Hansen 07.05.1945

⁷⁴² Hansen 07.05.1945

⁷⁴³ Hansen 07.05.1945

se om det er noe som skiller frigjøringen av Falstad fangeleir og noen av andre leirene i Europa.⁷⁴⁴

Bridgman (1990) mente at frigjøringene av de ulike leirene var omtrent de samme, «[...] the Allied forces approached, the SS left, the tanks burst through the gates and the inmates were free.»⁷⁴⁵ Senere deler han derimot opp frigjøringen i fire ulike kategorier: «Classic Liberation», «Spontaneous Liberation», «Transfer Liberation» og «Hollow Liberation».⁷⁴⁶

Begrepet «Classic Liberation» bruker Bridgman (1990) om frigjøringene hvor hjelpeorganisasjoner og allierte styrker på kort tid overkjørte leiren.⁷⁴⁷ «Spontaneous Liberation» skjedde i Buchenwald. Her overtok de innsatte kontrollen de siste timene før den allierte hæren kom.⁷⁴⁸ Den tredje var «Transfer Liberation» forekom en gang i Theresienstadt. SS-myndighetene ga leiren til det internasjonale Røde Kors i noen dager før det ble overlatt til russerne.⁷⁴⁹ Den siste typen frigjøring kaller Bridgman (1990) «Hollow Liberation». Denne typen frigjøring skjedde i Auschwitz og Sachsenhausen, for å nevne noen. Frigjøringen ble gjort av den røde armé, men da de ankom leiren var det kun et fåtall fanger der. Den røde armé sin fremmarsj, skremte SS-soldatene og førte fangene ut på marsj i både Auschwitz og Sachsenhausen.⁷⁵⁰ De som var igjen i leiren, var kun de som var for syke, utmattet eller utsultet til å delta på marsjen mot vest.⁷⁵¹ Denne marsjen er også kjent som dødsmarsjen.

Dagboken til Hansen, dokumenterte de siste dagene i Falstad fangeleir før frigjøringen fant sted. Først 4. mai fikk fangene i leiren beskjed om at de snart var fri. Det tok tre dager fra denne beskjeden, til fangene så det hvite flagget klokken 5, mandag 7. mai. Det hvite flagget var et tegn på at det var blitt fred i landet. «Nu ser vi vårt vakre kjære flagg vaie fra alle gårder i Ekne.»⁷⁵² Dagen etter, frigjøringsdagen 8. mai, slapp fangene ut av leiren. Slik var frigjøringen av Falstad Fangeleir.

⁷⁴⁴ Bridgman, Jon. (1990). *The end of the Holocaust: The liberation of the camps*. Portland: Areopagitica Press. 1990: 10

⁷⁴⁵ Bridgman 1990: 9

⁷⁴⁶ Bridgman 1990: 11

⁷⁴⁷ Bridgman 1990: 11

⁷⁴⁸ Bridgman 1990: 11

⁷⁴⁹ Bridgman 1990: 11

⁷⁵⁰ Bridgman 1990: 11

⁷⁵¹ Nilssen & Reitan 2021:144-145

⁷⁵² Hansen 07.05.1945

Ut fra dette er det vanskelig å få plassert Falstad inn i en av de fire kategoriene til Bridgman (1990), da det i Falstad ser ut til å ha gått rolig for seg med tanke på frigjøringen kontra de andre leirene. Årsaken til at det var en annerledes frigjøring på Falstad, har nok sammenheng med at Tysklands overgivelse skjedde samme dag som leiren ble frigjort.

Det er mange ting som skiller Falstad fangeleir fra Sachsenhausen og Auschwitz når det kom til frigjøringen. I Auschwitz og Sachsenhausen ble fangene satt ut på dødsmarsj, hvor mange døde av kulde, sult, utmattelse eller ble skutt.⁷⁵³ I tillegg var det også matmangel i leirene før frigjøringen. I Sachsenhausen ankom *Hvite Busser* for å hente danske og norske sivile fanger hjem fra konsentrasjonsleiren, de dro aldri til Auschwitz da det var få skandinaviske, politiske fanger der. At de ikke dro til Auschwitz kan også ha sammenheng med at de hvite bussene ikke startet før i mars 1945, mens Auschwitz ble frigjort av den røde armé allerede 27. januar 1945.

En annen ting som skiller Falstad fra de to andre leirene, var at Falstad fangeleir ble frigjort 8. mai 1945 – omtrent fem måneder etter Auschwitz ble frigjort. Polske og sovjetiske tropper ankom Sachsenhausen 22. og 23. april 1945, om lag to uker før Nazi-Tysklands kapitulasjon.

⁷⁵³ Nilssen & Reitan 2021:145-146

4 Konklusjon

Forskningsspørsmålet oppgaven tar for seg er:

Hvordan var tilstanden i Falstad fangeleir fra oktober 1944 til mai 1945? Var det kontinuitet eller brudd når det gjaldt mat, underholdning, arbeid, straff og tanker og følelser? Ble forholdene i leiren gradvis bedre, eller var de bedre i perioder? Er det likhetstrekk mellom SS-Strafgefengenenlager Falstad og andre leirer i Europa på noen av punktene? Hvordan var frigjøringen av Falstad fangeleir sammenlignet med andre leirer i Europa?

Oppfølgingsspørsmålene tar utgangspunkt i at det skjedde noen forandringer i leiren i løpet av perioden: *Hva var årsaken til forandringene som skjedde i leiren? Og hvorfor var noe bedre i perioder, mens noe ble gradvis bedre?*

Perioden fra oktober 1944 til mai 1945 ser ut til å ha vært ganske rolig ut fra den informasjonen man får fra de fire dagbøkene. Dagene var meget ensformige. Hverdagen bestod av frokost, morgenappell, arbeid, middag, kveldsappell, aftensmat og «fritid», men det skjedde noen endringer i leiren i løpet av de åtte månedene.

4.1 Mat

Det var stort sett kontinuitet når det gjaldt maten de fikk i fangeleiren på Falstad, men det var både bedre og verre i perioder. De fikk tre måltider om dagen i fangeleiren, det var frokost, middag og kveldsmat. Noe som fulgte *Hitlers Hungerplan* som ble vedtatt i 1941, og som skulle være en universell plan for alle fangeleirer. Det er derimot usikkert i hvor stor grad denne ble praktisert i andre leirer.

Kostholdet på Falstad ser ut til å ha vært noe bedre i julen og nyttårsaften. Trolig var maten bedre i denne perioden på grunn av at det var høytid. En av årsakene til bedringene på matfronten var at det var forsyningskrise i november/desember som gjorde at det var mindre i perioden før jul, og mengden mat «økte» når forsyningskrisen bedret seg. Forsyningskrisene var verst i store byer, og ikke urbane strøk, noe som kan ha gjort at Falstadfangene i liten grad ble rammet av forsyningskrisen. Matpakkene fangene fikk fra familie, venner og Røde Kors, hjalp fangene på matfronten gjennom hele perioden. Spesielt i julen, da fangene fikk hjemmelagde julekaker, lefser, pålegg og andre godsaker. Det ble dokumentert mer og bedre mat i julen. Det kan ha virket bedre

enn det var for fangene selv, da de ikke arbeidet hver dag i julen. På bakgrunn av det brukte de også mindre energi og forbrant færre kalorier enn vanlig.

I perioden fra februar til mai er det dokumentert betraktelig mindre om maten i leiren, noe som har sammenheng med at dagbøkene ender på ulike tidspunkt. Noe som gjør at det etter hvert blir mindre å hente informasjon fra. Maten ble også gradvis bedre de siste månedene før frigjøringen. Det kommer frem at fangene fikk betydelig mer mat fra Røde Kors i april og mai. Årsaken til den økte matmengden fra Røde Kors er usikker, men det kan ha hatt sammenheng med at krigen nærmet seg slutten, og de ville bidra til at fangene fikk i seg nok mat i den siste perioden før frigjøringen. Det kan være en sammenheng med at flere av leirene i Europa hadde blitt frigjort og verden hadde sett hvor magre og utsultet fangene som hadde blitt frigjort var. Man ville ikke at fangene på Falstad skulle lide på samme måte. I tillegg til ekstra mat fra Røde Kors fikk fangene matpakker fra familien helt frem til frigjøringen. Noe som bidro til at fangene hadde det komfortabelt på matfronten den siste perioden i leiren.

4.2 Underholdning

Underholdningen bestod av tre varianter: besøk av venner og familie, underholdningen de lagde selv og den som ble arrangert i leiren. Besøk av familie og venner og den underholdningen fangene arrangerte selv har en viss kontinuitet. For å underholde seg selv spilte fangene bridge, sjakk, fremførte kåseri og leste bøker. Det var noe som forekom kontinuerlig gjennom hele perioden. I Sachsenhausen spilte fangene også sjakk. I motsetning til Falstad var det ulovlig både å spille og lage sjakkbrikker i Sachsenhausen.

Besøkene de fikk var ikke noe de styrte over, men de forekom jevnlig. Underholdningen som ble arrangert i leiren var kabaret, konserter og foredrag. Fangene kunne også delta på gudstjenester og andakter. I likhet med Falstad, ble det også arrangert underholdning som fangene i Auschwitz kunne delta på. Det var blant annet konserter med leirorkesteret og kabareter.

Den arrangerte underholdningen forekom hyppigere i julen. Da det var satt opp en egen arrangementskomité, som ordnet med underholdningen i julen. Det var både sangkor, hornmusikk, julekabaret, strykekvartett og julefest. Årsaken til at det ble arrangert så mye underholdning i julen kan være flere: fra fangevokterne sitt perspektiv var det trolig i orden fordi dette okkuperte tiden til fangene, noe som gjorde mindre sannsynlig

at noen alvorlige forseelser skjedde. Det kan også blitt gjort for å bevare julefreden, og at det skulle være litt mer høytidsfølelse for fangene, til tross for at de satt i fangenskap. Andakter og gudstjenester ble også holdt i fangeleiren. De forekom vanligvis på søndager, men ble holdt hyppigere i høytider og i mai før frigjøringen. Årsaken til at andakter og gudstjenester ble holdt oftere i høytidene, er at høytidene i Norge er tett knyttet opp mot kristendommen. I mai, når krigen gikk mot slutten ble det og holdt flere andakter og gudstjenester. Noe som ble gjort for å markere at freden nærmet seg.

4.3 Arbeid

Det er dokumentert stor variasjon i arbeidet som ble gjort i fangeleiren fra oktober til mai. For å nevne noe var det: kjøkken-, mur-, bunker-, piggråd- og snekkerarbeid. Det var stort sett arbeid hver dag, med noen unntak. På helligdagene hadde fangene kortere arbeidsdag eller helt fri. Noe som har sammenheng med at det skal være arbeidsfri på helligdager, da det er dager for hvile og feiring. I Auschwitz gikk både helligdager og søndager helt uten arbeid, og disse dagene ble brukt til rydding, lapping av klær, barbering og vask.

Det ser derimot ut som at det var mindre arbeid på Falstad i mai, da det er dokumentert kun tre dager med arbeid. En årsak til at det er dokumentert mindre er at det er kun Hansen sin dagbok som gjenstår. Det kan også være at fangene slapp å arbeide de siste dagene før Tysklands kapitulasjon, at fangevokterne ikke ønsket noe uro eller opprør i leiren. At det ikke er dokumentert arbeid etter 3. mai kan ha sammenheng med at fokuset i dagboken endret seg, fangene fokuserte på friheten som nærmet seg fremfor arbeidet de gjorde.

4.4 Straff

Det er ikke noe klart mønster når det kommer til straff i fangeleiren. Det forekom både kollektiv straff og individuell straff gjennom hele perioden, med unntak av desember – fram til nyttårsaften. Årsakene til at det ikke forekom noe straff i desember er flere. En av årsakene kan ha vært at fangene fryktet restriksjoner i leiren før jul, i form av pakke- og besøksforbud. Noe som ville satt en stopper for julekaker og ekstra godsaker i julen. De ville nok heller ikke sitte på celle i julen, og gå glipp av høytiden. Det kan være at fangevokterne var litt «snillere» i høytiden, for å bevare julefreden i leiren. At det bare var bedre i en periode kan ha med høytiden og julefreden å gjøre.

Ut fra dagbøkene ser det også ut til at det forekommer sjeldnere fra mars til mai, og at straffen blir mildere. Noe som kan ha sammenheng med at det går mot kapitulasjon for Tyskland og at fangevokterne gjør alt de kan for å fremstå som mennesker da de selv skjønnte at det de har gjort gjennom de fem siste årene vil straffe seg om Tyskland tapte.

I likhet med Falstad hadde også Auschwitz både kollektiv og individuell straff. Noen av straffemetodene var også like. Som kollektiv straff kunne det være pakkeforbud, straffeeksersis og straffeopprop, og den individuelle straffen kunne være å bli plassert på celle eller mørkecelle.

Både på Falstad, Natzweiler og Auschwitz ble fangene merket. I alle tre fangeleirene fikk fangene merke etter hvilken fangegruppe de tilhørte. Det var en trekant, eller et merke som fangene fikk på klærne sine, slik at både fangevokterne og de andre fangene skulle vite hvilken fangegruppe hver enkelt fange hørte til. I tillegg til dette fikk fangene i Auschwitz et tall tatovert på hånden, fangene ble referert til som det tallet de hadde fått. Merkingen av fangene ble gjort for å skille de fra hverandre og for å sette dem i «båser» basert på hva de hadde gjort eller hvem de var.

4.5 Tanker og følelser

Tankene og følelsene fangene hadde var stort sett de samme gjennom hele perioden. Fangene var mer preget av et håp om å slippe fri før høytider, noe som kom av at fangene hadde et ønske av å være med familie og venner i høytiden fremfor å feire i fangenskap. I høytidene lengtet fangene mer hjem enn vanlig, noe som var normalt med tanke på at høytider vanligvis feires med familien. Tankene og følelsene til fangen ble gradvis bedre i april, noe som har sammenheng med krigens gang. Krigen nærmet seg slutten, noe som gjorde at fangene tenkte mye på frihet. De spekulerte også mye rundt når krigen kom til en ende. Det var mye spekulasjoner blant fangene, og det brakte de håp. I mai var fangene fulle av håp, glede og spenning. Årsaken til dette var at de hadde hørt at frigjøringen var rett rundt hjørnet. Da fangene så det hvite flagget, 7. mai, var det sterke følelser i leiren.

Tankene og følelsene fangene hadde var meget universelle og en kan anta at var det likt i andre fangeleirer. Fangene hadde tanker og følelser som er naturlig for den situasjonen de var i, uavhengig av hvilken fangeleir menneskene ble plassert i ville det være naturlig å kjenne på håp om å slippe fri, og lengsel og savn etter de man er glad i.

4.6 Frigjøringen

Frigjøringen av Falstad fangeleir ser ut å ha vært fredeligere enn i andre leirer.

Bridgman (1990) har delt opp frigjøringen i fire kategorier, Falstad passer ikke inn i noen av dem.

Frigjøringen av Auschwitz og Sachsenhausen skjedde mens krigen fortsatt pågikk. Den røde armé frigjorde de to leirene, men det var svært på fanger der. Flertallet av fangene hadde blitt sendt ut på den anerkjente dødsmarsjen, hvor fanger døde av kulde, sult utmattelse eller ble skutt. Fangene på Falstad hadde ingen dødsmarsj. Der så fangene det hvite flagget 7. mai. Det signaliserte at Tyskland hadde overgitt seg. Årsaken til at frigjøringen av Falstad var annerledes har nok sammenheng med at Tyskland kapitulerte 8. mai 1945, samme dag som leiren ble frigjort. Det ble derfor ikke gjort motstand når Falstad fangeleir ble frigjort, slik som i Auschwitz og Sachsenhausen.

Hvis en setter alt dette sammen, ser en at julen var en periode hvor tilstanden i leiren var bedre på de fleste punkter. En ser også at det var en tendens til at forholdene ble bedre i leiren fra februar til krigens slutt i mai, med en særlig endring de to siste månedene. I en større kontekst kan en se både likheter og forskjeller mellom Falstad fangeleir og andre leirer i Europa.

5 Referanseliste

- Alaszewski, Andy. (2006). "Conclusion: exploiting the potential of research diaries". In Using diaries for social research (s. 112-122). London: SAGE
<https://dx.doi.org/10.4135/9780857020215>
- Auschwitz. (u.å). «Diet. Devoid of food and water». Auschwitz Not long ago. Not far away. Hentet 10.12.2021 <https://auschwitz.net/en/auschwitz-diet/>
- Auschwitz-Birkenau State Museum (2022). «Nutrition». Memorial and Museum Auschwitz-Birkenau former German Nazi Concentration and Extermination Camp. Hentet 25.02.2022 fra <http://www.auschwitz.org/en/history/life-in-the-camp/nutrition/>
- Auschwitz-Birkenau State Museum (2022). «Punishments and executions». Memorial and Museum Auschwitz-Birkenau former German Nazi Concentration and Extermination Camp. Hentet 16.02.2022 fra <http://www.auschwitz.org/en/history/punishments-and-executions/>
- Auschwitz-Birkenau State Museum (2022). «The order of the day». Memorial and Museum Auschwitz-Birkenau former German Nazi Concentration and Extermination Camp. Hentet 23.01.22 fra <http://www.auschwitz.org/en/history/life-in-the-camp/the-order-of-the-day/>
- Bjerkebæk, Anny. (1995). *Krigsmat. Ernæring og dagligliv for barn 1940 – 1945*. Oslo: AL Biblioteksentralen.
- Bridgman, Jon. (1990). *The end of the Holocaust: The liberation of the camps*. Portland: Areopagitica Press.
- Bru, Asbjørn Ingvar. (1979). *Holocaust*. Oslo.
<https://www.nb.no/items/081da607069f864b10bc0958bbae360e?page=0>
- Bruaas, Mette. (2021, 19. mai). «Hitlers Hungerplan». Hentet 01.05.2022 fra <https://www.nobelpeacecenter.org/aktuelt/hitlers-hungerplan>
- Bull, Edvard. (1929). *Den moderne pressen som historisk kilde. Nogen grunnlinjer, ut fra norsk materiale*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.

- Christoffersen, Line. & Johannessen, Asbjørn. (2012). *Forskningsmetode for lærerutdanningene*. Oslo: Abstrakt forlag.
- Cooper, Camilla Guldahl. (2020, 17. september). «Fangeleir». Store norske leksikon. Hentet 05.04.2022 fra <https://snl.no/fangeleir>
- Falstadsenteret. (u.å.). «Falstad fangeleir». Hentet 07.04.2022 fra <https://falstadsenteret.no/historie/falstad-fangeleir>
- Falstadsenteret. (u.å.). «Falstad skolehjem». Hentet 05.04.2022 fra <https://falstadsenteret.no/historie/falstad-skolehjem>
- Falstadsenteret. (u.å.). «Falstadskogen». Hentet 12.04.2022 fra <https://falstadsenteret.no/historie/falstadskogen>
- Fanger. (u.å.). «Sverre Ottar Faanes». Hentet 10.10.2021 fra <https://www.fanger.no/persons/24167>
- Grimnes, Ole Kristian. (2021). *Norge under andre verdenskrig 1939-1945*. Oslo: Aschehoug.
- Grove, Knut., & Heiret, Jan. (2018). *Å arbeida med munnlege kjelder*. I L. Melve, & T. Ryymin (Red.). *Historikerens arbeidsmåter* (s. 122-147). Oslo: Universitetsforlaget.
- Jonassen, Mari. (2020). *Norske kvinner i krig 1939-1945*. Oslo: Aschehoug.
- Jørstad, Janne Grete.(2020). «*Fred på jord, fryd på jord: julefeiring blant fangene i SS-Strafgefengenenlager Falstad under andre verdenskrig*». [Masteroppgave, Universitetet i Tromsø.] Hentet fra <https://munin.uit.no/bitstream/handle/10037/20063/thesis.pdf?sequence=2&isAllowed=y>
- Kjeldstadli, Knut. (2019). *Fortida er ikke hva den en gang var: En innføring i historiefaget*. (2. utg.). Oslo: Universitetsforlaget
- Logeman, Daniel. (2013). «Playing Chess in Concentration Camps». Hentet fra http://rah.pth.net.pl/uploads/2013_2_Genealogia%20kultury/Logemann.pdf

- Myhre, Jan Eivind. (2014). *Historie en introduksjon til grunnlagsproblemer*. Oslo: Pax Forlag.
- Næss, Rudolf. (u.å). *Krigstrykk 2*. Album fra Natzweiler.
https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digimanus_191844?page=32
- Nilssen, Trond Risto & Reitan, Jon. (2021). *Falstad. Fangleirer i diktatur og demokrati 1941-1949*. Oslo: Scandinavian Academic Press.
- Njølstad, Olav. (2015, 25. november). «Kosthold og ernæring under okkupasjonen.» Norgeshistorie.no. Hentet 17.02.2022 fra <https://www.norgeshistorie.no/andre-verdenskrig/1704-kosthold-og-ertering-under-okkupasjonen.html>
- Nøkleby, Berit. (2016). *Hitlers Norge*. Oslo: Cappelen Damm.
- Otnes, Hans. (1944). «Hans Otnes' dagbok fra Falstad 1944». Hentet fra <https://api.fanger.no/files/72a52d02-3e34-4a9a-865d-d0bea79a57b2.pdf>
- Otnes, Hans. (1945, 4. mai). «Brev fra Hans Otnes (4.5.1945.)». Hentet fra <https://api.fanger.no/files/8cd5852a-54e0-4b45-9b74-c146706ca5ac.pdf>
- Reitan, Jon. (2015). «Møter med holocaust: Norske perspektiver på tilintetgjørelsens historiekultur». [Doktorgradsavhandling, Norges teknisk-naturvitenskaplige universitet]. Hentet fra <https://falstadsenteret.no/wp-content/uploads/2017/02/phd-avhandling-innlevert-040915-090915.pdf>
- Steen, Sverre. (Red.). (1948). *Norges krig 1940-1945*. (Bd. 2). Oslo: Gyldendal Norsk Forlag. https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digibok_2008042404004?page=5
- Storeide, Anette. (2020, 24. februar). «Konsentrasjonsleir». Store norske leksikon. Hentet 1. mai 2022 fra <https://snl.no/konsentrasjonsleir>
- The Winer Holocaust Library. (u.å.). «Uniforms and Clothing». The Holocaust Explained. Hentet 23.01.2022 fra <https://www.theholocaustexplained.org/the-camps/ss-concentration-camp-system/uniform-and-clothing/>

The Winer Holocaust Library. (u.å.). «Work». The Holocaust Explained. Hentet fra 26.02.2022 <https://www.theholocaustexplained.org/the-camps/ss-concentration-camp-system/work/>

Ulateig, Egil. (1984). *Falstad en konsentrasjonsleir i Norge. Et glimt av helvete*. Oslo: Ernst G. Mortensens forlag A.S. https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digibok_2007071201067?page=3

Voksø, Per. (Red.). (1994). *Krigens dagbok: Norge 1940-1945*. (2. utg.). De beste. <https://www.nb.no/items/cf2ehead93e2ebe8e445d6892cb8f244?page=483>

Arkiv, Falstadsenteret, Levanger Kommune:

Hilmar Hansen: F-00330-001-001

Karl Johan R. Jenssen: F-00360-001-001

Sverre Ottar Faanes: F-00107-002-001

Digitalt fangeregister (www.fanger.no):

Sverre Ottar Faanes: <https://www.fanger.no/persons/24167>